

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENEGYEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

II. OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST.

1897.

3 13 6 02

TARTALOM.

- I. szám. Justinianus »Omnem reipublicae« kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécsey Tamás* r. tagtól.
- II. » A tudományos és irodalmi kitünőségek jogczime a felsőházi tagságra. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- III. » Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- IV. » A rövid tartamu szabadságvesztés-büntetések s a föltételes elítélés. *Tóth Lőrincz* r. tagtól.
- V. » További tanulmány a legujabban fölfedezett *Ἀθηναίων πολιτεία* fölött. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- VI. » A birtoki jogtan kétségei. Székfoglaló értekezés. *Hoffmann Pál* r. tagtól.
- VII. » Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. Székfoglaló értekezés. *Hegedűs Sándor* r. tagtól.
- VIII. » Magyar tengerjog. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ferencz* l. tagtól.
- IX. » Az otthon védelme a magyar büntető jogban. Székfoglaló értekezés. *Fayer László* l. tagtól.
- X. » A jegybankok nemesércz-politikája. *Földes Béla* l. tagtól.
- XI. » Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés. *Asbóth János* l. tagtól.
- XII. » Állami önkormányzat. Székfoglaló értekezés. *Kuncz Ignác* l. tagtól.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

XI. KÖTET. 5. SZÁM.

TOVÁBBI TANULMÁNY A LEGUJABBAN FÖLFEDEZETT

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

FÖLÖTT.

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY 1891. OKTÓBER 12-DIKI ÜLÉSÉN.)

Ára 70 kr.

BUDAPEST.

1891.

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. *Szinovász Györgytől.* 1867. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. A magyar mezőgazdaság. *Keleti Károlytól.* 1867. 19 l. 10 kr. — III. Szám. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 42 l. 20 kr. — IV. Szám. A magyar Korona országainak legujabb népesedési mozgalmái. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 52 l. 20 kr. — V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. *Kautz Gyulától.* 1868. 38 l. 20 kr. — VI. Szám. A statisztika hivatalos és tudományos művelése. *Keleti Károlytól.* 1868. 41 l. 20 kr. — VII. Szám. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés. *Pulszky Ágostontól.* 1869. 27 l. 10 kr. — VIII. Szám. Gaius. *Rentmeister Antaltól.* 1869. 116 l. 30 kr. — IX. Szám. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1869. 26 l. 20 kr. — X. Szám. A törvénykezés reformja. *Ökröss Bálinttól.* 1869. 18 l. 20 kr. — XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. *Csatskó Imrétől.* 1870. 26 l. 20 kr. — XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. *Baintner Jánostól.* 1870. 37 l. 20 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám. A fogyasztási egyletek. *Dr. Vécsey Tamástól.* 1870. 59 l. 20 kr. — II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. *Dr. Barsi Józseftől.* 1870. 27 l. 10 kr. — III. Szám. Kassa város parkettkészítése a XV. század kezdetén. *Wenzel Gusztávtól.* 1870. 43 l. 10 kr. — IV. Szám. Emlékezésed Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. *Dr. Suhayda Jánostól.* 1871. 12 l. 10 kr. — V. Szám. Szemle a magyar jogászggyűlések munkássága s eredményei felett. *Tóth Lőrincztől.* 1872. 88 l. 30 kr. — VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. *Ladányi Gedeontól.* 1873. 28 l. 10 kr. — VII. Szám. Emlékezésed Rau Károly Henrik felett. *Kautz Gyulától.* 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. *Hajnik Imrétől.* 1873. 18 l. 10 kr. — IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. *Dr. Matlekovits Sándortól.* 1873. 32 l. 10 kr. — X. Szám. Mezőgazdasági statisztika a nemzetközi kongresszusokon. *Keleti Károlytól.* 1874. 32 l. 10 kr. — XI. Szám. A székely kérdés. *Galgóczy Károlytól.* 1874. 24 l. 10 kr. — XII. Szám. Az emberi élettartam és a halandóság kiszámításáról. 4 graphicus rajzzal. *Körösi Józseftől.* 1874. 52 l. 30 kr.

Harmadik kötet. 1875.

I. Szám. A kényszer-egység a csödeljárásban. *Apáthy Istvántól.* 1875. 25 l. 18 kr. — II. Szám. Quetelet emlékezete. *Keleti Károlytól.* 1875. 24 l. 10 kr. — III. Szám. Magyarország népesedési mozgalmak 1864—1873-ban és a cholera. *Keleti Károlytól.* 1875. 56 l. 40 kr. — IV. Szám. Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. *Konek Sándortól.* 1875. 55 l. 35 kr. — V. Szám. A statisztika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. *Konek Sándortól.* 1875. 26 l. 15 kr. — VI. Szám. Emlékezésed Szigethi Wargha János l. tag felett. *Galgóczy Károlytól.* 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. *Dr. Weszelovszky Károlytól.* 70 kr. — VIII. Szám. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. *Wenzel Gusztávtól.* 80 kr. — IX. Szám. Emlékezésed Csacska Imre l. tag fölött. *Pauler Tivadartól.* 10 kr.

Negyedik kötet. 1876.

I. Szám. Visszapillantás közgazdaságunk egy negyed századára. *Keleti Károlytól.* 20 kr. — II. Szám. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. *Wenzel Gusztávtól.* 25 kr. — III. Szám. A szóbeliség, közvetlenség

TOVÁBBI TANULMÁNY A LEGUJABBAN FÖLFEDEZETT

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

FÖLÖTT.

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY 1891. OKTÓBER 12-DIKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1891.

Márcezius havában volt szerencsém a t. Akadémia előtt bemutatni azon papyros alkotmánytörténelmi tartalmát, jelentőségét és kritikai értékét, a melyet a British Museum egyik tudós tisztviselője, Mr. Kenyon bocsátott közre a jelen év elején már a második kiadásban.

Azóta hozzászólottak már más tudományos akadémiákban is; így a müncheniben, berliniben, bécsiben stb.; a szaksajtó pedig tömegesen hozta napvilágra a többé-kevésbbé terjedelmes tanulmányokat, czikkeket, [szövegjavítási kísérleteket; sőt jelentek meg a Kenyon által kiadott szövegről már önálló művek is, hogy a Kaibel és Kiessling által eszközölt német fordítást ne is igen hangsúlyozzam. *) Előadásokat is tartottak már e szöveg fölött nem egy egyetemen.

Nagy az öröm riadalma az orthodox táborban. A jól megérdemlett diadalérzet édes mámorában elő is szedik már most az Aristoteles-legenda föltétlen hívei az ő hagyományos lelkesedésök egész ékesszólását, hogy fennen hirdethessék a világnak azt az ellenállhatatlan világosságot, a mely szerintök *Aristoteles* ezen legújabbán fölfedezett remekművéből árad vissza az atheni államélet emlékezetére, sőt nem csak erre, de még magának Aristotelesnek fölülmúlhatatlan nagy alakjára is. «Ime, azt hitték sokan» — kiált föl Gomperz — «hogy Aristotelest akkor jellemzik legáltalóbban, ha őt egy pápaszemes professorhoz

*) *Aristoteles Schrift vom Staatswesen der Athener*. Verdeutscht von Georg Kaibel und Adolf Kiessling. Zweiter unveränderter Abdruck. Strassburg. Trübner. 1891. Nem valami szabatos fordítás. Nagyon gyakran paraphrasist használ, és a mi leginkább levon értékéből, nagyon erőszakoskodik a műszók germanizálásában. Pl. *πολίτ*-t egyszer «*Kreis*»-nek fordítja, máskor pedig «*Stamm*»-nak; a *logisták* collegiumát így nevezi hogy «*Oberrechnungshof*», az *apodektákat* pedig így, hogy «*Generaleinnehmer*».

hasonlítják, a ki mitsem törődve az étellel, a gyakorlati politikával, pedansúl rideg léptekkel halad át az élettelen teoriák utain, és ime most előttünk áll a nagy világböles, a praktikus államférfi egész üdvhozó nagyságában!» És a mit Gomperz itt hangoztat: azt száz meg száz hangnem változtatásban hirdetik kortársainknak az Aristoteles-legenda táborából.

Igen, de hát be tudta már tán bizonyítani valaki, hogy csakugyan maga *Aristoteles* írta ezt a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t?

Szó sem lehet erről. Mentül több értekezés, könyv meg tanulmányozik jelenik meg e kérdésben európaszerte: annál valószínűtlenebbé válik az a föltevés, hogy ezen alkotmánytörténelmi munka csakugyan magának Aristotelesnek lehetne a szellemi terméke; és a mi szerfölött jellemző, hogy csaknem kizárólag oly tudósok igyekeznek a legújabban fölfedezett szöveg szerzőjéül *Aristotelest* föltüntetni, kik többé-kevésbé érdemdús philologok ugyan, de kik eddigelé a réalphilologia terén minden egyébbel szoktak úgy hivatásszerűleg mint üres óráikban foglalkozni, csak nem politikával, alkotmánytörténelemmel, s minden egyéb görög szerzőről bocsátottak már közre kisebb-nagyobb tanulmányokat vagy szövegjavító kísérleteket, csak nem Aristotelesről. *Barthélemy Saint-Hilaire* *) az egyedüli közöttük, a ki e részben kivételt képez, a mennyiben ő maradandó érdemeket szerzett magának nem csak Aristoteles Πολιτεία-ja, de egyáltalán az államtudomány történelme körül. Bauer, Cauer, Keil, Schneider, Haussoullier, Rühl, Diels, Fränkel, Gomperz, Hultsch, Schöll, Kaibel, Hans, Droysen, Curt Wachsmuth: ime ezek azok az érdemtelmes philologiai buvárok, a kik a főszerepet viszik ez idő szerint a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία irodalmi megbeszélésében. Tehát csakugyan túlnyomólag oly fér-

*) Barthélemy Saint-Hilaire nem csak évtizedek hosszú sora óta fordítja Aristoteles összes műveit, — még pedig nem kisebb alapos-sággal mint eleganciával, de értékteljes tanulmányokat is tett közzé a görögök politikájáról; sőt azon «*Introduction*», melyet Aristoteles Πολιτεία-jának fordítása («*La politique d'Aristote*», Paris 1874) előtt közzé tett, azt mutatja, hogy behatólag foglalkozott a modern államtudomány történelmével is. Ugyanerre vall nemes felfogásról tanúskodó kis munkája, «*La vraie démocratie*» (Paris 1860).

fiak, a kik nem csak hogy nem államtudósok is a mellett hogy philologok, de a kik nem foglalkoztak Aristotelessel eddigelé semmiféle tekintetben sem. *) Az angol fölszólalók több politikai érzékre vallanak; másfelől a «Classical Review» márcziusi füzeté philologiai érveléssel is önálló álláspontra birt helyezkedni, a melylyel sem Diels, sem Gomperz nem voltak képesek teljes sikerrel megküzdenni.

Szóval megindúlt az áradat; egy egész irodalom keletkezett már is e kérdésben, nem is említve a temérdek szövegjavítási kísérleteket, a melyek közül az első hely mindenesetre a görög szónoklat jeles történetirójának, *Blassnak*, máris nem egy tekintetben érvényre emelkedett szövegjavítási fölszólalásait illeti meg. Csakúgy hemzsegnék az angol folyóiratok is az ily szövegjavítási kísérletektől. Különösen az oxfordi egyetem tanárai és egyéb rangfokú fiatalabb tanerei tűnnek ki szakérteelmök által ezekben.

Igen, nem lehet panasz a philologiai szakértelem ellen: annál inkább kell csodálkoznunk azután azon bátorság fölött, a melylyel neki rontanak az imént fölfedezett 'Αθηναίων πολιτεία méltatásának oly philologiai szakemberek, kik soha életökben nem foglalkoztak még annakelőtte, mint már mondtam, sem

*) *Diels*, Archiv f. Geschichte der Philosophie, IV., 478. kvv. — Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften 1891., 387. kvv. — *Schöll*, Beilage der Münchner Allgemeinen Zeitung 1891., Nr. 107, 108. — *Franz Rühl*, Rheinisches Museum für Philologie. Neue Folge Bd. XLVI. — *Haussoullier*, Revue Critique 1891., Nro. 10. — *Keil*, Berliner Philologische Wochenschrift 1891. Nro. 17. kvv. — *Schneider*, Wochenschrift für Klassische Philologie 1891. P. 489., 528. kvv. — *Fränkel*, Quidde'sche Zeitschrift, 1891. Heft 1. — *Hultsch*, Jahrbücher f. Philologie. 143, 262. — *Wachsmuth*, Rheinisches Museum, 1891., 10. f. 2.; Hsl. e. «*Edinburgh Review*», «*Quarterly Review*» 1891. ápril—júl. füz. — *Gomperz*, Anzeiger d. Wiener Akademie der Wissenschaften 1891., Nro. XI. és ugyancsak *Gomperz*-nek fölciczomázott, költőileg ömlengő czikkét, Deutsche Rundschau XXII., 219. kvv., mely mintha csak versenyre akarna kelni az agg *Barthélemy Saint-Hilaire* ékesszóló áradásaival (Revue Bleue 1891 ápril—június). Hrl. Preussische Jahrbücher 1891 június. — *Cauer*, Hat Aristoteles die Schrift vom Staat der Athener geschrieben? Stuttgart, Göschen 1891. — *Bauer*, Literarische und historische Forschungen zu Aristoteles 'Αθηναίων πολιτεία». München, Beck, 1891 június 5-dikéről levén keltezve az előszó.

politikával, alkotmánytörténelemmel, sem egyáltalán Aristotelessel.

Hans Droysennek még meg lehet bocsátani, hogy már kora tavasszal kiadott egy vékonyka füzetkét, hogy minél előbb tájékoztathassa a német közönséget az újonnan napfényre került 'Αθηναίων πολιτεία tartalmáról és ennek általános jelentősége felől. Ő egész szerényen meg is maradt azon kereten belül, melyet ezen törekvésének értelmében maga elé tűzött volt. Nem érzi magát hivatottnak hozzászólni sem alkotmánytörténelmi, sem politikai szempontból a dolog érdeméhez: tehát tartózkodik is magának igényt formálni ahhoz, hogy döntő ítéletet akarjon mondani oly kérdésekben, a melyek messze túlfeküsznek az ő szokott tanulmányai körén.

Nem feszélyezik az efféle tekintetek a grazi egyetem rk. tanárát, *Adolf Bauer*-t. Ő már egy egész kötettel lepi meg a világot. «*Literarische und historische Forschungen*» ez a címe a 190 lapra terjedő, sűrűn nyomtatott nagy 8-adrét kiadványnak. Valóban nagy buzgalommal van írva, sőt nem csak buzgalommal, de tagadhatatlan ügyességgel is. Bauer, ki eddigelé Herodottal, a görögök hadi történetével stb. szokott kiválóan foglalkozni, előszeretettel vetve közben-közben egy-egy kacsintást az aegypti, babyloniai és assyriai történelemre is, ebben a kötetkéjében oly virtuozitással állítja össze az érvek egész tömegét, hogy képes meggyőzni a legkonokabb kétkedőt is a szóban forgó 'Αθηναίων πολιτεία határozottan és közvetlenül aristotelesi eredete felől: föltéve, hogy ez a konok kétkedő sohasem olvasta a valódi Aristotelesnek sem Πολιτεία-ját, sem Ηθική-ját, sem pedig azon elveszett munkájának töredékeit, a melyet a 158 állam alkotmányáról ír vala a Stageirita. Bauer nagy hangon beszél kötetkéjének egész folyamán mindvégig: sajnos, hogy érvelgetéseinek egész lánczolatán meglátszik, hogy bizony Aristoteles Πολιτεία-jával csak akkor kezdett komolyabban foglalkozni, midőn tollat fogott, hogy megírja szóban forgó 190 lapnyi kötetkéjét annak a bebizonyítására, hogy 1-ször a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t senki más nem is írhatta mint maga Aristoteles, és 2-szor, hogy az athenei történelemnek egész eddigi chronológiáját okvetetlenül föl kell forgatni és azon az alapon kell újjászervezni, a mely alap a Kenyon-féle

papyros szövegének közvetlen számadataiból, vagy közvetett chronologiai ráutalásaiból kiokoskodható. Föl is forgatja azután Bauer a görög történelem, különösen pedig az athenei történelem chronológiáját teljes fenekestül. Aristeides halálát 458-ra teszi, az athenei sereg szégyenteljes vereségét Drabeskosnál 459-re, az eurymedoni ütközetet 460-ra; Themistokles ostrakizáltatását, Argosba menekülését és távollétében elítéltetését 461-re; a delosi szövetségi pénztár áthurezoltatását Athenébe 455/4-re (kapcsolatban a Corpus Inscriptionum Atticarum I., 226. köv. tételével); Perikles szerint az esküdtbíróságok tagjainak, vagyis a heliastáknak a zsoldját csak 450. és 441. közt hozta be, Perikles politikai szereplése is csak 453-ban kezdődik és így 462-ben az Areiopag hagyományos nagy államjogi jogkörének megdöntésénél sem lehetett még része Periklesnek, hanem igenis *Themistokles* volt a szövetségese Ephialtesnek az Areiopag államjogi jogkörének megdöntésében, *Themistokles*, a mint ezt a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία állítja.

Ilyen módon alakítja át Bauer a Kenyon-féle papyros kedvéért az athenei történelem chronológiáját. Természetesen segítségül veszi mind e műtéteknél Cornelius Nepos, Trogus Pompeiust, Atticust stb. is: a főtámpontja azonban e kettőben tetőzik: egyfelől abban, hogy a «Corpus Inscriptionum Atticarum» idézett tétele szerint 454-ben fizettetett le először a szövetségesek quotája az istennő kincstárába, a mit Köhler már több mint egy évtized előtt is irányzatossággal hangsúlyozott Müller-Stübingnek ταμίης-féle elméletével szemben; és másodszor abban, hogy Themistokles, Artaxerxeshez és nem Xerxeshez menekült, még pedig csakis 461-ben, Artaxerxes pedig akkor, midőn Themistokles levele hozzá érkezett, csak harmadik évét élte még negyven éves uralkodásának. Tehát joggal mondhatta Thukydides ὡς Ἀρταξέρξηςν νεώστε βασιλεύοντα.*) Ennek a két támpontnak a segítségével forgatja ki azután Bauer a chronológiát, csakhogy a Kenyon-féle szöveg adatainak csálhatatlan, döntő tekintélyt szerezhessen a görög történelemnek minden egyéb kútforrásával szemben.

Bauer e tekintetben annyi elszántsággal hadakozik, hogy

*) Thucyd. Bell. Peloponn. I., 137., 2.

kijavítja még Aristoteles Πολιτικά-jának azon nevezetes helyét is, a melynek nyílt, határozott, semmi kétséget nem tűrő tanúságtétele egyenesen kizárja annak a lehetőségét, hogy a Kenyon-féle papyros idevonatkozó helyével kritikailag összhangzatba hozathassék. Kenyon papyrosa szerint Ephialtes *Themistokles* segítségével dönti meg az Areiopagot: Aristoteles Πολιτικά-ja szerint *Perikles* segélyével hajtja ezt végre Ephialtes. Aristoteles Πολιτικά-ja *Themistokles*-t az Areiopag megdöntésének ötletéből nem is említi. Természetesen, mert az Areiopag megdöntése 462-ben történt, ekkor pedig *Themistokles*nek az eddigi chronologia szerint se híre, se hamva nem volt már Athenében. Hogy tehát a Kenyon-féle papyros csalhatatlan tekintélye csorbát ne szenvedjen: ezért kell *Themistokles*nek csak 461-ben menekülnie a persák királyához; ezért kell a birói zsold behozatalának évek hosszú sorával későbbre tetetnie; ezért kell a szövetséges pénztár Athenébe hurczoltatásának is 455-re helyeztetnie: mert hát különben miből fizették volna a birói zsoldot pl. 461-ben Athenében a 6000 esküdtbirónak, ha a szövetség pénztára nem volt még 461-ben Athenében? Másfelől a birói zsoldot *Perikles* hozta be; ha pedig 461-ben hozta volna be: akkor 462-ben elég tekintélyes férfiú lehetett volna már arra, hogy Ephialtesnek az Areiopag megdöntésében lényeges szolgáltatokat tegyen: úgy de akkor nem helyesen járt volna el, a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzője, *Themistokles*-t nevezvén meg mint főtényezőt és nem *Perikles*-t a kezdeményező és indítványozó *Ephialtes* mellett. Ezt tehát semmikép sem akarja megengedni Bauer. Szerinte Aristoteles csalatkozhatatlan az athenei alkotmánytörténelemre nézve, és miután Bauer mindenáron ahhoz ragaszkodik, hogy ezt az 'Αθηναίων πολιτεία-t saját maga Aristoteles írta: tehát el akarván háritani mindent, a mi *Aristoteles* csalatkozhatlanságára csak némikép is árnyéket vethetne: ezért *Perikles* megjelenését az athenei politika vezényletében majdnem egy évtizeddel lejjebb nyomja, sőt még nem riad vissza attól sem, hogy Aristoteles Πολιτικά-jában is *ki ne javítsa a Perikles* nevét *Themistokles*re, már t. i. a Πολιτικά II. könyvének azon a helyén, a hol az mondatik, hogy *Perikles* segédkezett *Ephialtes*-nek az Areiopag megdöntésében. «Aristoteles Politik II., 9., 3. wird daher wohl statt

Ephialtes und *Perikles* — *Ephialtes* und *Themistokles* zu lesen sein, was auch wegen der folgenden Wiederholung des Namens in der Angabe, *Perikles* habe den Richtersold eingeführt, *besser* ist. Denn *ich glaube nicht*, dass die Stelle Politik, soweit *Perikles* in Frage kommt, auf jene der Politik (p. 75, 3) καὶ γὰρ τῶν Ἀρσωπαγιδῶν ἓν ἰα παρβίλετο bezogen werden darf. Der Zusammenhang spricht dafür, dass es sich an letzterer um Anträge nach Herbst 457 handelt.»¹⁾ Ezek Bauer tulajdon szavai, a melyekben az érvelés abban tetőzik, hogy ő, már t. i. Bauer, *nem hiszi* — «*denn ich glaube nicht*» — az ellenkezőjét annak, a mit bizonyítani akar. Bauer ezen érvelgetésének semmi, de épen-séggel semmi támpontja sincs a forrásokban. Nem egyéb ezen egész érvelgetése, mint leleményes erőszakoskodás. Igen, de hát mivel bizonyítja be Bauer, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t csakugyan *Aristoteles* írta? Nem bizonyítja be semmivel, sőt komolyan még csak meg sem kísérli ennek a bebizonyítását, ha csak azt nem lehet komoly bebizonyítási kísérletnek nevezni, hogy azoknak érvelését, a kik *Aristoteles* szerzőségét kétségbe vonják, egyszerűleg figyelembe nem veendőnek jelenti ki.²⁾ Cauerre is ezt mondja, a ki szintén nem tartja elfogadhatónak *Aristoteles* szerzőségét; az én egész érvelésemre pedig azt mondja, hogy «Ebensowenig hat mich Schvarcz davon überzeugt, dass der Londoner Papyrus ein Werk des Demetrius von Phaleron enthält».³⁾ Hogy mennyire felületes az ily beszéd, ezt mindazok be fogják látni, a kik tudomásul vették, hogy én nem azt állítottam, miszerint a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t csakugyan *Demetrius Phalereus* írta; sőt ezt értekezésemben, valamint annak német kivonatában⁴⁾ is határozottan ki is jelentettem; én mindössze csak azt állítottam, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t *nem írhatta Aristoteles*, s hogy még *Demetrius Phalereus*-re is inkább lehetne gondolni, mint magára *Aristoteles*-re, jöllehet — és ezt saját magam is kiemeltém — jöllehet, mondám, *Demetrius Phalereus fönnmaradt töredékei*

¹⁾ Liter. u. hist. Forschungen, p. 76.

²⁾ Liter. u. hist. Forschungen p. 187.

³⁾ Ibid. p. 187.

⁴⁾ L. «*Demokratie*» című művem II. kötetének bevezetését. (Leipzig, Wilhelm Fridrich, 1891.)

közt nincs egyetlen egy is, a mely egybevágna a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία valamelyik helyével. Ezen vallomásomat maga Bauer ellenem használja föl, olyanképen nyilatkozván, mintha ő, t. i. Bauer eszelte volna ki, hogy Demetrios Phalereus fönmaradt töredékei közt és az imént említett Ἀθηναίων πολιτεία közt nincs semmiféle szószerinti azonosság. Arra, hogy Demetrios Phalereus tüzetes munkát írt az Athenében időről-időre fönnállott alkotmányokról Περί τῶν Ἀθηναίων πολιτειῶν ezim alatt, a mely munkából egyetlen egy töredék sem szállott ugyan korunkra, de a mely munkának már a címe is inkább emlékeztet a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία tartalmára, mint bármely egyéb görög munka, teljességgel nem reflectál, valamint nem reflectál arra sem, hogy Demetrios Phalereus Egyiptomban könyvtárnokoskodott és írt, tehát ott, a honnan a Kenyon-féle papyros előkerült, holott Aristoteles sohasem járt Egyiptomban, de alig is tudott valamit Egyiptomról, pl. Diodorhoz képest; azt sem veszi Bauer figyelembe, hogy Demetrios Phalereus fönmaradt töredékei államokmányokból közvetlenül merítő, részletekbe mélyedő állami jogi, alkotmánytörténelmi tanulmányokra vallanak, holott Aristoteles, mint makedonbarát, sőt kémkedéssel gyanúsított μέτοικος-t valószínűleg be sem eresztették az athenei metroonba, a mint hogy Aristoteles alkotmánytörténelmi töredékei egyáltalán nem árulnak el oly részletekbe menő szakismeretet, mint a minőt egyfelől Demetrios Phalereus fönmaradt töredékei, másfelől meg a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία minden lépten-nyomon mutatnak; nem; Bauer egyszerűleg visszautasítja a Demetrios Phalereus politikai műveiből és államférfiúi szerepléséből meríthető tanulságokat: pedig nagyon valószínű, hogy ő Demetrios Phalereus dolgaival, töredékeivel nem is foglalkozott, vagy legfőlebb csak akkor tekintett tán bele ezen töredékekbe, miután már a felől értesült, hogy kortársai közül valaki inkább gondol Demetrios Phalereusra, mint Aristotelesre, midőn arról van szó, hogy ki is írhatta hát tulajdonképen ezen Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t? Hogy pedig ilyesmi csakugyan föltehető Bauerről, ez kitünik a többek közt abból is, hogy ő — a különben érdemes realphilolog — oly kevésbé járatos az athenei alkotmánytörténelemben, miszerint az Ephialtes által megdöntött Areiopagot «Adelsrath»-nak nevezi, ekként tévesztvén

egybe ő a Solón, Kleisthenes és Aristeidés reformjai által lényegileg más természetűvé lett magas államtestületet a Solón előtti Areiopaggal, vagy pedig az Isagoras által rövid időre újra föltámasztott eupatrida tanácsossal! Főntebb azt mondtam, hogy Bauer még csak meg sem kíséri komolyan bebizonyítani, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία csakugyan magát Aristotelest vallja szerzőjének. Valóban ezt Bauer nem is cselekszi, hanem e helyett általánosságban egy apophthegmát hallat, a mely méltán meg fogja döbbszteni mindazokat, a kik a görögök politikai irodalmával tüzetesen foglalkoztak és azután a részleges küzdelemben két oly hypothesis-igyekezik érvényre emelni, a melyek közül az egyik mitsem bizonyíthatna Aristoteles szerzősége mellett, miután ugyanaz, a mit itt Aristoteles felől sejtelmegzet, éppen úgy állhatna Demetrios Phalereus felől is; a másik hypothesis azonban legfőlebb mosolyt ébreszthet mindazon buvárlati körökben, a melyek nem csak a philológiához, de a politikához is értenek annyit, a mennyit érteniök illik azoknak, a kik a görög államélet fejlődését és a görögök politikai irodalmát akarják bírálatuk tárgyává tenni.

Az általánosságban kimondott apophthegma Bauernél így hangzik: *) «Es ist ferner zweifellos und auch von Niemandem (!) bezweifelt, dass wir jene Schrift vor uns haben, welche dem gesammten (!) Alterthum als das aristotelische Buch über die Staatsverfassung von Athen gegolten hat.» Azt akarja ezzel Bauer mondani, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία azonos azon 'Αθηναίων πολιτεία-val, a melyet Plutarchos, Pollux, Harpokration és Sopotros Photiosnál Aristotelesnek tulajdonítottak. De hát Plutarchos, Pollux, Harpokration és Sopotros Bauer szemeiben annyi, mint az egész görög ódonság — «das gesammte Alterthum» — a maga összességében? Pedig csakis ez a néhány késő görög író tartotta azt a bizonyos 'Αθηναίων πολιτεία-t Aristoteles művének. Még maga Rose is, a ki legújában kiadta annak töredékeit, hasonlíthatlanul óvatosabban nyilatkozott annak szerzősége felől, mint Bauer: oly réal-philolog pedig, a ki nem csak a görög nyelvészethez és irodalomtörténethez, de egyúttal a görög alkotmánytörténelemhez

*) Liter. u. hist. Forschungen p. 187.

és politikához is ért, az ily réalphilolog egyáltalán tagadni fogja, hogy a Plutarchos és Pollux által idézett Ἀθηναίων πολιτεία-t ugyanazon Aristoteles írhatta volna, a ki a Πολιτικά-t írta. Tehát még ha be lenne is bizonyítva, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία csakugyan azonos a Plutarchos által és Pollux által idézett Ἀθηναίων πολιτεία-val: még ez esetben sem állana az, a mit Bauer következtet, hogy t. i. a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία magának Aristotelesnek a szellemi terméke.

Ugy de még az sincs kimutatva, hogy a Plutarchos által idézett Ἀθηναίων πολιτεία azonos lenne a Kenyon-féle πολιτεία-val, daczára azon nagy hasonlatosságnak, sőt itt-ott azonosság-nak, a melyet a Rose által kiadott töredékek mutatnak azon Ἀθηναίων πολιτεία-val, melyet Kenyon bocsátott világgá. Hogy pedig még ez sincs kimutatva, sőt nagyon is kétségbe vonható, ezt nem csak én állítom, de állítja más is. Így többek közt a königsbergi egyetemnek kitűnő tanára, *Franz Rühl* is, a miről alább fogok tüzetesebben szólni.

Bauernek ezen általánosságban hangoztatott apophthegmája tehát merő szóvirág, a melylyel ugyan avatott körökben aligha fog valakit ezen legújabb Aristoteles-legendának megnyerhetni.

De hát vizsgáljuk egy kissé, mennyire alaposak Bauernek azon részleges érvei, helyesebben érvelgetései, a melyekkel érvényt vél szerezhetni az ő állításának?

Az egyik részleges érvelgetése abból indul ki, hogy ime, a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία milyen sokáig időzik a Thrasybulos-féle amnestiánál, és mennyire, minő melegséggel magasztalgatja az athenei δῆμος eszélyességét és önmérsékletteljes tapintatosságát, azért, mert ez a δῆμος a harmincz zsarnok teljes leveretése után nem állt bosszút Kritias összes pártfelein, sőt visszahívta még a menekülteket is. *) Hát az tagadhatatlan, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία melegen szól a δῆμος, illetőleg a Thrasybulos győzelmei által visszaállított és Archinos által bölcsen vezényelt demokratia eszélyesen nagylelkű magatartásáról szemben a levert oligarcha-pártiakkal, s ezek közt különösen a menekültekkal: ámde ebből azt következtetni, hogy a

*) Bauer i. h.

Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzője csak azért szöll ily melegen a 403-diki amnestiáról és politikai eszélyességről, mert ezáltal a sorok közt arra akarja figyelmeztetni a 329 és 325 közt uralkodott athenei néppártot, hogy bánják ez is elnézőleg, sőt béküljön ki, ossza meg nagylelkűleg az ő uralmát a makedonpártiakkal: ezt következtetni épp annyira okszerűtlen eljárás Bauer részéről a saját szerzői teleológiája szempontjából, mint a mennyire beigazolhatlanul körmönfont érv-kovácsolgatási viszketegre vall a kritika szempontjából. Hát ugyan mi bizonyítékot tud fölhozni Bauer azon állítása mellett, hogy Aristoteles a sorok közt szokta elmondani az ő politikai tanácsait az athéneieknek? Eddigelé legalább nem olvasott senki sehol semmit Aristotelesnek ilyenfajta «sorok közt» megnyilatkozó publicistikai működéséről; sőt még a lehető legorthodoxabbak is Aristoteles bálványozói között eddigelé határozottan azt tartották, hogy Aristoteles, a ki idegen létére Athenében csak mint μέτοικος élhette napjait, teljességgel távul tartotta magát a gyakorlati politikától; ha írt is az államról, ezt csakis tudományos érdekből, csakis az elmélet érdekében tette; de minden bölcsészt óva intett, hogy ne ártsák be magukat a politikai küzdelmekbe, hanem szenteljék magukat kizárólag a *gondolkodó* életnek.

De vajjon még ha csakugyan a sorok közt akart volna is beszélni a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzője a 403-diki amnestia alkalmából az atheniekhez a 329 és 325 közt működő makedonpártiakjávára: vajjon *Demetrios Phalereus* nem éppen annyira indíttatva érezhette-e magát az ily sorok közti politikai tanácsadásra, mint akár maga Aristoteles? Hisz *Demetrios Phalereus*, ki pár év múlva *Kassandros* kegyelméből lett államfő — ἐπιστάτης — Athenében, nem kevésbbé volt makedonpárti mint Aristoteles: mért ne adhatta volna tehát ő a *Thrasylbulos*-féle amnestia ötletéből az athenei néppártnak ugyanazt a békéltető tanácsot, melyet Bauer Aristotelesnek tulajdonít? Nem forog fönn éppenséggel semmiféle körülmény, a mely e fölvetet kritikátlanná tenné: sőt van egy nagy körülmény, a mely éppen Bauer hypothesis ellen és a *Demetrios Phalereus* szerzőségének valószínűsége mellett szól: az a bevégzett tény, hogy *Demetrios Phalereus* nem csak politikai műveket írt, de mint szónok és gyakorlati államférfi is részt vett már akkor

az athenei államélet ügyeinek tényleges intézésében, holott Aristoteles, — forrásaink szerint, — valamint a bölcészeket egyáltalán arra intette, hogy kizárólag a βίος θεωρητικός-nak, a gondolkodó életnek szenteljék magukat és ne avatkozzanak bele a gyakorlati politikába, szintúgy távol igyekezett tartani magát a gyakorlati politikától, a pártküzdelmekről ő maga is.

Bauer említett hypothesise tehát nem lehet érv Aristoteles szerzősége mellett, ha arról van szó, hogy nem írhatta-e a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t inkább Demetrios, mint Aristoteles?

Mosolygásra késztet azonban bennünket Bauernek másik hypothesise. Ez meg abban tetőzik, hogy miután oly rendkívül nagy a szellemi rokonság Aristoteles és Thukydides közt az alkotmánypolitikai fölfogásban: a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία pedig Bauer szerint alkotmánypolitikai szempontból egészen a Thukydides irányára vall: tehát nem is írhatta volna a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t más, mint maga Aristoteles, a ki alkotmánypolitikai szempontból oly közel szellemi rokonságban van Thukydidessel.

Valóban az ember nem tudja, hogy mit mondjon egy ily naiv bátorsághoz. Hát igaz, hogy a matematikában a mely mennyiségek külön-külön egy harmadikkal egyenlők, azok egymás közt is egyenlők; sőt megengedem még azt is, hogy az alkotmánypolitikai fölfogások dolgában is szabad talán bizonyos fokig κατ' ἀναλογίαν ez alapon okoskodni: de Aristoteles alkotmánypolitikai fölfogását azonosnak venni a Thukydides alkotmánypolitikai fölfogásával, ez utóbbit pedig azonosnak venni a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία alkotmánypolitikai fölfogásával: no ez körülbelül csak annyira alapos állítás, mint a mikor «Adelsrath»-nak nevezi Bauer az Ephialtesek által megcsontított Areiopagot.

Ugyan miben is állhatna Aristotelesnek, illetőleg a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzőjének szellemrokonsága Thukydidessel az alkotmánypolitikai fölfogásra nézve? Legfőlebb abban, hogy Thukydides a maga nyolczadik könyvében a Theramenes reformja által uralomra jutott ötezres uralom, tehát a hoplitacensussal rokon mérsékelt censusun alapuló tömeguralom első

éveiről dicsérőleg nyilatkozik,¹⁾ a mennyiben annak eszélyes önmérséklését kiemeli, Aristoteles állítólagos Πολιτεία-jában Therameneset a jóindulatú államférfiak közé sorozza,²⁾ a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője pedig, a ki Theramenesnek szintén védelmére kel, nagyjában véve az ötezres uralomról szintén olyan formán nyilatkozik,³⁾ mint Thukydides. De hát nem találná-e a maga magyarázatát Aristotelesnek, a Πολιτικὴ szerzőjének kedvező ítélete az ötezres uralom felől már abban az elvi álláspontban, melyet a Πολιτικὴ szerzője a középvagyonfokú állampolgárok döntő politikai befolyásának kívánatos voltára nézve hangoztat? És ha megegyeznék is ezen egy pontra, már t. i. az ötezres uralomra nézve a Πολιτικὴ szerzőjének fölfogása a Thukydides e részbei fölfogásával: vajjon nem támaszkodik-e Aristoteles, a makedonbarát Aristoteles ezen elvi álláspontjának kifejtésében, Thukydides tekintélyének teljes mellőztével, azon Pseudo-Phokylides tekintélyére, a kinek a közeposztályt magasztaló versét a Πολιτικῶνban idézi? Pseudo-Phokylides ez esetben Keosbeli Prodikos tanát viszhangozza: tehát ha helyes a Bauer érvelése, akkor Bauer épp oly logikával, épp oly joggal azt is következtethette volna a föntebbiekből, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t Keosbeli Prodikos írta, a mi pedig teljes képtelenség, mert Prodikos Platon fiatalkorában már meghalt, és így nem írhatott Ἀθηναίων πολιτεία-t 329 és 325 között, vagyis nem írhatott az athenei alkotmánytörténelemről hét-nyolcz évtizeddel azután, hogy a saját kihűlt tetemeit a sírjába lefektették volt. Ez tehát nagyon szerencsétlen egy okoskodás Bauer részéről; annyival is inkább, minthogy Bauer maga bevallja,⁴⁾ hogy míg Thukydides az athenei államélet fénykorát dicsőíti a Perikles korában: addig a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője az athenei államélet hanyatlásának, sőt elcsenevészedésének kezdetét már magától az esküdtbírák zsoldját behozó Periklestől számítja. Végül nem hagyhatom szó nélkül, hogy Bauer a sorok már t. i. a Kenyon-féle görög szöveg kinyomatott sorainak statisztikai méltatásával

¹⁾ Thucyd. de Bell. Pelop. VIII. 97.

²⁾ Arist. ap. Plutarch. i. h.

³⁾ Ἀθηναίων πολιτεία edited by F. G. Kenyon, 2. Edition p. 90, 14.

⁴⁾ Bauer, Literarische u. historische Forschungen, p. 25.

is taktikázik. Összeszámította ugyanis a szöveg sorainak számát csoportonként a Kaibel és Kiessling német fordítása szerint és úgy találta, hogy a szöveg első része, mely az athenei államnak egymásra következett alkotmányaival foglalkozik, mindössze csak 2067 sorból áll, holott a második rész, már t. i. a munka megírásával egykorú alkotmánynyal foglalkozó rész sorainak száma 2124 sorra rúg. Levonva már most 2124-ből 2067-et: marad különbözetül 57: vagyis a tényleges alkotmányt tárgyaló rész 57 sorral hosszabb mint a történelmi rész. *) Íme! — kiált föl erre egész hevélylyel Bauer, — íme, tehát *nem alkotmány-történelmi* munkával van dolgunk, hanem oly munkával, a mely csakis a 329 és 325 közt fönnállott athenei alkotmány ismertetése végett iratott; a mit az első részben a szerző a régibb időkben fönnállott, s a történelem folyamában egymásra következett athenei alkotmányokról mond, az mindcsak holmi bevezetés számba mehet, a földolog nem ez a munkában, hanem a tényleges alkotmány ismertetése! «Dieser Theil umfasste 2124 Zeilen, er ist also auch äusserlich die Hauptsache in dem Buche, da er die gegenwärtige Verfassung noch ein wenig ausführlicher behandelte als der erste ihre Jahrhunderte alte Vorgeschichte!» **)

De hát mért is örül annyira ez az érdemes grazi tanár Bauer annak a körülménynek, hogy a történelmi rész 57, mondd ötvenhét sorral rövidebb a második résznél a Kaibel és Kiessling német fordításának nyomtatási terjedelme szerint?

Hjah! Bauernek a maga érvelésében erre az 57 sornyi különbözetre nagyon is szüksége van. És ugyan mért? Azért, mert ha a történelmi rész lenne néhány sorral hosszabb a második résznél: no hát akkor még eltalálhatná hinni én nekem egyik vagy másik reálphilolog, hogy ezen Kenyon-féle szövegnek a címe, nem mint az orthodox táborban állítják, egyszerűleg Ἡθηναίων πολιτεία, hanem Περί τῶν Ἀθηναίων πολιτειῶν is lehetett, a mi azután egész komolyan ki fogná zárni Aristoteles szerzőségét, miután Aristoteles elveszett művei közt egyetlen egy forrásunk sem ismer ily című alkotmánytörténelmi munkát: hanem ugyancsak forrásaink tanuságtétele szerint Περί τῶν Ἀθηναίων

*) Bauer, Literarische u. historische Forschungen, p. 18—19.

**) Bauer, Forschungen, p. 19.

πολιτείων czim alatt Demetrios Phalereus írt és nem Aristoteles. Pedig éppen ez az, a minek az ellenkezőjét akarja minden áron kimutatni az érdemes grazi tanár : tehát nehogy valaki az én nézetemet tartsa valószínűnek, szemben az orthodox táboréval : ezért kellett Bauernek, nem kimélve időt és izzadtságteljes fáradságot, megolvasni a szöveg sorainak számát; ezért kellett minden áron a nyomtatott sorok statisztikai mérlegeléséhez folyamodnia, csak hogy valamikép kisüthesse, miszerint a második rész hosszabb és így a munka céljára nézve fontosabb, döntőbb jelentőségű az első, vagyis alkotmánytörténelmi részénél

Valóban, nem irigylem az érvelgetés azon horderejét, mely az ilyfajta műfogások virtuozításában nyilatkozik. Őszintén sajnálnunk lehetne az ily műfogások alkalmazását, még az esetben is, ha azok eltagadhatlan tényekben gyökereznének. De vajjon van-e ily megvihatlan alapja a Bauerék statisztikai taktikázásának? Csak kezünkbe kell vennünk a Kenyon által kiadott görög szöveget és azonnal be fogjuk látni, hogy Bauer érvelgetésének alapja e részben sem egyéb holmi erőszakoskodó, kritikátlan állításnál. Hisz a Kenyon által kiadott görög szöveg nem teljes egész, hanem csonka, valódi torso; hiányzik a mű eleje, valamint hiányzik a kéziratban a mű címe és szerzőjének neve is. Az előttünk fekvő görög szöveg a Kylon-féle összeesküvésre következő események főlemlítésével kezdődik és az ezidétti belviszályok, lázongások meglehetősen rövid főlemlítése után azonnal rátér — a Kenyon szerinti harmadik fejezetben — a Drakon alkotmányhozására.*) Tehát a 41-dik fejezetben felsorolt alkotmánytörténelmi korszakok közül a harmadik korszakra. A szöveg csonka, hiányzik az elejéről nem csak a bevezetés, de az első két alkotmánytörténelmi korszaknak, már t. i. az Ion-féle alkotmánytörténelmi korszaknak és a Theseus-féle alkotmánytörténelmi korszaknak az ismertetése. Vajjon azt hiszi-e az érdemes grazi tanár Bauer, hogy nem terjedhetett a hiányzó bevezetés, meg a hiányzó Ion-féle és Theseus-féle korszakok méltatása az eredeti teljes szövegben még csak 57 sorra sem? Ezt nem vette fontolóra Bauer, midőn a fentebb említett statisztikai műfogást vonta bele az ő érvelésébe : ha figyelembe vette volna, hogy a jelen szöveg

*) Ἀθηναίων πολιτεία edit. by F. G. Kenyon p. 3.

elejéről hiányzik a bevezetés, hiányzik az Ion-féle alkotmánykorszak, hiányzik a Theseus-féle alkotmánykorszak, sőt hiányzik a Kylon-féle államcsínyes merényletnek leírása is, — ha mondom Bauer mindezt meggondolja, akkor bizonyára saját maga is meg fogja mosolyogni az ő statisztikai műfogásait; a mint hogy a tárgyhöz értő kritika meg fogja mosolyogni Bauer azon érvét is, a melyet a derék grazi tanár abból a bevégzett tényből vél meríthetni, miszerint a korábbi alkotmánykorszakokról nem ír oly terjedelmesen a görög szöveg szerzője, mint a későbbiekéről, s hogy a Drakontól az Eukleides új korszakáig lezajlott összes alkotmánytörténelmi korszakokat együttvéve 57 sorral rövidebben ismerteti, mint a legutolsó alkotmánytörténelmi korszakot egymagát. Természetesen lenne értelme Bauer ezen érvelgetésének, ha Ion vagy legalább Theseus korában már föl lett volna fedezve a könyvnyomtatás és ugyanakkor a szellemi műveltség is legalább is oly magas fokon állott volna Athenében, mint Aristoteles életének végeveiben. Ámde miután Perikles kortársának, Pherekrates komödiaíróinak korában már árpát, rozstot pörkölték a Solon törvénytábláin, magát Solon törvényeinek szövegét pedig Demosthenes korában már töredékszerűleg is alig ismerték: tehát azon sem csodálkozhatik a derék grazi tanár, hogy a szöveg szerzője nagyobb terjedelemben írja le a 400-as uralom létrejöttét, mint a Drakon vagy Ephialtes alkotmányhozását.

Végül még egy megjegyzést Bauer lelkesedésteli érvelgetéseire. Ha Bauer nem csak akkor kezdte volna behatóbban tanulmányozgatni Aristoteles Πολιτικά-ját, midőn már elhatározta magában, hogy ő majd hozzá fog szólni a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzőjének kérdéséhez, a mi tekintve a szóban forgó kézirat fölfedezésének idejét, illetőleg első kinyomtatását, csakis úgy a jelen év tavaszán történhetett, — ha, mondom, Bauer nem csak most a fölmerült alkalom adtán, de már évek hosszú sora óta alaposan tanulmányozta volna Aristoteles Πολιτικά-ját: hát akkor aligha érezne most magában oly ellenállhatlan viselkedetet arra, hogy a fontoskodás kicsinylő hangján szöjjön mindazok érveiről, a kik nem voltak eddigelé eléggé szerencsések vele egyetérthetni a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzőségét illetőleg. Bauer erre vonatkozólag azt mondja, hogy Gomperz és Diels a «Classical Review»-ban fölhozott ellenvetéseket már kielégítőleg

eloszlatták. Jellemző, hogy midőn ezt a tekintély ünnepélyes hangján mondja ki az orthodox tábor megnyugtatóására, ugyanakkor bevallja, hogy ő maga nem is látta a «Classical Review»-t. «Die Bedenken von philologischer Seite, die in einer mir nicht zugänglichen englischen Zeitschrift (Classical Review, Märzheft 1891) niedergelegt sind, haben Gomperz und Diels bereits ausreichend widerlegt». ¹⁾ Lehet, hogy Bauer fönnidézett intelme sokakat meg fog nyugtatni; valószínű, hogy a «Classical Review»-ban fölhozott nyelvezeti nehézségek fölött a különben annyira nekézkes orthodoxok épp oly könnyűvérrrel fognak majd ezentúl átsurranni, mint a hogy pár évvel ezelőtt átsurrannak vala azon kritikai megjegyzés fölött, a melyben Beloch az én fejtegetéseimet Tisamenos alkotmánypolitikai jelentőségéről részesíteni méltóztatott. Történt pedig ezen átsurranás az alkalomból, hogy Beloch megtámadott ²⁾ engemet azért, mivelhogy én a «Demokratie» első kötetében Tisamenosról mint a reformjavaslatok szellemi szerzőjéről és nem mint hagyományos szokás, a babbal kisorsolt Eukleides archonról nevezem el az athenei alkotmánytörténelem azon korszakát, a mely Kr. e. 403-tól egész Kr. u. 322-ig terjed. Ezt nagyon helytelennek találta Beloch, a nélkül hogy ezen helytelenítését tüzetesebben indokolta volna: azonban a tüzetesebb indokolás helyett megcselekedte Beloch azt, hogy egész naivan elárulta, miszerint az én erre vonatkozó érvelésemet el sem olvasta: mert hát Beloch még azt sem tudta, midőn engem Tisamenos miatt megtámadott, hogy én nem — mint ő mondja — a Kr. e. 422-től Kr. u. 403-ig terjedő időközt, de a 403-tól 322-ig terjedő időközt neveztem el a Tisamenos alkotmánypolitikai korszakának, idézett művemben. ³⁾ No, és mit mondott akkor Beloch ezen eljárásához az orthodox kritika? Tán szemére vetette Belochnak, hogy ő olyasmi fölött mond, tüzetesen nem is indokolt ítéletet, a mit voltaképen el sem olvasott? Dehogy is vetette ezt szemére Belochnak az orthodox kritika. Nem; ez az orthodox kritika, a mely oly lelkiismeretes szigorral örködik a $\mu\epsilon\upsilon$ és a $\mu\eta$, meg a $\delta\epsilon$ és a $\delta\eta$ különböző árnya-

¹⁾ Bauer, Forschungen, p. 187.

²⁾ Beloch, Attische Politik seit Perikles, p. 343.

³⁾ Hsl. e. «Demokratie» I., i. h.

latai fölött a szövegjavítási kísérletek ötletéből, — ez az orthodox kritika észre sem vette a Beloch chronologiai tévedését; ez az orthodox kritika egyszerűleg beérte azzal, hogy Belochot és engemet mint fegyvertársakat tüntetett föl, valahányszor elkövette Beloch az orthodoxia irányában azt az eretnekséget, hogy jónak látta az én nézeteimet kölcsönvenni és azokat tolmácsolni, természetesen a nélkül, hogy az én művem, a melyből ily módon kölcsönzött, mint forrást megnevezte volna. *)

Valószínűleg hasonló elnézést fog követni ezen orthodox kritika most Bauer említett eljárása irányában is, hogy azután majd Bauer könyvét is mint tekintélyt játszhassa ki mindazok irányában, a kik nem találják valami szerfölött megegyezőnek vagy éppen azonosnak a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* szerzőjének nyelvezetét a *Πολιτεία* szerzőjének, Aristotelesnek ismeretes nyelvezetével.

Bizony az oly kritikus, a ki nem csak a philológiához ért, de a politikához, görög alkotmánytörténelemhez is és Aristoteles *Πολιτεία*-ját már korábban is alaposan áttanulmányozta és nem most, a Kenyon-féle kiadvány alkalmából veszi először a kezébe Aristoteles *Πολιτεία*-ját, — bizony mondom, az ily kritikus aligha fog megnyugodni Bauer állításában még akkor is, midőn a szöveg nyelvezetének kérdése forog szóban. Csak egy példát hozok föl: azt hiszem ezen egy példa is elég lesz arra, hogy megértesse, mért nem lehet komolyan venni azok érvelgetését, a kik,

*) A hollandi réalphilolog Was volt talán, a ki «Athenes Democratie» című tanulmányában legelőször ráutalt Belochnak irántam, illetőleg művem iránti ezen gyöngéd figyelmére. (L. «Tijdspiegel» 1885. és Sybels Hist. Zeitschr. 1886.) Was egyenesen úgy tünteti föl Belochot, mint a ki valóságos tanítványi viszonyban állana az én «Demokratie» című művem első kötetéhez. Nagyon köszönöm ezt a megtiszteltetést, de nem kérek belőle. Másfelől megtörtént az is, hogy a Zarncke-féle «Literarisches Centralblatt» érdemdús szakreferense «F. R.» több ízben «Beloch und Schwarcz» és «Schwarcz und Beloch»-ot emlegetvén, úgy legyintget meg alkalomadtán, mintha mi ketten, már t. i. Beloch és én, csakugyan «fegyvertársak» volnánk a hagyományos orthodoxia elleni kritikai hadjáratban! Az érdemdús referens azonban legújabbban aligha másképen nem fogja föl azon belső csereviszony természetét, a melyre vallanak egyfelől Beloch könyve «Die Attische Politik seit Perikles», másfelől meg az én művem az athenei demokratiáról.

mint a többek közt Bauer is, abból indulnak ki, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szövegének nyelvezete azonos a Πολιτικῆ szerzőjének, Aristotelesnek nyelvezetével. Aristoteles a Πολιτικῆ-ban ezt a kifejezést ἐπισκεῖς mint politikai műszót használja, még pedig ennek a fogalomnak a jelzésére, hogy «az államügyekhez alaposan értő», vagyis «politikailag képzett», hogy ne mondjam, «politikai szakértő», beleértve természetesen alkalomadtán a hadvezérlet dolgaiban való szakértelmet is. Hogy pedig Aristoteles a Πολιτικῆ-ban az ἐπισκεῖς kifejezést mint műszót csakugyan ebben az értelemben veszi, kiderül ez Susemihl*) gyenge ellenérvelésével szemben, egész kétségbevonhatlanul a Πολιτικῆ minden helyeiből, a melyekben azon politikai gondolkodók tanai ellen küzd, a kik azt követelik, hogy a legfőbb hatalom gyakorlása se ne a gazdagoknak, se ne az ősi fényes családfával bíróknak, se pedig ne a tanulatlan tömegnek adassék a kezébe — τὸ κύριον —, hanem hogy vagyonna, s születésre való tekintet nélkül csakis azok állíttassanak az állam élére, a kik politikai képzettséggel bírnak, — ἐπισκεῖσιν —, a mint hogy a ház építését is azért bizzuk az építómesterre, mert a házépitéshez legjobban ért az építómester, a földméréshöz a földmérő, a fuvolázáshoz a fuvolaművész stb.

Aristoteles nem helyesli ezt a követelményt, mint alkotmánypolitikai tant**) és azt mondja, hogy a legfőbb hatalom gyakorlása — τὸ κύριον — a tömeget, vagyis az állampolgárok összességét illeti meg és ugyan már csak azért is, mert nincs szerinte olyan okos ember széles e világon, a kinél okosabb ne lenne az állampolgárok összessége, vagyis az ἐκκλησία-ban egybegyűlt tömeg, ha államügyek intézéséről van szó és mert szerinte az építómester építi ugyan a házat, de azt, hogy vajjon az építómester jól építette-e föl a házat: ezt megítélni nem csak az építómester tudja, de szintígy meg tudja ítélni az, a ki a házban lakik, sőt még jobban meg tudja ítélni ez utóbbi, mint maga az építómester. Aristoteles Πολιτικῆ-jának nyelvezete szerint te-

*) L. Wochenschr. f. Klass. Philologie 1885. Febr. 25. Susemihl ezen gyenge védekezésére azt hiszem elég bőven megfelelttem már «Kritik der Staatsformen des Aristoteles» című művemben. (Erfurt, Bodo Bacmeister 1890.)

**) L. Aristot. Polit. III, 6, 1.

hát ἐπισκεῖς alatt szintoly értelmileg képzett politikai elemeket kell érteni, mint a minő értelmileg képzett technikai erők az építőmester, a földmérő, s mint a mennyire képzett művészi erő a fuvolaművész stb. Más szavakkal: Aristoteles a Πολιτικά-ban az ἐπισκεῖς alatt azokat érti, a kik kellő értelmi minősítvénnyel bírnak az államügyek intézéséhez — οἱ εἰδότες.

A Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία is használja e kifejezést ἐπισκεῖς. De vajjon minő értelemben?

Hogy erre megfelelhessünk, halljuk csak mit mond a szöveg 26-dik fejezetének bekezdése*): Μετὰ δὲ ταῦτα συνέβαιεν ἀνίσθαι μᾶλλον τὴν πολιτείαν διὰ τοὺς προθύμως δημαγωγῶντας. Magyarúl: «Ezek megtörténte (vagyis az Areiopag jogkörének megcsonkítása) után mindinkább és inkább hanyatlott az államélet, a minek oka az volt, hogy szenvedélyes emberek lettek a nép vezetői — διὰ τοὺς προθύμως δημαγωγῶντας — a görög szöveg azután ekként folytatja: κατὰ γὰρ τοὺς καιροὺς τούτους συνέπεσε μὴδ' ἡγεμόνα ἔχειν τοὺς ἐπισκεπστέρους, ἀλλ' αὐτῶν προεστάναι Κίμωνα τὸν Μιλτιάδου, νεώτερον ὄντα καὶ πρὸς τὴν πόλιν ὀψὲ προσελθόντα, πρὸς δὲ τούτοις ἐφθάρθαι τοὺς πολλοὺς κατὰ πόλεμον. «Megtörtént ugyanis, hogy ezen időtájban nem is volt (kellő) vezérok, már t. i. az államéletben, vagyis a belpolitikában — τὴν πολιτείαν — miután Kimon állott az élőkön — t. i. ezen higgadtabb elemeknek; Kimon pedig akkor még fiatalabb volt**) és csak

*) Ἀθηναίων πολιτεία. Ld. Kenyon, p. 72.

**) Ἀθηναίων πολιτεία. Ld. Kenyon, p. 72: νεώτερον ὄντα. Ezen kifejezés fölött νεώτερον ὄντα nem csak Bauer ír össze rengeteg dolgokat, de úgy az angol mint a német réalphilológiában egy egész kis szövegjavító és chronologiai irodalom keletkezett fölötte. Schöll szintén lehetetlennek tartja e kifejezést e helyütt, arra utalván, hogy Kimon 462 után nem lehetett νεώτερος, miután ekkor már Kimon megvívta volt összes nagyobb fontosságú győzedelmes csatáit (l. «München A. Z.» 1891. 107., 108.): ámde mit bizonyíthat ez a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία azon állítása ellen, miszerint Kimon csak később, idősebb korában kezdett az állam belügyeivel foglalkozni? Nem képesek a Bauer által fölhozottak sem ezen állítás horderejét csak a legtávolabbról is megingatni: miután tény, hogy Miltiades hírneves fia fényes hadvezéri tulajdonokat örökölt ugyan atyjától: de forrásaink tanuságtétele szerint Kimon úgy tűnik föl, mint pompás czimbora, hasonlíthatlan tábori pajtás, kitűnő jó katona, de oly hős, ki szellemi képzettségre nézve jóval alantabb állott a vele egykorú

később kezdett az állam belügyeivel — πρὸς τὴν πόλιν — foglalkozni (miután ezen ifjabb éveiben kizárólag a hadviselésnek szentelte volt magát); más felől igen nagyon sokan estek el az előző hadjáratokban.» Megjegyzem, hogy a ἡγεμόνα szó helyett, mely Kenyon megjegyzése szerint is hibás írásmódra vall, nem csekély plausibilitással hozták javaslatba a ἡγεμονίαν szót mint szövegjavítást: egy ily szövegjavítás hordereje azonban a dolog érdemére nézve mit sem fog ott változtathatni, sőt csak még jobban megerősítené az általam vallott értelmezés, illetőleg fordítás jogsúlságát.

Álljunk meg már most egy kissé!

Az ἐπεικεστέροϛ kifejezést magyarul ekként adtam vissza: «a higgadttablemeknek.» Vajjon szabad volt-e az ἐπεικεστέροϛ-t így fordítanom? Ennek beigazolására nem hivatkozom részemről Kaibelre és Kiesslingre, a kik orthodox philolog létökre az ἐπεικεστέροϛ-t szintén nem Aristoteles Πολιτικῆ-jának értelmében fordították, hanem e kifejezéssel «Die Gemässigten» adták vissza a maguk német fordításában.*) Rám nézve nem lehetett irányadó a Kaibel és Kiessling fordítása és ugyan már csak azért sem, mert Kaibel és Kiessling eljárásukat semmiféle indokolással nem támogatják; nem; rám nézve, midőn e helyütt az ἐπεικεστέροϛ-t «higgadtabb elemek»-kel adtam vissza, csakis azon logikai összefüggés volt irányadó, a mely magából a Kenyon-féle görög szövegből minden kétséget kizárólag kiérthető. Ezen logikai összefüggés pedig elfogulatlan kritikust a szó szoros értelmében csak arra kényszeríthet, hogy miután a bekezdés szövegének elején a *szenvedélyes* — προθύμως — demagogok fölülkerekedésének tulajdonítja a szóban forgó, Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője az athenei államéletnek ez idei hanyatlását: tehát csakis oly értelemben veheti az elfogulatlan kritikus az ἐπεικεστέροϛ kifejezést, a mely értelem éppen ellentétét jelzi a *szenvedélyes* — προθύμως — demagogiának. A szenvedélyességnek pedig a poli-

athenei államférfiaknál. (L. «Demokratie» cz. művem I. kötetének «Die Demokratie des Aristides» cz. fejezetét és az ehhez szóló jegyzeteket ii. hh.

*) Aristoteles Schrift von Staatswesen der Athener. Verdeutscht von Georg Kaibel und Adolf Kiessling. 2-ter Abdruck. Strassburg, Karl. J. Trübner, 1891, p. 43-

tikában sem ellentéte a politikai képzettség, a szakértelem, hanem a *higgadság* vagy *mérsékelttség*; éppen ezért az ἐπισεικστέρους-t főntebbi összefüggésben csakis «*higgadtabb elemekkel*» vagy «*mérsékeltőbb elemekkel*», nem pedig «*politikailag képzettek*»-kel, «*politikai szakértők*»-kel szabad fordítani. Megerősíti ezen fordítási eljárás helyességét három körülmény. Először: az ἐπισεικής szónak általános jelentősége, mely sokféle értelmén kívül első sorban az engedékenységi, a körülményekkel való leszámolás fogalmát jelzi az εἰσεῖν, ἐπισείσειν igének jelentménye alapján: az ἐπισεικής azon értelme, a melyben Aristoteles Πολιτικά-ja veszi e műszót, csak mint különlegesség, csakis mint sajátos alapon forgalomba hozott műkifejezés bír jogosultsággal. Másodszor: miután a szöveg azt mondja, hogy a szóban forgó időtájban Kimon állott az ἐπισεικστεροι élén, Kimon pedig ifjú korában még nem, hanem csakis később kezdett az állam belügyeivel foglalkozni, vagyis ez utóbbiakkal tüzetesebben megismerkedni: tehát semmi értelme sem lenne annak, valóságos logikátlanság lenne, ha a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője azt mondván, hogy Kimon, a politikailag ekkor még nem eléggé képzett fiatal hadvezér állott az ἐπισεικστεροι élén, a politikai készséggel bírókat, a politikailag képzetteneket akarván ezen ἐπισεικστεροι alatt értetni, és nem a «*higgadtabb*» vagy «*mérsékeltőbb*» elemeket, tekintet nélkül arra, hogy bírt-e egyik vagy másik politikai képzettséggel ezen «*higgadtabb*», ezen «*mérsékeltőbb*» elemek közül vagy nem?

Végül, harmadszor: A Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία főnnyidézett 26-dik fejezete első bekezdésének folytatásában ismét oly logikai összefüggésben fordul elő az ἐπισεικής kifejezés, miszerint nem is lehet arra gondolni, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője a politikailag képzetteneket akarta volna e helyütt az ἐπισεικής alatt értetni. Azt mondja itt ugyanis a szerző, hogy az ősi nagy családokból származott, de különben ügyetlen hadvezérek hibái folytán minden egyes hadjárat két-három ezer athe-nei harczos életébe került, elannyira, hogy nagyon megfogyott a higgadtabb elemek száma mind a nép alsóbb rétegeiben, mind pedig a gazdagok között. Igen, de ezen mondatszerkezet — τῆς γὰρ στρατείας γενομένης ἐν ταῖς τότε χρόνοις ἐκ καταλόγου, καὶ στρατηγῶν ἐφισταμένων ἀπειρῶν μὲν τοῦ πολέμου τιμωμένων δὲ διὰ τὰς πατρικὰς δόξας, αἰεὶ συνέβαινε τῶν ἐξιόντων ἀνὰ δισχιλίου ἢ τρισχι-

λίους ἀπολλύσθαι, ὥστε ἀναλίσκασθαι τοὺς ἐπαινεῖς καὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν εὐπόρων — egy «*mert*»-tel — γὰρ — van egybecsatolva a fönt idézett mondat szerkezettel és így ezen most idézett folytatása a szövegnek arra van hivatva, hogy indokolja, illetőleg beigazolja a fejezet első bekezdésének elején mondottakat. Ha ez áll, pedig áll kétségbevonhatlanul: akkor az ἐπαινεῖς-nek ezen γὰρ szóeska által odaesatolt második mondat szerkezetben csakis ugyanazt lehet jelentenie, a mit jelentett ezen ἐπαινεῖς-nek a comparativusa — ἐπαινεστέρος — az első mondat szerkezetben: vagyis csakis oly elemeket lehet jelentenie, a melyek éppen az ellentétét jelentik a *szenvedélyes* demagogoknak — προθύμως δημιουργοῦντας — tehát az ἐπαινεῖς kifejezés ez utóbbi mondat szerkezetben sem jelentheti a *politikailag képzeteket*, hanem csakis a *higgadtabb, mérsékeltebb* elemeket mint ilyeneket, tekintet nélkül arra, hogy azonosak-e a higgadtabb elemek mint ilyenek a politikailag képzetekkel avagy pedig több volt-e a politikailag képzetek száma a *szenvedélyes* demagogok párt-híveinek táborában?

És mi következik mindebből?

Az, hogy a Πολιτικὰ szerzője, Aristoteles egészen más értelemben veszi a politikai kifejezéseket, mint a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία; következik az, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője, a ki az ἐπαινεῖς és ἐπαινεστέρος szókkal jelölt politikai elemek háttérbe szorulásának, számbeli nagy megfogytatkozásának tulajdonítja az athenei államéletnek ez idei hanyatlását, — ez a szerző nem lehet azonos a Πολιτικὰ szerzőjével, Aristoteles-sel, a ki a leghatározottabban küzd az általa, már t. i. Aristoteles által ἐπαινεῖς-nek nevezett elemek előterbe tolésa és döntő politikai túlsúlyra emelkedése ellen.

Másfelől még az esetben is megmarad a két külön nyelvezet ellentétes jellegzetességeinek kiegyenlíthetlensége, ha tekintettel a 28-dik fejezetre, az ἐπαινεῖς-t nem «*higgadtabb*», «*mérsékeltebb*», de «*alkalmas elemekkel*» adjuk vissza, a mely értelemben Susemihl is vette az ἐπαινεῖς szót Aristoteles Πολιτικὰ-jának fordítása alkalmából, «*tüchtig*»-gel adván vissza az ἐπαινεῖς-t. Ezen álláspontra ugyan mi sem kényszeríthet bennünket kritikai szempontból a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία 28-dik fejezetének nyelvezetére vonatkozólag, mert hát ezen 28-dik fejezetben is

nem a kormányzásra vagy népvezérletre *alkalmatlan* emberekkel állítja szembe a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerzője azokat a kitünőségeket, a kiket ő ἐπισεικίς-nek nevez, — u. m. Solont, Peisistratost, Kleisthenest, Xanthippost, Miltiadest, kit mint az előkelők pártjának vezérét mutat be, továbbá Themistoklest, Aristeidest, Ephialtest, Kimont, Periklest, Thukydidest és Nikiaszt — nem, korántsem olyakkal, a kiket ő tanulatlanságuk miatt róna talán meg, állítja szembe a felsorolt kitünőségeket; nem: az ellentétet ő itt is emezek állameszélyes önmérséklésében, vagyis mérsékelt pártpolitikai irányában domborítja csupán ki szemben ellenfeleik — pl. Kleon és Kleophon — dühöngő, fékvesztett pártpolitikai szenvedélyességével. (πρῶτον γὰρ τότε προστάτην ἔλαβεν ὁ δῆμος οὐκ εὐδοκίμοῦντα τὰ παρὰ τοῖς ἐπισεικίσις ἐν δὲ τοῖς πρότερον χρόνοις αἱ διετέλουν οἱ ἐπισεικίς δημαγωγοῦντες. — Περικλέους δὲ τελευτήσαντος τῶν μὲν ἐπιφανῶν προσίστηται Νικίας, ὁ ἐν Σικελίᾳ τελευτήσας, τοῦ δὲ δήμου Κλέων ὁ Κλειαινέτου, ὃς δοκεῖ μάλιστα διαφθεῖραι τὸν δῆμον ταῖς ὀρμαῖς καὶ πρῶτος, ἐπὶ τοῦ βήματος ἀνέκραγε καὶ ἐλοιδορήσατο καὶ περιζωσάμενος ἐδημηγόρησε, τῶν ἄλλων ἐν κόσμῳ λεγόντων. εἶτα μετὰ τούτους τῶν μὲν ἐτέρων Θηραμένης ὁ Ἄγωνος, τοῦ δὲ δήμου Κλεοφῶν ὁ λυροποιός κ. τ. λ.) Ámde tegyük föl, hogy itt, e 28-dik fejezetben csakugyan a kormányzásra vagy a népvezérletre — προστάτης τοῦ δήμου — *alkalmas* férfiakat akarta volna is értetni az ἐπισεικίς alatt a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerzője: vajjon nem jönne-e még ez esetben is kiegyenlíthetlen ellentétbe az ő nyelvezete, Aristotelesnek a Πολιτικά szerzőjének nyelvezetével, a ki — miként láttuk — semmi áron sem tartja czélszerűnek, sőt megengedhetőnek sem, hogyazon elemek bírjanak döntő befolyással az államéletben, a kiket ő — már t. i. Aristoteles — nevez ἐπισεικίς-nek a Πολιτικά-ban? Hisz ha semmi áron sem akarja *Aristoteles*, hogy a döntő befolyást az államéletben az ἐπισεικίς-nek nevezett elemek gyakorolják: hát akkor ugyan hogy lehetne ugyanezen *Aristoteles* a szerzője ezen Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία-nak, a melyben tünnetőleg ἐπισεικίς-nek neveztetnek Solontól és Peisistratostól kezdve Aristeidesen, Ephialtesen meg alopekei Thukydidesen át le egész Nikiasig mind azon államférfiak, a kik az athenei államot oly fényes sikerrel kormányozták, az athenei népet az államügyek intézésében a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerint oly bölcsen

vezérelték — mindazon államférfiak, a kiknek a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerint az athenei állam a maga nagyhatalomra jutását és fölvirágzását első sorban köszönheti?*)

Nem; bármit is mondjon Bauer, magából a «British Museum» papyrosának nyelvezetéből is az tűnik ki, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t *nem* írhatta az az Aristoteles, a ki a Πολιτικά-t írta.

Bauernek az ily kritikai fölfogás iránt nincs meg a kellő érzéke; a mint hogy nincs meg azon reál-philologoknak sem, a kik ugyancsak harsány hangon hirdetik még nyelvészeti indokolgatással is a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία nyelvezetének azonosságát Aristoteles Πολιτικά-jának nyelvezetével.

De, őszintén szólva, nincs is mit ezen csodálkoznunk. Politikai, vagyis államtudományi és alkotmánytörténelmi tanulmányokat a görög, névleg az athenei államélet fölött a Kenyon-féle kiadványnak nyomtatásban megjelente előtt, vagyis a múlt év vége előtt — mint eddigi szakirodalmi működésökből kiviláglik, ők egyáltalán nem tettek; Aristoteles Πολιτικά-ját tüzetesen nem tanulmányozták, a mint hogy nem is igen tekintettek bele tanulmányozási szándékból Aristoteles Πολιτεία című gyűjteményének, Theophrastos, Demetrios Phalereus és a későbbi görög írók politikai töredékeibe sem!

Láttuk, mily gyöngye lábon áll Bauer érvelgetése, mennyire szűklátókörű a fölfogása; pedig azon philologok közt, a kik eddigelé azt akarták bizonyítani, hogy Aristoteles saját maga írta a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t, kétségkívül Bauer írta eddig a legterjedelmesebb és egyúttal legszellemesebb munkálatot az orthodox nézet, az Aristoteles szerzősége mellett kardoskodó fölszólalás védelmére. Mily kevésbé lehetnek tehát képesek a kérdést megoldani azok, a kik még csak a Bauer fölfogásának, s érvelgetéseinek színvonalát sem érik el a maguk többé-kevésbé mesterkéletlen buzgalmú hozzászólásaikban!

Ámde tekintsünk át most már egy kissé az ellentáborba is, és vegyük szemügyre annak a reálphilologiai kitünőségnek az

*) L. Aristot. Polit. III.? — L. 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon p. 76—77. Hsl. e. «Kritik der Staatsformen des Aristoteles» cz. műve-met és a «Demokratie» Bd. II., Abth. I., p. —.

érveit, a ki a legtöbb nyomatékka! szóllott eddigelé Aristoteles szerzősége ellen Németországban. Ez nem kisebb szaktekintély, mint *Franz Rühl*, egyetemi tanár Königsbergben. Államtudománynyal ő sem foglalkozott ugyan eddigelé a szakirodalomban; sőt Aristoteles Πολιτικῶν, Πολιτείας-jával sem a szónak államtudományi értelmében; azon értékteljes tanulmányaiban azonban, a melyekkel a görög történetírás, különösen Plutarchos életrajzai forrásainak eredetét, természetét, irodalmi kölcsönhatását kritikailag méltatta, hasonlíthatatlanul nagyobb elfogulatlanságnak adta jelét mindenha, mint azon philologok, a kik, — mint már mondtam — egész a jelen év kezdetéig, vagyis a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία nyomtatásban megjelentéig, sohasem foglalkoztak sem politikával, már t. i. görög politikával, sem egyáltalán Aristotelessel, és most mégis egyszerre mindenáron azt akarják — per fas et nefas — bebizonyítani, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t senki más, hanem csakis Stageira világ-történelmileg nevezetes, nagy szülötte, csakis egyes-egyedül maga Aristoteles írhatta.*)

Franz Rühl, a «*Rheinisches Museum*» új folyamának XLVI. kötetében — mint már jelzém — április közepéről keltezve, «*Über die von M. Kenyon veröffentlichte Schrift vom Staate der Athener*» czím alatt egy kritikai tanulmányt bocsátott közre, a melyben határozottan azon végeredményre jut, miszerint a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t Aristoteles semmikép sem írhatta; sőt még ennél is tovább megy *Franz Rühl*, és egyene-

*) Az érintett philologok, s minden áron Aristoteles szerzősége mellett erőszakoskodó szakirodalmi ügybarátok közé e helyütt természetesen nem értem bele az «*Institut*» nagyérdemű tagját, *Barthélemy Saint-Hilaire*-t, a ki köztudomásúlag alaposan foglalkozott államtudománynyal, meg Aristotelessel is egyiránt. Hogy a tiszleltre méltó «*Académicien*» politikai tanulmányai daczára is oly hévvel harczol Aristoteles szerzősége mellett: no ez egy ily valóban nagyérdemű tudós aggastyán nemes érzelmektől áradozó lelkesedésének megbocsátható. Hisz több mint 60 év óta fáradozik ő már Aristoteles összes műveinek fordításán; nem csoda, ha a mélyen tisztelt aggastyán öröme a Kenyon-féle kiadvány napfényre kerülté fölött sokkal nagyobb volt, mint azon időmennyiség, a melyet ő — ily magas életkorban — ezen Kenyon-féle kiadványnak kritikai áttanulmányozására lett volna képes már eddig fordítani. (L. föntebb a szövegben.)

sen azon nézetének ad kifejezést, miszerint ez az Ἀθηναίων πολιτεία, melylyel M. Kenyon oly annyira meglegepte a tudományos világot, csakis oly késő görögtől származhatik, a kinek sem tárgyismerete, sem ítélőtehetsége, sem politikai érzéke, sem logikája, sem előadási képessége, sem nyelvezete, s előadási routineja komolyan még csak valami magasabb fokú figyelmet sem igen érdemelnek. «Man hatte von einer Art Meisterwerk gesprochen, — mond Rühl — von einem Typus der exoterischen Schriften des Aristoteles, welche auch durch die Art der Darstellung den Leser gefesselt hätten, und was vorlag, war die mehr als unbeholfene Auseinandersetzung eines Mannes, der nie gelernt hatte seine Gedanken klar und deutlich vorzutragen, der von stilistischer Kunst keine Ahnung hatte. Man hatte von einer Verfassungsgeschichte Athens von der Hand eines Meisters geredet, und in Wirklichkeit handelte es sich um ein nicht immer leicht verständliches Durcheinander von Wichtigem und Unwichtigem, in dem man wesentliche Momente vergebens suchte; wir hatten von einer eingehenden Schilderung der glücklichen Verfassungszustände Athens ‚unter der Herrschaft Alexanders‘ gehört und wir fanden eine trockene Aufzählung thatsächlicher Notizen ohne jedes geistige Band. ‚Dilettantismus und Schülerhaftigkeit‘ konnte man dem Buche nachsagen, wenn man es mit demselben Massstabe mass, den man an so viele andere antike Autoren anzulegen gewohnt ist.» — «Um das Resultat vorweg zu nehmen, so bin ich zu der Überzeugung gekommen, dass diese Ἀθηναίων πολιτεία nicht von Aristoteles herrührt und dass sie nur ein sehr geringes Mass von historischer Glaubwürdigkeit in Anspruch nehmen darf.»*) Tehát az éles kritikájáról méltán hírneves königsbergi egyetemi tanár Rühl határozottan tagadja, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία Aristotelestől származnék, és azonfölül, hogy nagyon alantas fokú terméknek tartja, irodalmi szempontból két nagy gyarlóságot vél észlelhetni rajta alkotmánytörténelmi szempontból is: először oly annyira hézagosnak, sőt oly annyira gyatra anyagúnak tartja azt, hogy lényeges mozzanatokat nem is vél benne föltalálhatni; és másodsor, határozottan kimondja,

*) Franz Rühl, Rheinisches Museum XLVI. kötet, p. 426—427.

hogy nézete szerint ez az egész Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία, illetőleg ennek tartalma nagyon, de nagyon csekély történelmi hitelességgel bír. Rühl szintén megütözik azon, a mit én már-cziusi értekezésemben szintén következtetlenségnek neveztem, hogy t. i. a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzője a 41-dik fejezetben az alkotmánykorszakokra vetett visszapiillantásban nem Theseussal, de Ionnal nyitja meg ezen korszakokat és mégis a Kenyon-féle összeesküvés ecsetelése után rátérvén a Drakon-előtti korszakra, vagyis a 41-dik fejezet szerint a harmadik előtti, tehát a második korszakra, más szóval a Theseus alkotmányának korszakára, ezt, a Theseus-félét és nem az Ion-félét nevezi p. 9. ἡ πρώτη πολιτεία-nak, egyebütt pedig ἡ ἀρχαία πολιτεία-nak, mintha ez lett volna a legrégebb politeia Athenében és nem az, a melylyel Ion az athenei alkotmányfejlődést az ő synoikismosa révén tulajdonkép megnyitotta. Joggal helyteleníti Rühl azt is, hogy míg a Solon és a Peisistratidák korszakairól oly érdekfeszítő adatbőséggel emlékezik meg, a tyranok elűzetésére következett korszakokat nagyon, de nagyon soványan beszéli el; jöllehet e korszakokba esik a demokratia virágzása, mégis alig néhány nevet említ csak föl mindezen emberöltők történetéből; pedig — teszi hozzá Rühl, *) — a valódi Aristotelesnek mindezen dolgokról jóval többet kellett tudnia, mint a mennyit itt a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzője élénkbe tálal. Különösen áll ez alopekei Thukydidesre, Melesias fiára, a conservatív pártvezérre vonatkozólag, a kiről a British Museum papyrosa a legnagyobb dicséretet mondja ugyan, de a kiről különben sokkal kevesebbet látszik tudni, mint akár a késő Plutarchos.**))

*) Rühl, Rhein. Mus. u. o. p. 428.

**) Plut. Nic. 2. 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon 79.: δοκοῦσι δὲ οἱ βέλτιστοι γεγονέναι τῶν 'Αθήνησι πολιτευσαμένων μετὰ τοὺς ἀρχαίους Νικίας καὶ Θουκυδίδης καὶ Θηραμένης· καὶ περὶ μὲν Νικίου καὶ Θουκυδίδου πάντες σχεδὸν ὁμολογοῦσιν ἄνδρας γεγονέναι οὐ μόνον καλοὺς κάγαθους, ἀλλὰ καὶ πολιτικούς καὶ τῇ πόλει πάσῃ πατρικῶς χρωμένους κ. τ. λ. Figyelmet érdemel, hogy a Kenyon-féle kiadvány szerzője így fejezi ki magát: τῶν 'Αθήνησι πολιτευσαμένων, vagyis oly módon, a mely a Demetrios Phalereus alkotmánytörténelmi művének czímére: Περὶ τῶν 'Αθήνησι πολιτεῶν emlékeztet. Aristoteles Πολιτικά-jában nem találni ily kifejezésre hasonló kapcsolatban.

Mindebben igaza van Rühlnek. De nem lehetek egy nézetben a nagyérdemű königsbergi tanárral, midőn hibáztatja, hogy ez a Kenyon-féle ᾿Αθηναίων πολιτεία — mint Rühl mondja — oly aránytalanul bőven tárgyalja a 400-as uralom alkotmányát valamint a 30 zsarnok történetét, holott másfelől alkotmánytörténelmileg igen nagy fontosságú eseményeket, mint a minőnek Rühl szerint a Hyperbolos ostrakizáltatása is tekinthető, teljes hallgatással mellőzget. «Im peloponnesischen Kriege werden die Verfassung der Vierhundert und die Geschichte der Dreissig mit einer Ausführlichkeit behandelt, welche ausser allem Verhältniss zu der verfassungsgeschichtlichen und, was die Dreissig betrifft, auch zu der theoretischen Bedeutung dieser Dinge steht, während verfassungsgeschichtlich sehr wichtige Vorgänge, wie der Ostrakismos des Hyperbolos, mit Schweigen übergangen werden.» *) Igy szól Rühl, a mit őszintén fog minden államtudományilag szakavatott kritikus sajnálni. Mert az igaz ugyan, hogy annak a lámpakészítésből meggazdagodott demagnak, Hyperbolosnak száműzetése fordulópontot jelez az athenei pártéletben, de az alkotmánytörténelemre, illetőleg az alkotmányválság előkészítésére csak közvetve lehetett kihatással.

Nagyon érdekes világlátásba fogná ugyan helyezni az athenei pártélet rugóit, ha közelebbről ismerhetnők azon érdekkapcsolatokat, a melyeket mozgásba kellett hozniok egyfelől Alkibiadesnek, e néppel kaczerkódó, népszerűségahajhászó fényes tehetségű politikai gavallérnak és másfelől Nikiasnak, a túlóvatos és túlmérsékelt dúsgazdag nagy úrnak és pártvezérnek, arra, hogy egymással kezét fogva keresztül vihessék Hyperbolos ostrakizáltatását, daczára azon óriási népszerűségnek, a melylyel ezen demagog bírt, daczára azon idegenkedésnek, a melylyel Alkibiades akkori pártja, a néppárt Nikias iránt viselteték, és daczára azon a megvetéssel határos ellenszenvnek, a melylyel Nikias conservatív pártja a csélesap Alkibiadesre tekint vala. Őszintén lehet tehát sajnálni, hogy a Kenyon-féle ᾿Αθηναίων πολιτεία révén sem tudtunk meg többet, mint a mennyit eddigi forrásainkból, különösen Plutarchosból már amúgy is tudtunk: ámde ha alkotmánytörténelemről van szó: akkor már mégis csak onto-

*) Rühl, Rhein. Mus. u. o. p. 429.

sabb a lehető legrészletesebben értesülni a négyszázas uralom pártpolitikai előkészítéséről, s alkotmányjogi megszervezéséről, mint annak a Hyperbolosnak ostrakizáltatásáról, a kinek alkotmánypolitikai reform-eszméiről eddigelé még soha semmit sem olvastunk és a ki az ő zsoldemelésre irányzott javaslataival, és egész politikai magatartásával minden valószínűséggel csakis egy már emberöltők óta főlszínen levő pártpolitikai irányzatnak volt egyik nagyhangú, szószaporító előharczosa. *) És e részben az, a mit a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία a 400-as uralom alkotmányjogi megszervezéséről különböző reformjavaslatok közzététele által nyújt, tüzetességre nézve fölülmul mindent, a mit különben egyéb forrásainkból megtudhatni, magát Thukydides VIII. könyvét sem véve ki. Oly körülményességgel van ezen Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-ban **) előadva az Antiphon, Peisandros és Theramenes által vezényelt alkotmányreform keresztülvitele, és a Thukydides által vázolt államesínytől annyira elütő módon van az itt megvilágítva, miszerint az államtudományi kritika nem csak hogy nem oszthatja Rühlnek imént említett kicsinylő megjegyzését, de határozottan csakis arra érezheti magát indítatva, miszerint az összes alkotmánytörténelmi részletek közül, melyeket a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία kidomborít, ezt a 400-as uralomra vonatkozót kell hogy tartsa a legbecesebbnek. Nem szándékom a jelen értekezés keretében a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία idevonatkozó előadását tüzetes alkotmánypolitikai tanulmány tárgyává tenni; sőt még csak annak a megvizsgálására sem térhetek ki még ezúttal, hogy hát miután a Thukydides által vázolt alkotmányhozás egészen más szervezeti alapvonásokat hagyott hátra örököül az utókorra, mint a minőkkel ezen papyrus ez alkotmányreformot az előadásába beleszótt reformjavaslatok előtérbe tolása által rajzolja, vajjon hát melyik előadásnak adjunk hitelt, a Thukydidesének-e, avagy annak, a melylyel a Kenyon-fele 'Αθηναίων πολιτεία lepi most meg egész váratlanul a tudományos világot? Nem hallgat-

*) L. «Demokratie» cz. művem I. kötetének IV. és VI. fejezeteit, a megfelelő jegyzetekkel.

**) 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon, p. 80—90. Hsl. e. «Demokratie» Bd. I, Cap. V. és a hozzá való jegyz.

hatok el azonban egy megjegyzést: *Aristoteles* éppenséggel nem dicséri a 400-as uralomnak sem alkotmánypolitikai alapgonddatát, sem kormányzati eljárását, a mi igen természetes, miután *Aristoteles* a *Πολιτικά*-ban egész vas következetességgel helyezi föléje már elvből is a mérsékelt censuson nyugvó tömeguralmat az ily csekély számú tagokból álló autokrator államtestületek uralmának; nem dicséri *Aristoteles* a *Πολιτικά*-ban, sem egybeült *Antiphont* meg *Peisandrost*, sem sehol mint alkotmánypolitikuskokat:*) a *Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία* azonban teljes elismeréssel van nem csak a később *hoplita*-census mellett lelkesedő *Theramenes* irányában, de *Antiphon* és *Peisandros* irányában is. Kiemeli fenkölt szellemöket (nem mint *Kaibel* és *Kiessling* fordítják, előkelő származásukat, mert hisz *Antiphon* sem volt előkelő származású, sőt *Peisandros* nagyon is alacsony származású öszvér-hajcsár volt fiatalkorában); kiemeli éleselmű és belátásteljes voltukat: «αἰτίων μάλιστα γενημένων Πεισάνδρου καὶ Ἀντιφῶντος καὶ Θηραμένους, ἀνδρῶν καὶ γεγενημένων εὖ καὶ συνέσει καὶ γνώμῃ δοκούντων διαφέρειν.**»)

Vajjon föltehetni-e, hogy ha valamely szerző ekként nyilatkozik a 400-as uralom föllállításának említett legkimagaslóbb előharczosairól és értelmi szerzőiről: hát hogy akkor az ilyen szerző azonos lehetne a *Πολιτικά* szerzőjével, *Aristotelessel*?

Valóban meglep, hogy *Rühl* nem fektet súlyt a *Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία* most idéztem helyére: pedig a két munka állásfoglalásának elvi ellentéte szemben a 400-as uralom alkotmánypolitikai jelentőségével legalább is annyira erős támpontot nyújthatott volna *Rühl*nek, mint azon chronologiai nehézségek, a melyeket értekezése folyamában a *Themistokles Areiopagellenes* államcsínyére nézve kifogásol. *Rühl* hitelt nem érdemlő történetkének tartja mindazt, a mit a *Kenyon-féle 'Αθηναίων*

*) Hogy *Aristoteles* *Theramenes* felől jól nyilatkozik, ez csakis azért történik, mert *Theramenes* később, a 400-as uralom széttöbbsége után a *hoplita*-censuson és így a középosztály túlsúlyán alapuló tömeguralmat állította vissza és még a «*Harmincz*» rémuralma alatt is ezen államformának egyedül üdvös voltát hangoztatta a maga védbeszédében Kritiással szemben. L. *Xenoph. Hellen. II. p. Hsl. e. Aristot. Polit. i. h.* és *Aristot. Plut. Nic. c. Hsl. e. «Demokratie» I., 6. fejj., 7. fejj. jegyz.*

**) *'Αθηναίων πολιτεία*. Ed. *Kenyon* p. 88—89.

πολιτεία Themistoklesnek az Areiopag jogköre megcsonkításában állítólag viselt szerepére nézve elbeszél. Miért? Azért, mert Thukydides szerint *) Artaxerxes éppen csakis akkortájban foglalta el a trónt, midőn Themistokles hozzája menekült, — νεωστὶ βασιλεύων — e kifejezéssel él Thukydides Artaxerxesre vonatkozólag. Miután pedig Artaxerxes 465-ben lépett trónra. Themistokles pedig a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία elbeszélésének értelmében, csakis az Areiopag jogkörének megcsonkítása után, vagyis 462/1 után, sőt, miután Themistoklesnek éppen azon időtájban állampert akasztottak a nyakába, s e miatt Rühl szerint még legalább egy évig kellett Athenében maradnia, Argosban tartózkodása és menekülése pedig Rühl szerint ismét legalább 1 és fél évet vett igénybe, tehát legfőlebb 459-ben érhetett el Artaxerxes udvarába: Rühl úgy találja, hogy ez chronologiai képtelenség, mert hát 459-ben Artaxerxes, a ki 465-ben lépett trónra, semmikép sem volt már νεωστὶ βασιλεύων. Ámde Thukydides, a csalatkozhatatlan Thukydides csakugyan ezt a kifejezést használja a hozzá menekült Themistoklest befogadó Artaxerxesről, hogy νεωστὶ βασιλεύων: tehát Rühl hitelt nem érdemlő történetkének jelenti ki a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία ismeretes elbeszélését a Themistokles Areiopag-ellenes szerepléséről. Rühl még a chronologiai érvelések egész sorát fűzi ezen mozzanathoz: **) ámde mindezen érvelgetés, valamint az Aristeides szerepléséről szőlő is, nézetem szerint, nem áll eléggé erős lábon arra, hogy ezért Aristoteles szerzőségét ezen chronologiai alapon, — t. i. Thukydides νεωστὶ βασιλεύων-féle kifejezése miatt — alkotmánypolitikai fölfogások és alkotmánytörténelmi adatok különbözőségének, sőt ellentétes voltának oktani mérlegelése nélkül is határozottan vissza lehetne utasítanunk. Az sem lehetne még magában véve döntő érv Aristoteles szerzősége ellen, a mit Rühl Archestratosra vonatkozólag mond. «Aber man hat Ursache erstaunt zu sein, wenn man p. 94 plötzlich liest,

*) Thucyd. de Bell. Pelop. I, 135. kv.

**) Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon p. 431—432., főlemlítvén egyúttal azt is, hogy Rose és Mystorides az Aischinest és Isokratest kíséző scholionban a Θεμιστοκλῆς név helyett már Περικλῆς-t gyanítottak. Hsl. e. Bauer, l. föntebb.

die Dreissig hätten die Gesetze des Ephialtes und Arcestratos über die Areopagiten abgeschafft, während doch vorher von solchen Gesetzen des Arcestratos gar nicht die Rede gewesen ist.» Így kiált föl Rühl, miután Aristotelesnek, már t. i. a Πολιτικά szerzőjének tiszta, világos előadását erőyesen hangsúlyozta volt. «Wohl dürfen wir von einem Schriftsteller wie Aristoteles erwarten, dass er sich klar und verständlich ausdrückt, sich nicht im Folgenden auf Dinge bezieht, deren er vorher nicht Erwähnung gethan hat und dass er sich nicht in derselben Schrift selbst widerspricht.»¹⁾ A ki tüzetesen ismeri Aristoteles meghatározásainak különböző könyvekben (Πολιτικά) ide-oda hullámzó tartalmát az államformákról: az ezen érvet sem fogja valami nagyon erősnek tekinteni. Hisz Aristoteles a Πολιτικά-ban is vajmi gyakran lepi meg az olvasót oly valamivel, a mit csak úgy lehetne megérteni, ha ő már az előzményekben annak személyi vagy tárgyi vonatkozásait előrebocsátva földerítette volna. Ezt azonban — mint más helyütt²⁾ már úgy hiszem eléggé kifejtettem, — Aristoteles a Πολιτικά-ban éppen nem szokta cselekedni. Egyáltalán pedig semmikép sem indokolt Rühlnek azon eljárása, miszerint Aristotelesnek, a Πολιτικά szerzőjének előadását, nyelvezetét és irányát olybá kívánja tekintetni, mintha az valódi mintaképe volna a görögök politikai, vagy ha úgy tesszük, államtudományi, vagy akár állambölcsészeti prózájának.

Értékteljesebb azon érv, melyet Rühl Aristoteles szerzősége ellen a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-nak az Areiopag újbóli fölülkerekedését jelző szavaiból merít. Államtudományi magaslatra emelkedik e pontra nézve Rühl kritikája. Midőn ugyanis a legújabban fölfedezett Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία olyasmit ad hírül, a mit eddig nem tudtunk, hogy t. i. μετὰ τὰ Μηδικὰ πάλιν ἔσχεσεν ἢ ἐν 'Αρειωπαγῷ βουλή καὶ διοικεὶ τὴν πόλιν:³⁾ ezen emlékezetre méltó hiradását, — hogy t. i. a persa háborúk lezajlása után ismét, újból fölülkerekedett az Areiopag elannyira, hogy ismét ezen államtestület kormányozta az államot —

¹⁾ Rühl, p. 432. köv.

²⁾ L. «Kritik der Staatsformen des Aristoteles» czímű művemet. Erfurt, Bodo Bacmeister 1891.

³⁾ 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon p. 65.

mondom, ezen emlékezetre méltó hiradását a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία csakis azzal indokolja, hogy ráutal a 8 drachmának fejenkénti kiosztására a fegyverre, illetőleg a hajókra kelt állampolgárok közt, mint oly mozgató erőre, a mely azután létrehozta volna mint okozatot az athenei államéletben az Areiopag hatalmi fölülkerekedését, a Kleisthenes által megszervezett demokratia rovására. Nagyon jól, nagyon találólag jegyzi meg erre *Rühl*, a ki egyúttal a διώξει kifejezésnek mint állampogi műszónak határozott tartalom nélkülségét, ingatag, többfélékép magyarázható voltát is helyesen kifogásolja,*) mondok nagyon találólag jegyzi meg erre *Rühl*, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-nak ezen helye semmiképen sem méltó Aristoteleshez, a Πολιτικά szerzőjéhez, miután Aristoteles a Πολιτικά-ban az Areiopagnak azidétti fokozott befolyását egészen máskép domborítja ki és sokkal alaposabb alkotmánytörténelmi világításba helyezi, mint a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία. Aristoteles ugyanis koránt sem mondja a Πολιτικά-ban azt, hogy a 8 drachmának fejenkénti kiosztása a maga okozataiban képes volt az Areiopag kezeibe juttatni újból az állam kormányát; nem; Aristoteles a Πολιτικά-ban azt mondja, hogy az a hírnév, melyre az Areiopag a persa háborúban szert tőn, megerősítőleg hatott az athenei államéletre — εὐδοκίμησασα ἐν τοῖς Μηδικαῖς — συντονωτέραν ἐποίησεν — de azután hozzáteszi, hogy majd azután a hajósok, illetőleg a haditengerészet terén jeleskedő hajósok tömege aratván a győzelmet Salamisnál, meg is szerezte magának a tengeri hatalom által a fölényt az államügyek fölött — és erőteljesebbé tette a demokratiát — καὶ πάλιν ὁ ναυτικὸς ὄχλος γενόμενος αἴτιος τῆς περὶ Σαλαμῖνα νίκης καὶ διὰ ταύτης τῆς ἡγεμονίας διὰ τὴν κατὰ θάλατταν δόναμιν τὴν δημοκρατίαν ἰσχυροτέραν ἐποίησεν.**)

Tökéletesen igaza van *Rühlnek*, midőn Aristoteles Πολιτικά-jának e helyére hívja föl a kritika figyelmét, szemben a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία idézett helyével. Aristoteles, a ki mindenestre jóval korábban írta meg a maga Πολιτικά-ját mint a hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία megíratott, okvetetlen későbbre

*) *Rühl*, Rheinisches Museum, i. h. p. 434—435.

**) *Aristot. Polit. V, 3, 5.*

esvén ez utóbbinak megiratása még Bauer és egyéb orthodoxok szerint is 329-nél, sőt valószínűleg lenyulván egész 325-ig, ha nem egész 323-ig: hangsulyozom, Aristoteles, ki oly részletes ráutalással világította meg az athenei alkotmánytörténelemnek ezen phasisát a Πολιτικῆ-ban, nem írhatta azon Ἀθηναίων πολιτεία-t, a melyben — mint csak imént láttuk — nem történik a legesekélyebb utalás sem a ναυτικός ὄχλος hatalmi növekedésére, hanem csakis egyoldalúlag az Areiopag újbóli föülkerekedése csak amúgy félhomályos általánosságban jeleztetik kapcsolatban a fejenkénti 8 drachma kiosztásának állítólagos politikai hatásával.

A mit Rühl a Peisistratidák *családi* viszonyaiból, leírásából, valamint *chronologiai* eltérésekből akar Aristoteles szerzősége ellen kiokoskodni, az komolyan támpontot nézetem szerint sem egy, sem más irányban nem nyújthat; sokkal bonyolultabb kérdés ez, semhogy tisztába lehetne hozni; sőt még ha sikerülne is ez, még ez esetben sem birhatna közvetlen bizonyító erővel Aristoteles szerzősége ellen. De ismét fontos és államtudományi szempont magaslatára emelkedik azon ellenvetés, melyet Rühl ott igyekszik érvényre emelni, a hol a Peisistratos és a Peisistratidák tyrannisának jó vagy rossz természetéről van szó egyfelől Aristoteles Πολιτικῆ-jában, másfelől meg a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-ban.*) Aristoteles éppen nem magasztalja a Peisistratos és fiainak tyrannisát; legfőlebb elismeri, hogy mérsékelt szellemben uralkodtak és sok tekintetben tisztelben tartották a törvények uralmát — τοῖς ἀρχομένοις μετρίως ἐχρῶντο καὶ πολλὰ τοῖς νόμοις ἐδοῦλεον, a mint hogy főlemlíti Aristoteles a Πολιτικῆ-ban azt is, hogy egy alkalommal személyesen jelent meg maga Peisistratos — a nagyhatalmú tyrannos — az Areiopag előtt, hogy magát a bíróság előtt gyilkossági vád alól tisztázhassa; ezentúl nem terjed Aristoteles elismerése: sőt ugyancsak a Πολιτικῆ ötödik könyvében egyenesen azon zsarnokok közé számítja Peisistratost, a kiknek kormányzási elvök rendesen oda irányúl vala, hogy lehetőleg szégyenségre juttassák az állampolgárokat; az Olympiciont is

*) Aristot. Polit. V., 921.; V., 9., 4. — Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon p. 439—440.

azért építtette volna Peisistratos, hogy munkával foglalkoztassa, adókkal sújthassa és elszegényíthesse az állampolgárokat, és így ellenállási erejüket megtörhesse. Minderről hallgat, mélyen hallgat a Kenyon-féle Ὀθηναίων πολιτεία. Fölemlíti ugyan ez utóbbi a tizedet *) — δεκάτη —, de ezt is mint oly rendszabályt, mely míg egyfelől a földművelés előmozdítására tett intézkedésekkel állt mint ösztönző, ösztökélő nehezék kapcsolatban, másfelől meg az állampénztárba folyván, csakis közhasznú czélokra, az athenei állam hatalmának és dicsőségének emelésére szokott rendszerint fordíttatni. A Kenyon-féle Ὀθηναίων πολιτεία szerzője oly világításba helyezi — mondja Rühl — Peisistratost és a Peisistratidákat, mint a minőbe helyezi az újabb történetírás Firenze nagyszerűleg haladás-barát uralkodót, a Medicieket: **) hogy írhatta volna tehát ezt a Kenyon-féle Ὀθηναίων πολιτεία-t ugyanaz az Aristoteles, a ki oly gyűlöletes színben, a népsanyargató és népbutító zsarnoki önzés oly aljas színében tünteti föl az Olympieiont és a δεκάτη-t a maga Πολιτεία-jában? Rühl érvelése ide megyen ki, habár nem vezeti is keresztül mindvégig ezt a gondolatot. Rühlnek igaza van. Aristoteles, a Πολιτεία szerzője, nem írhatta a Peisistratos és fiainak tyrannisára azt a magasztalást, mely oly melegen áradozik a Kenyon-féle Ὀθηναίων πολιτεία soraiból ama tyrannis emlékezetére; és ha Aristoteles azonos lett volna a Kenyon-féle Ὀθηναίων πολιτεία szerzőjével: ez esetben ismerni kellett volna a Peisistratos földművelést előmozdító érdemeit: mit ha Aristoteles ismer vala, bizonyára nem hallgatja el a Πολιτεία-ban, ezen kiaknázhatatlan kincses bányájában az antik politikai bölcseségnek, a melyben annyit tud beszélni a földművelők népe által kormányzott állam mintaszerű boldogságáról! Mellesleg meg kell jegyeznem, hogy Rühl ezen különben teljesen helyes érvelgetése közben, illetőleg ezt megelőzőleg, nézetem szerint sajnálatraméltólag téves kirohanást tesz a Platonnak tulajdoní-

*) Thukydides nem tizedet, de huszadot — εικοστή — említ Hippias korából. (Thucyd. Bell. Peloponn. VI, 54.) A Kenyon-féle Ὀθηναίων πολιτεία azonban nem reflectál Thukydides ezen adatára, hogy azt bebizonyítsa.

**) Rühl, Rheinisches Museum, p. 440.

tott Ἰππαρχος. párbeszéd ¹⁾ ellen. Rühl ezen Peisistratida-barát dialog hatásának nyomait véli fölismerhetni a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία fönnemlített helyén is, és émelyt gerjesztőnek mondja ezen Peisistratos-cultust, a melylyel ő — Rühl — a régi jó idők cultusát véli egyúttal azonosíthatni. Ebben azonban határozottan téved Rühl; mert a «régi jó idők» cultusa a görög irodalomban csakis a *conservatív* költőknél, történetíróknál, bölcsészeknél található föl, ezek azonban Peisistratost, a ki letiporta az eupatridákat és behozta, vas következetességgel keresztül is vitte a törvény előtti egyenlőséget, ezen Peisistratost a *conservatív* irodalom soha sem szokta az emberiség jóltevői közé számítani. Grote, a liberalis Grote sem teszi ezt, sőt hajlandó mindazt, a mi Ἰππαρχος-ban a Peisistratidák *népnevelő politikájáról* mondatik, egyenesen *gúny*nak venni: ámde Rühlnek nagyon kár volt Grotera mint e téren is tekintélyre hivatkoznia: mert mint ezt a «*Demokratie*» című művem első kötetében tüzetesen kimutattam, Grote semmikép sem igazolta be, sőt még csak komolyan meg sem is kísérlette beigazolni azon sajnálatraméltólag elfogúlt álláspontját, melyet a nem egy tekintetben érdemdús történetíró a Peisistratos és a Peisistratidák tyrannisának emlékezetével szemben elfoglal.

Nevezetes körülmény, hogy a Rose által kiadott aristotelesi töredékek ²⁾ azon helye, mely a Peisistratidák elűzetéséről szölván, a λωκόποδες-t említi föl, nem fordul elő a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία megfelelő helyén; teljes joggal utal erre Rühl, ³⁾ a ki e ponton is hangsúlyozhatta volna, hogy tehát még sem egészen azonos a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία azon Aristotelesnek tulajdonított Ἀθηναίων πολιτεία-val, melyet Plutarchos, Didymos, Sopatros stb. láttak, és a melyből az ismeretes aristotelesi töredékek származnak.

Határozottan kimondja azonban Rühl, ⁴⁾ hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία nem lehet azonos azon Ἀθηναίων πολιτεία-

¹⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 439.

²⁾ Fragm. 394., Rose.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 443.

⁴⁾ Rühl p. 444.

val, a melyet Plutarchos, illetőleg Didymos még láttak, sőt fölhasználtak, határozottan kimondja ezt *Rühl* a *Drakon*-féle alkotmány-reform ismertetésének alkalmából. Megjegyzem, hogy *Rühl* nem fektet súlyt arra, a mire én súlyt, még pedig igen nagy súlyt fektetni szükségesnek tartottam,¹⁾ hogy t. i. *Aristoteles* a maga *Πολιτικῆ*-jában *Drakon*-t csakis mint büntetőjogi codificatort ismeri, míg másfelől egyenesen oda nyilatkozik, hogy *Drakon* nem reformálta, hanem továbbra is föntartotta az ő codicatori, már t. i. büntetőjogi codicatori föllépéig érvényben volt alkotmányt. *Rühl*, mondom, nem fektet erre súlyt, és ugyan — úgy látszik — azért nem, mert *Rühl*nek eszébe jut e helyütt, hogy hiszen léteznek szövegkritikusok, a kik nem tartják hitelesnek *Aristoteles* *Πολιτικῆ*-jének azon szakaszát, a melyben a *Drakon* törvényhozására vonatkozó szavak foglaltatnak. Ez azonban csakis oly philologok magánnézete, a kik szemlátomást az *Aristoteles*-legenda iránti elfogultságból vetemedtek erre az önkényszerű hypothesisre, a nélkül, hogy be tudták volna igazolni ezen önkényszerűleg túlkegyeletes föltevésöket. Beigazolni e nézetet *Rühl* sem igazolja be, csak föl említi; e helyütt mindazáltal beleköt a *Kenyon*-féle 'Αθηναίων πολιτεία azon helyeibe, a melyek tisztviselők választására, illetőleg kisorsolására vonatkoznak a *Drakon*-féle alkotmányjog alapján. E pontra nézve nem bir döntő súlyú eredményre jutni, minden fáradságteljes ide-oda érvelgetése daczára sem;²⁾ annál fontosabb, a mit kapcsolatban mindezekkel *Rühl* a *timokratiai osztályzat* behozatalának kérdésében mond szemben egyfelől *Aristoteles* *Πολιτικῆ*-jával, illetőleg a *Plutarchos* által látott, s fölhasznált 'Αθηναίων πολιτεία-val, másfelől pedig a *Kenyon* által kiadott 'Αθηναίων πολιτεία-val. «Nun kommt etwas wahrhaft Phänomenales — kiált fel *Rühl*.³⁾ — Mitten in diesen Verfassungsbestimmungen steht der folgende Paragraph: Wenn aber einer von den Buleuten eine Sitzung des Rathes oder Volksversammlung versäumte, ward er, wenn er ein *Pentakosio-medimne* war, um drei Drachmen gestraft, wenn er ein *Hippeus*,

¹⁾ «Demokratie» Bd. II, Abth. 1. p.

²⁾ *Rühl*, Rheinisches Museum, p. 444—446.

³⁾ *Rühl*, u. o. p. 446.

um zwei, wenn ein Zeugit, um eine. Daraus haben begeisterte Thyrsosträger geschlossen, Drakon habe die timokratische Klasseintheilung eingeführt, Solon habe ihn nur copirt. Wer so schliesst, hat zwar die einzelnen Kapitel der 'Αθηναίων πολιτεία, aber nicht das Buch gelesen.» Így kezdi rá Rühl, és azután kifejti, hogy *Plutarchos* mitsem tud arról, hogy a *timokratiai* osztályzat már *Solon* alkotmányhozása előtt is fönnállott volna az athenei államéletben, pedig *Plutarchos* egyenesen *Aristoteles* 'Αθηναίων πολιτεία-jából idézi ¹⁾ Didymos után azt, a mit ott a Solon timokratiai osztályzatáról elmond: azt következteti tehát Rühl, hogy legalább is szerfölött kétséges, vajjon a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία egyáltalán azonos-e azzal az 'Αθηναίων πολιτεία-val, melyet *Plutarchos* tán még látott, de mindenestre részben még ismert, mert idéz *Didymos* közleményeiből? «Es entsteht danach sogar der ernstliche Zweifel, ob die aristotelische 'Αθηναίων πολιτεία die *Plutarch* und *Didymos* kannten, dieselbe gewesen sei, welche Mr. Kenyon herausgegeben hat?» ²⁾ Legyen bárhogy, ha Solon előtt létezett már timokratia Athenében, akár Drakon által hozatott be, akár, mint Rühl akarná kiérteni a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία egyik-másik helyéből, jóval korábban, az ion phylékkel egyidejűleg, tehát ősrégi időkben keletkezett az ³⁾: egyik esetben sem írhatta *Aristoteles*, a Πολιτικά szerzője, a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t és ugyanazon egyszerű, de nagyon is nyomatékos okból nem: mert *Aristoteles* egyenesen *Solon*-nak tulajdonítja a *timokratia* behozatalát. Államtudományi érzékre vall Rühl részéről, hogy nem tartja összeegyeztethetőnek a *timokrátiát* sem a nemzetségi állammal, — «*Geschlechterstaat*», — sem oly állammal, a melynek még nincsenek írott törvényei; minthogy pedig *Drakon* előtt csakugyan nemzetségi állam volt az athenei állam és nem is voltak még akkor írott törvényei: tehát helyesen következteti Rühl azt is, hogy ősrégi időkben, pl. az ion phylék megszervezésének vagy Theseusnek korában nem is hozathatott be a timokratia. «An eine so alte Censuseinrichtung in einem Ge-

¹⁾ Plutarch. Solon p. —.

²⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 446—447.

³⁾ Rühl, p. 447.

schlechterstaat wird schwerlich Jemand glauben, der nicht muss, und wir dürfen auch wohl die Frage aufwerfen, ob ein solcher Census eingeführt werden konnte, ehe es *geschriebene* Gesetze gab?» A kérdés csak az: a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője volt-e jobban értesülve a timokratia behozatalának epochája felől, avagy Aristoteles? Ez Solonnak tulajdonítja, amaz Drakonnak. Semmi esetre sem szabad azonban oda érvelni, mint Rühl, a ki szerint minthogy összes egyéb forrásaink szintúgy Solon-nak és nem Drakon-nak tulajdonítják a timokratia behozatalát és Aristoteles is: tehát a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία, a ki Drakon-nak és nem Solon-nak tulajdonítja azt, nem volt jól értesülve és így hitelt nem érdemelhet. Aristoteles nem az a csalatkozhatatlan tekintély, a kinek öt Rühl tartja; nem is oly mintaszerűleg fegyelmezett és mesterileg disponált az ő előadása, mint Rühlllel együtt csak azok foghatják rá, a kik Aristoteles Πολιτικὴν-ját csak a legújabban kezdik vala tanulmányozni; hisz a Πολιτικὴ szerkezeti hibáit fölismerték mindazok, a kik kénytelenek voltak hitelt adni azon hagyományos verciónak, a mely szerint Aristoteles Πολιτικῆ-jának jelen szövege nem is Stageira nagynevű fiától származik, hanem annak tanítványaitól, akár előadásai után írt füzetek — «Collegienhefte» — alakjában, akár másképen; sőt a kritika kénytelen volt, éppen csak hogy e szerkezeti hiányokat valamiképp kimagyarázhassa, még azon hírnek is hitelt adni, hogy azon egyetlenegy ősrégi kézíraton, a melynek révén a Πολιτικὴ az utókorra szállt, ugyancsak nevezetes rágesálást vittek véghez az egerek Skepsis pinczéjében. Oncken nem kevésbbé leigyekszik számolni a maga «Aristoteles' Staatslehre» című jeles munkájában e híradások horderejével, mint Aristoteles legjelentékenyebb élő szövegjavítója, kiadója, kritikai commentatora és németre fordítója, Susemihl.

Másfelől fönmarad még mindig az a lehetősége az államtudományi kritikának, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szövegéből ne azt olvassa ki, hogy már magát a timokrátiát hozta be Drakon, hanem csak azt, hogy Drakon idejében is már fönállottak azon vagyonsfoki osztályok — τιμήματα — a melyek szerint az állampolgárok pentakosiomedimnosokra, hippeusökre, zeugitákra s tán thetekre osztattak volna be, a nélkül, hogy ezért

vagyonfokuk arányában részeltette volna őket az akkori — már t. i. a Drakon által reformált — athenei államjog a politikai jogok kisebb-nagyobb mérvű gyakorolhatásában. Ez esetben a *τιμήματα* szervezetét már *Drakon*-tól vette volna át *Solon*, de a politikai jogok kisebb-nagyobb mérvben gyakorolhatását mégis *Solon* kötötte volna össze a *τιμήματα* szervezetével: más szavakkal: a timokratia mégsem *Drakont*, de *Solont* vallaná tulajdonképeni megalkotójának.

A szöveg a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία*-ban teljesen följogosít ily föltevésre: mert ezen szöveg a *Drakon* előtti alkotmánykorszakra vonatkozólag még nem, hanem csak a *Drakon* alkotmány-reformjával kapcsolatosan hozza elsőben elő a *τιμήματα*-t. Itt azonban nem a vagyonfokhoz kötött kisebb-nagyobb politikai jogokról van még szó, hanem csak azon vagyonfoki osztályokról, a melyek szerint a tanácsulések látogatását elhanyagoló *buleuták* megbírságolása történik: *εἰ δὲ τις τῶν βουλευτῶν ὅταν ἔδρα βουλῆς ἢ ἐκκλησίας ᾗ, ἐκλείπει τὴν σύνοδον, ἀπέτινον ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος τρεῖς δραχμᾶς, ὁ δὲ ἱππεὺς δύο, ζευγίτης δὲ μίαν.* *)

Ezen vagyonfoki osztályozás valószínűleg a megadóztatás ezéjára lehetett életbeléptetve még oly időben, midőn a politikai jogoknak vagyonfok arányában kiosztására, kimérésére még nem is gondolt az athenei alkotmányhozás, és ha *Drakon* a kötelelességmulasztó *buleuták* megbírságolását is ezen vagyonfoki scalára fektette: úgy ebből még nem következik, hogy szintén ugyancsak már magának *Drakonnak* kellett okvetlenül behozni

*) *Ἀθηναίων πολιτεία*. Ed. Kenyon p. 13. L. hozzá Kenyon jegyzetét, a ki Böckhre hivatkozik, de e helyütt a kérdés érdekével nem foglalkozik. L. «Introduction» p. XXV.: There was already in existence a classification of the people according to their property, which was no doubt used for purposes of taxation. This Solon adopted for his political purposes (sic) and according to a man's position in one or other of these four classes, such was his share in the government of the country.» Hsl. ö. Bauer i. m. Sokkal jobb *Kenyon* megjegyzése p. 17—18, hol azonban csak annyit mer határozottan állítani, hogy «but Solon was probably the first to employ this classification as a basis for the political organisation of the state». Ügyes védelemben részesíti itt Kenyon *Harpokratont* is a *κατάπερ διήρητο καὶ πρότερον* miatt: de bármennyire ügyes is ezen védelem, tisztába hozni semmikép sem bírja az ügyet.

magát a timokratiát is. Ez utóbbit a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία is *Solonna* látszik visszavezetni mint kezdeményezőre e szavakban: τιμήματα διεἶλεν εἰς τέτταρα τέλη, καθάπερ διήρητο καὶ πρότερον (a mely szót Rühl tévesen vonatkoztat a Drakon előtti időkre), εἰς πεντακισιομέδιμον καὶ ἵππεία καὶ ξευγίτην καὶ θῆτα. τὰς μὲν οὖν ἀρχὰς ἀπένειμεν ἄρχειν ἐκ πεντακισιομέδιμων καὶ ἵππέων καὶ ξευγιτῶν, τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κ. τ. λ. E szöveg szerint tehát Solon is ugyanazon vagyonsfoki osztályokba osztotta be az állampolgárokat, a melyekbe annakelőtte — καὶ πρότερον — is beosztva voltak (Drakon) idejében, de a kisebb-nagyobb *hivatalok* elnyerhetését Solon kötötte ezen vagyonsfoki osztályozáshoz. *Kenyon* (p. 17) a fölött töpreng, hogy föl szabad-e tennünk, miszerint Solon föntartotta a *Drakon* vagyonsfoki osztályozását, miután az van mondva Solonról (p. 16), hogy eltekintve *Drakonnak* a gyilkosságra vonatkozó törvényeitől, *eltörölte* Drakonnak összes törvényeit — τοῖς δὲ Δράκοντος θεσμοῖς ἐπαύσαντο χρώμενοι πλὴν τῶν φονικῶν — tehát el kellett törölnie Drakonnak a *τιμήματα*-ra vonatkozó törvényeit is. Sohase töprengjen e fölött Mr. *Kenyon*: még kérdés ugyanis, hogy *törvényeknek* neveztek-e az illető források, *θεσμός*-szerű törvényeknek tekintették-e abban az időben, azon idők hagyományos államjogi, helyesebben köznapi nyelven az ily alkotmányjogi intézkedéseket? Hogy *θεσμός* alatt államjogi, alkotmányjogi törvényt értettek volna abban az időben; ezt nem lehet beigazolni.

Földolog az, hogy a καθάπερ διήρητο καὶ πρότερον szavak nem állanak benn Harpokrationban (v. ἵππας): Ἀριστοτέλης δ' ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ φησὶν ὅτι Σόλων εἰς τέτταρα διεἶλε τέλη τὸ πᾶν πλῆθος Ἀθηναίων, πεντακισιομέδιμους καὶ ἵππείας καὶ ξευγίτας καὶ θῆτας. Azután pedig (v. πεντακισιομέδιμον): ὅτι δὲ τέλη ἐποίησεν Ἀθηναίων ἀπάντων Σόλων — δεδῆλωκεν Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ (Rose Fragm. 350.). Miután pedig Harpokrationban nem állanak benn ezek a szavak καθάπερ διήρητο καὶ πρότερον: tehát akár interpolatio ez utóbbi, akár nem, önmagától elesik mindaz, a mit Kenyon és Rühl belőle következtetnek, — nem lévén visszavezethető magára Aristotelesre azon hiradás, mely szerint már Solon előtt be lett volna hozva, habár csak adóztatási célokból is, a pentakosiomedimnosokra, hippeusökre, zeugitákra és thetákra tagoló vagyonsfoki osztályozás. A mint hogy nem tekint-

hető érvnek *Rühl* azon fölkiáltása sem, hogy : így járt volna el egy *Aristoteles*? Csak most a *Solon*-féle alkotmány tárgyalásánál említette volna föl első ízben ezen vagyonfoki osztályozást, daczára, hogy tudta, miszerint ezen vagyonfoki osztályozás rengetegül régibb *Solon* alkotmányánál? — Mennyire kellene sülyednie *Aristoteles*nek a mi véleményünkben, ha föl szabadna tennünk fölöle ilyesmit! «Und so soll *Aristoteles* verfahren sein? — Wie tief müsste er in unserer Meinung sinken, wenn wir ihm desgleichen zutrauen dürften!»¹⁾.

Azon bevégzett tény, mely szerint *Aristoteles* a *ἰππεύς*-öket nem a második, hanem a harmadik vagyonfoki osztályba helyezi, a *ξενιτῆς*-eket pedig nem a harmadik, de a második osztályba a maga *Πολιτεία*-jában :²⁾ ezen bevégzett tény nem csak azt mutatja, hogy *Aristoteles*nek korántsem voltak olyannyira szabatos ismeretei az athenei alkotmányjogtörténelemnek régibb korszakai felől, mint azt *Rühl*, *Bauer* és az összes orthodoxok philologiai dogmaként hiszik; ezen bevégzett tény egyúttal a legnagyobb horderejű bizonyíték az ellen a föltevés ellen, mintha *Aristoteles* írhatta volna a *Kenyon*-féle *Ἀθηναίων πολιτεία*-t, a mint ezt már márcziusi értekezésemben is hangsúlyoztam. *Rühl* nem is érinti e nevezetes tényt a dolog érdemére nézve : pedig mindenesetre hasonlíthatlanul erősebb érvet meríthetett volna belőle *Aristoteles* szerzősége ellen, mint a minő érvet neki a *Diphilos* képéről szóló pentameterek³⁾ az ő kezeügyébe juttathatnak. Mert hát még ha *Anthemion* atyját kell is értenünk *Diphilos* alatt ama pentameterekben : azért ebből még korántsem következik, hogy a *Kenyon*-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* szerzője képtelenséget mondott, és mert képtelenséget mondott, tehát nem lehet — *Rühl* szerint — semmiképen sem azonos *Aristoteles*szel. Nem következik ez a szóban forgó helyből (p. 20) : mert azért, hogy valaki a théták sorából emelkedett is hippeussé, már az atyja is lehetett valamikor hippeus és csak azért szállhatott le a théták vagyonfoki rangosztályába, mert öröklött, vagy szerzett jelenté-

¹⁾ *Rühl*, *Rheinisches Museum*, p. 458.

²⁾ *Aristot.* *Polit.* II, 9, 4. hsl. ö. *Böckh*, *Staatshaushalt der Athener* I, p. 304.; hsl. ö. *Pollux*, VIII, 130.

³⁾ *Ἀθηναίων πολιτεία*. Ed. *Kenyon* p. 20, és *Rühl*, *Rheinisches Museum* p. 448.

keny vagyonának igen nagy részét időközben elvesztette. Ha tehát Rühl odaérvel, hogy a mit a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία mond, az merő képtelenség, miután «Jemand, der aus einem Theten ein Hippeus wird, kann nicht wohl die Statue seines Vaters mit einem Ross daneben aufstellen»¹⁾: úgy Rühl még ezen érvelgetéssel semmi tekintetben sem járult hozzá a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzőjének kiderítéséhez. Sokkal eredményesebb lett volna Rühlre nézve is nem az idézett pentameterek ἱππάζ-a, de az Aristoteles Πολιτικά-jának ἱππάζ-a és a Böckh²⁾ ἱππάζ-a körül kutatgatni. Hosszas kritikai fejtegetések tárgyává teszi Rühl a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία azon szakaszát is, a mely Solonnak közgazdasági reformjaival, a χρῆων ἀποκοπή-vel, σεισαχθία-val foglalkozik. Mind e mozzanatokból igyekszik érvet meríteni Aristoteles szerzősége ellen. Nem sikerül, a mint hogy ily bonyodalmas, kritikailag még kellőleg egyáltalán nem tisztázott anyaggal szemben alig sikerülhet ez bárkinek is.

Jön a Kleisthenes alkotmányreformja. A szöveg előadását Rühl itt is homályosnak mondja, a szerző dispositióját meg már éppen nyomorúságosnak. «Da treffen wir wieder auf lauter Unklarheiten und auf elendste Disposition.»³⁾ Megvaló-lom, részemről teljességgel nem oszthatom e pontra nézve Rühl kifogásait: mert az ἀναμῖξαι βουλόμενος ὅπως μετὰσχωσιν πλείους τῆς πολιτείας (p. 53) hasonlíthatlanúl tisztábban, világosabban van mondva, mint Aristotelesnek igen sok stylfordulata; mindenki megértheti, a ki csak az athenei alkotmánytörténelemmel valaha behatóbban foglalkozott: holott az a mondat, a melyet mintául, követendő példaként állít föl Rühl Aristoteles Πολιτικά-jából, annyira gyarlón van mondva, hogy egész kis szakirodalom keletkezett már ugyan annak értelme fölött, de még ma sincs egész biztossággal tisztában fölötte sem az államtudomány, sem a reálphilologia — értem Aristoteles azon nevezetes hirdását, a mely szerint az alkotmányhozó Kleisthenes πολλοὺς γὰρ ἐφύλε-

¹⁾ Rühl, p. 448.

²⁾ L. Böckh, Staatshaushalt der Athener, I, p. 304. kvv. «Jener Abschnitt des Pollux VIII, 130 kv., den Boeckh so scharfsinnig erläutert hat» mondja Rühl (p. 448): de hát ez csak megérintése a dolognak, jobb lett volna magával a kérdéssel is tüzetesen foglalkozni.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 451.

τευσε ξένους καὶ δούλους μετοίκους. *) Rühl a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία azon helyéből, a hol ennek szerzője (p. 54) azt magyarázgatja, hogy mért nem osztotta be Kleisthenes az állampolgárságot 12 phylébe, hanem csak 10 phylébe — διὰ τοῦτο δὲ οὐκ εἰς δώδεκα φυλὰς συνέταξεν — gyanút merít még azon lehetőség irányában is, mely szerint ezen egész Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t jóval később írhatta valaki, mint Aristoteles halála előtt, oly időben t. i., midőn már nem 10, de 12 phylébe volt beosztva Athenében az állampolgárság. De hát figyelembe vette-e Rühl, midőn e sejtelmének adott kifejezést, hogy csakis 307 után állították föl a 12 phylét Athenében és ugyan a 11-diket Antigonos király s a 12-diket ennek fia Demetrios Poliorketes tiszteletére? — Hogy történhetett volna azután, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője mit sem tud még sem Antipatros (322), sem Polysperchon (318), sem Demetrios Phalereus alkotmányreformjairól, hanem úgy beszél a (Tisamenos-féle) restaurált demokratiáról, mintha ez még folyton szakadatlan, háborítlan folytonosságban állott volna fönn még akkor, midőn a művét megírta? Nem is kellett volna Rühlnek egyébre gondolnia első sorban, csak azon indoklásra, a melylyel a szöveg a 12 phyle behozatalának mellőzését igyekszik érthetővé tenni, midőn a συνέταξεν (p. 54) szó után hozzá teszi, hogy ὅπως αὐτῷ μὴ συμβαίνει μερίζειν κατὰ τὰς προῦπαρχούσας τριτῆς. ἦσαν γὰρ ἐκ ὧν φυλῶν δώδεκα τριτῆες, ὥστ' οὐ συνέπιπτεν ἀναμείγχεσθαι τὸ πλῆθος. Kleisthenes nem akarta, hogy a régi trittysök számával essék össze az új phylék száma, nehogy egy ily számbeli azonosság föltartóztatólag hasson a régi keretek teljes érvényen kívül helyezésére, a mi az ő nagy czélját, az állampolgárság összevegyítését és így egységesítését is megakadályozhassa: ezért mellőzte Kleisthenes a 12 phyle behozatalát. Tisztán, világosan van ez előadva és egyúttal oly módon is van beigazolva, hogy azt minden politikai tanulmányozó könnyű szerrel megértheti. Nincs tehát arra ok, hogy Demetrios Poliorketes korába, vagy

*) Aristot. Polit. III, 1, 19. Hsl. ö. «Demokratie» cz. művem I. kötetének — I. és a hozzávaló jegyzeteket; továbbá Gilbert, Griech. Staatsalterthümer I, p. 144. Oncken, Aristoteles Staatslehre stb. Hermann Gr. A. i. h. Schömann Gr. A. I, ii. hh.

még ennél is későbbi időkbe helyezzük a szöveg epocháját. Any nyíval inkább nincs, miután a 12 számot az esztendő beosztása is ötletbe hozathatta szerzővel, a mint a *Rose* által egybe-
gyűjtött, állítólag Aristoteles-féle töredékek egyike is (Frgm. 385) utalni látszik erre, a mit egyébiránt Rühl maga is tudomásul vett.¹⁾

Mellözöm azon határozatlan tartalmú kifogást, melyet Rühl a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-nak a κατὰ δῆμους kapcsán a καὶ γὰρ τοὺς δῆμους ἀντὶ τῶν ναυκραριῶν ἐποίησεν-re (p. 55 kv.) tesz:*) de lehetetlen komoly érvnek vennem Aristoteles szerzősége ellen a szöveg azon helyére tett megjegyzést, a melyben a Kleisthenes reformja által érintetlenül hagyott intézményeket említi föl az ismeretlen szerző. A szöveg szerint τὰ δὲ γένηται τὰς φρατρίας καὶ ἱεροσύνας εἶασι (már t. i. Kleisthenes) ἔχειν ἐκάστους κατὰ τὰ πάτρια. Rühl a szöveg e helyét szembeállítja Aristoteles Πολιτικά-jának azon helyével,²⁾ a mely a VI. könyv 2-dik fejezetében főlemlíti: τὰ τοιαῦτα κατασκευάσματα — οἷς Κλεισθένης τε Ἀθήνησιν ἐχρήσατο βουλευόμενος ἀξῆσαι τὴν δημοκρατίαν καὶ περὶ Κορίνθην κ. τ. λ. és azután fölkiált: es wäre höchst sonderbar, wenn Aristoteles hier Kleisthenes angeführt hätte, und dieser doch bloss wie aus unserer Stelle hervorgehen würde, die Phylen geändert hätte!³⁾ Igen ám, de nem szabad felednünk, hogy a Πολιτικά szerzője e helyütt együttleg szóll úgy a Kleisthenes mint a kyrenei néppártiak reformjáról és a phylék, phratriák és a τὰ τῶν ἰδίων ἱερῶν mellett még a ἑτεροὶ ποιηταὶ πλείους kapcsán megemlíthette volna nyíltan a δῆμος-ok behozatalát is a ναυκραρία-k helyett: az érv Aristoteles szerzősége ellen tehát itt nem abban áll, a mit Rühl mond, hanem abban, hogy a Πολιτικά szerzője jóval kevesebbet tud Kleisthenesnek a δῆμος-ok behozatalával létrejött reformjáról mint a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője és nem is látszik sejteni, hogy éppen e demosok megszervezése és jogkörük fölállítása az új körök keretén belül volt az, a mi a leghatékonyabb reform-módozatnak bizonyult az összes állampolgárságnak egységesítésére — ὅτι

¹⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 452.

²⁾ Hsl. ö. Rose, Aristotelis fragmenta, p. 270.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 452. Hsl. ö. Karl Friedrich Hermann Gr. Staatsalt. §. 111, Nro. 3.; hsl. ö. Gilbert Gr. St. Alt. I, 142. kvv. és 192. kvv.

μάλιστα ἀναμιχθῶσι πάντες ἀλλήλοις, αἱ δὲ συνήθειαι διαζευχθῶσιν αἱ πρότερον, miként magát a Πολιτικά szerzője kifejezi.¹⁾

A φυλοβασίλεις-ekről (p. 453) mondtak nem szolgáltathatnak komolyabb érvet Aristoteles szerzősége ellen mint az imént idézettek; hasonlót kell mondanunk azon könyvszerkezeti gyarlóságokról, melyeket Rühl a delosi szövetség végmegszervezése és Aristeides politikája tárgyában előadottakra nézve a szövegben fölfedezhetni vél. Rühl mindig abból indul ki, hogy Aristoteles tisztábban, világosabb, jobb logikai rendben adta volna elő mindezeket: tehát — ez a Rühl következtetése — Aristoteles nem írhatta ezt a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t. Ez nem számot tevő érv: ha Rühl közelebbről foglalkozott volna Aristoteles Πολιτικά-jával, maga is belátná, hogy ilyen fajta szerkezeti, előadási gyarlóságok ugyancsak bőven fordulnak elő a Stageirita nagy művében is. Hogy a bírói zsoldot szintén a demos τροφῆjének kategoriái közé sorozza a szöveg, ez igaz: de hogy oly időszakra vonatkozólag mondaná ezt a szöveg, a melyben még nem vala behozva a bírói zsold: ezt aligha tudná Rühl beigazolni.²⁾

Rühl azért sem hajlandó Aristotelest tartani a szöveg szerzőjének, mert nem tartja lehetségesnek, hogy az Ephialtes halálára következett évek folyamában merőben tehetség és képzettség nélküli hadvezérek állottak volna az athenei hadak élén — ἀπείρων μὲν τοῦ πολέμου — a kiknek ügyetlensége folytán, — mint ezt a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία állítja — minden egyes hadjárat két-három ezer harczosának életébe került volna az athenei államnak.³⁾ Szerinte Aristoteles ily képtelenséget nem állíthatott: tehát nem is írhatta a szöveget! Részemről ezt az okoskodást ismét nem tekinthetem komoly érvelésnek Aristoteles szerzősége ellen. Emlékezzünk csak vissza, mi történt valamivel korábban Eionnál, Doriskosnál és azután ezen időtájban Ennea Houdoinál, Drabeskosnál! Doriskos ellen tizenegyszervezettek rohamot az athenei hadvezérek: de az erőd parancsnoka *Maskames* oly hősileg és egyúttal oly ügyesen védte az erődöt, hogy mind a tizenegy alkalommal visszaverték az athenei hadak rohamát. Igen,

¹⁾ Aristot. Polit. VI, 2, 11.

²⁾ Rühl, p. 453.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 454.

iszonyú vereséget szenvedtek az atheneiek még harczy dicsőségek e fénykorában is: ezer meg ezer hoplita hagyta ott fogát e visszavert rohamok alkalmával a vár sánczárkáiban. Ennea Hodoi-nál, Drabeskosnál a csatavereség ezen iszonyú mérvei ismétlődtek: nem kevesebb, mint tizezer atheneit koncizoltak föl a thrák törzsek marczona harczosai ezen telepítő hadjáratban. *) Vajjon nem jut-e ez eszébe Rühlnek, midőn képtelenségnek mondja a Kenyon-féle ἸΑθηνάων πολιτεία állítását a 2—3000 halottra nézve? «Es ist wahr — mondja Rühl — Ennea Hodoi und Aegypten haben viele Menschen gekostet, allein wenn unser Autor Recht hätte, so hätte in 10 Jahren die Bürgerschaft als solche ziemlich aufgehört haben.» E szerint — mondja Rühl — ez képtelenség: minthogy pedig Aristoteles nem írhatott ily képtelenséget, tehát nem is írhatta ezt a szöveget.

Igen, de hát ha Doriskosra, Eionra, Drabeskosra emlékszik vissza egy kissé az érdemes königsbergi tanár: hát akkor mindjárt nem fog ennyire képtelennek látszani előtte a Kenyon-féle ἸΑθηνάων πολιτεία szövegének előadása sem; és ha rágondol a Myronides seregére, talán még valószínűnek is fogja tartani, hogy bizony két-háromezer hoplitának az életébe belekerülhetett egy-egy hadjárat még az Ephialtes halálára következő évek folyamában is. Avagy talán nem merő öregemberekből és siheder ifjából állott-e a diadalmas Myronides serege Oinophytainál — merő öregekből és merő sihederekből csak azért, mert a fiatal férfiak, a középkorú férfiak és a meglett korú férfiak nemzedékének tagjai a folytonos csatározásban akkor már majdnem mind elhullottak? Azután, ha 20,000—30,000 közt ingadozott az athenei állampolgárok száma ebben az időtájban: az, ha évenként 2—3000 hoplita esett volna is el a harczytéren, nagyon kemény csapás volt ugyan az athenei népre nézve: de semmiesetre sem fogta még azért szükségkép maga után vonni az egész állampolgárságnak tíz év alatti teljes tökéletes megsemmisülését: mert igaz ugyan,

*) Herod. IX, 90. kvv. 100—106.; Thucyd. I, 98, 100: διεσφάραν ἐν Δραβησκή τῷ Ἰθονικῇ ὑπὸ τῶν Θρακῶν κ. τ. λ. Herod. VII, 106, 107.: τὸν δὲ ἐν Δορίσκῳ Μασκάμην οὐδαμοὶ κω ἐδυνάτησαν ἐξελεῖν, πολλῶν πειρησαμένων. Plut. Cim. 14.; Thucyd. VIII; 62.; Schol. Aesch. de fals. legat. διεσφάραν κ. τ. λ. Pausan. VIII, 8, 2.; Herod. VII, 113. Hsl. ö. «Demokratie» I, p. 622.

hogy 10-szer 2000: az 20,000 és 10-szer 3000: az 30,000: de Rühlnek nem lett volna szabad kifeledni a számításból, hogy minden évben újabb meg újabb korosztály nőtt bele a hadköteles sorba és így 3000 hoplita eleste 10 éven át még nem tehette teljesen tönkre a metiokokból stb. is szaporodó athenei állampolgárságot.

Az sem érv Aristoteles szerzősége ellen, hogy a szöveg Anytost említi, mint a ki első ízben adott volna példát a bíróság tagjainak tömeges megvesztegetésére — δεκάσας τὸ δικαστήριον ἀπέφωγεν.¹⁾ «Ein Vorgang — mondja rá Rühl — ein Vorgang, der 40 Jahre später spielte: sollte Aristoteles solches Zeug geschrieben haben?» Valóban, nem értem, mért ütközik meg e fölött ennyire az érdemes königsbergi tanár! Hisz Anytost ismeri mint a bírák hirhedt megvesztegetőjét Aischines scholiastája is, mondván: ἐδέκαξεν οὖν διέφθειρεν ἀργυρίῳ τοὺς δικαστάς. Ἦρξατο δὲ τοῦ τοιούτου πρῶτος Ἄνυτος. Ὀνομάσθη δὲ τὸ δεκάξαι ἀπὸ τοῦ δέκα συνισταμένους μισθαρνεῖν ἐν πόλει.²⁾ Ismerték és ki is gúnyolták ugyanezt az Anytost még a komœdiáírók is, habár kétes, vajjon ugyancsak Anytost, Anthemion fiát gúnyolta-e ἐμβάδαν csúfnévvel Theopompos Στρατιώτιδες című szindarabjában, Archippos pedig Ἰχθύες című politikai bohózatában?³⁾

Ez tehát nem komoly érv, valamint az sem, hogy mert alopekei Thukydides működését, ostrakizáltatását nem említi föl a szöveg, holott a Plutarchos aristotelesi idézetében ez az alopekei Thukydides mint az athenei államférfiak egyik legkitünőbbike ugyancsak ki van dicsérve: tehát Aristoteles nem lehet e szöveg szerzője. Nagyobb nyomatékkal bír Rühl azon ellenvetése, hogy e szöveg Periklesnek úgy egyéniségével, mint egész politikai működésével oly röviden, mondhatni annyira kelletlenül bánt el, holott a Nikomachi «*Ethiká*»-ban köztudomás szerint olybá tünteti föl Aristoteles Periklest mint a φρόνιμος mintaképét. Ez mindenesetre figyelemre méltó megjegyzés, valamint az is, hogy sem a kleruchiákról, sem a halhatatlan emlékezetű középítkezésekről nem szóll egy szót sem a szöveg, midőn Perikles korát tárgyalja, sem egyebütt.⁴⁾ Pedig ez már csakugyan beillett volna

¹⁾ Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon p. 76.

²⁾ Schol. Aeschin. I, 87. Orat. Attic. II, 496.

³⁾ L. Scholiast. Plat. Apol. Socr. p. 330.

⁴⁾ Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon, p. —, és Rühl, p. 455.

abba a szakaszba is, a hol a nép táplálásáról, a demos etetéséről, helyesebben kitartásáról — τροφή τοῦ δήμου — van szó. Hogy Aristoteles nem hallgatta volna el sem a kleruchiákat, sem a középítkezéseket, midőn Perikles korát kellett volna ecsetelni: ez bizonyos. Kitetszik ez a Πολιτικά hasontermészetű helyeiből is. És itt önkéntelenül ismét eszünkbe jut *Demetrios Phalereus*, a ki megróttta a *Perikles* pazarlásait, a melyeket szerinte a középítkezéseknél elkövetett. «*Demetrius Phalereus, qui Periclem, principem Græciæ vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa confecerit etc.*» Mondja Cicero a «*De Officiis*» czimzett művének második könyvében.¹⁾ Az, a ki ekként gondolkozott a Perikles középítkezéseiről, nagyon természetes, hogy nem tartotta szükségesnek kiterjeszkedni a Perikles középítkezéseire egy alkotmánytörténelmi munka keretében. — Hogy nem említi a szöveg *Aristeides* azon nagy fontosságú psephismáját, a mely 477-ben, a plataiai csata után megnyitotta az archoni állomásokat vagyonfokra való tekintet nélkül az összes állampolgárok számára,²⁾ — hogy mondom, nem említi föl a szöveg ezen psephismát, hanem csak azt mondja, hogy hat évvel *Ephialtes* ledöfötése után jelöltek az atheniek első ízben az archoni méltóságra a zeugiták közül, s hogy e jelölés — προκρίνεσθαι — folytatán azután a sors *Mnesitheidesre* esett: ez is feltűnő mozzanat: a mit szintén könnyebben lehet kimagyaráznunk, ha Demetrios tartjuk a szöveg szerzőjének, mint ha Aristotelest: mert míg egyfelől Plutarchos az *Aristeides* psephismájára vonatkozó adatot valószínűleg Aristoteles elveszett művéből vette, addig *Demetrios Phalereus*nak nagyon is érdekében állott elhallgatnia ezen psephismát, miután ő elvi ellensége volt az ily nagymérvű jogkiterjesztésnek, a mint hogy azután epimelet korában el is vette az állampolgári jogot mindazon atheniektől, a kiknek kevesebbet tett ki az értékök 1000 drachmánál.³⁾ Rühl nem jön ugyan a maga érvelésében ezen gondolatra, ámde azt helyesen jegyzi meg, hogy kemény szemrehányást érdemelhet az oly szerző, a ki

¹⁾ Cic. De Offic. II, 1, hsl. e. Plut. Reip. bene gerend. præc. c. 24.

²⁾ Plutarch. Arist. 22.: κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἀρχοντας ἐξ

Ἀθηναίων πάντων αἰρεσθῆναι. Hsl. e. «*Demokratie*» czimű művem I. köv. p.

³⁾ L. «*Demokratie*» I. i. h.

mint a jelen szöveg szerzője is, elmulasztja fölemlíteni az athenei alkotmány történelméről írott munkájában azon korszakalkotó időpontot, a melyben megszűnt a pentakosiomedimnosok egyed-áruлагos kiváltsága az archoni állomások elfoglalására.

Nem vallhat logikailag következetes ítélkezésre az az érvelés sem, a melyet Rühl a Kleophonról és Theramenesről mondottakból vél meríthetni. *) Hisz minő jogezimen állíthatja Rühl, hogy Aristotelesnek jobban kellett értesülve lennie a *Kleophon* halálának okáról, követelményeiről, mint a mennyire értesültnek mondhatja magát e kérdésben a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője? «Hat das Aristoteles geschrieben — kérdi egész emphassissal Rühl — hat das Aristoteles geschrieben, so haben wir in Zukunft alle Veranlassung, nicht nur seinem politischen Urtheil als parteiisch zu misstrauen, sondern uns auch vorzusehen, ob er nicht Thatsachen, die ihm unbequem sind, arglistig verkleinert.» **) Csodálatos, hogy Rühl csak ettől az esettől teszi függővé e részbeli ítéletét! Hisz ha nem hagyta volna figyelmen kívül azon magatartást, melyet Aristoteles szemben a Pythagoras tanítványainak tanaival és Platon tanaival még a szelídlelkű, gyöngéden ítélkező Barthélemy Saint Hilaire szerint is követ: úgy bizonyára még akkor is tartózkodóbb kritikai álláspontot foglalt volna el Aristotelessel szemben, ha Kleophon haláláról e szöveg máskép nyilatkozik. «Mit dem Vertrauen, das wir bisher seinen Berichten entgegenbrachten, müsste es zu Ende sein.» Teszi hozzá Rühl főntebbi szavaihoz. De hát mért ítélkezik ennyire erősen egy ily zavaros, s amúgy is jelentéktelen kérdésben Aristoteles csalatkozhatlansága fölött, holott sokkal több oka lett volna a korholásra, úgy a Drakon alkotmányhozása, mint a πρόκριτος-ok alkalmából?

Hogy az arginusei hadvezérek perét is egészen más világitásba helyezi a szöveg (p. 91) mint akár Lysias, akár Xenophon: ez tagadhatatlan: ámde ebből nem következik még, hogy ez okból sem írhatta Aristoteles a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t. De ismét nyomatékos érv, a melyet Rühl azon körülményből merít, hogy a szöveg szerzője oly hévvel támadja meg *Kleophont*

*) Rühl u. o. p. 456.

**) Rühl, p. 457.

és *Kallikratest* azért, mert hát e demagógok két obolosra emelik vala a theorikont egy obolosról, holott Aristoteles idejében már egy egész drachmát tesz vala ki a theorikon. *)

Fontos az a figyelmeztetés is, melylyel Rühl a *χωρία* üledíjainak alkalmából utal a szöveg számbeli adataira. *Μισθοφοροῦσι δὲ πρῶτον μὲν ὁ δῆμος ταῖς μὲν ἄλλαις ἐκκλησίαις δραχμήν, τῇ δὲ χωρίᾳ ἐννέα.* Ezt olvassuk a legújabban fölfedezett 'Αθηναίων πολιτεία-nak Kenyon által kiadott szövegében (p. 154 kv.). Magyarúl: Egy drachmát kapnak az állampolgárok, valahányszor a közönséges ekklesiai ülésekben megjelennek; ha pedig részt vesznek az ekklesiának alapvető felségjogot gyakorló — *χωρία* — ülésében, *kilenczet* minden egyes ülésért. Vajjon *kilencz drachmáról* van-e itten szó, avagy *kilencz obolosról* csupán, vagyis $1\frac{1}{2}$ drachmáról?

Oriási a különbözet mindenesetre: mert ha *kilencz drachmát* kapott volna üléspénzül, vagyis napi díjúl minden egyes athenei állampolgár valahányszor csak *χωρία*-t tartottak Athenében: hisz ez egyetértelmű lett volna az állampénztár közpénzeinek őrjögő szétharácsolásával. *Kilencz drachmáért* egy közepes minőségű üszöt vásárolhatott volna magának minden egyes *χωρία* ülés után minden egyes athenei állampolgár. És még sem mondhatja rá e hiradásra föltétlenül a kritika, hogy ez merő képtelenség; hogy ilyesmi meg sem is történhetett Athenében. 329 és 325 közt történhetett volna csak ez meg, a mely évek folyamában e szöveg keletkezett — ha ugyan csakugyan megtörtént. Igen de hát merőben képtelenség-e, a mi itt állítatik? *Lykurgos* kitűnő pénzügyi politikája 1200 talantonra emelte volt már ekkor ismét az athenei állam évi jövedelmét; más felől, hogy mily nagy volt ezidétt a szegénység az athenei társadalom alsó, sőt középrétegeiben, mutatja azon bevégzett tény, hogy pár évvel később, 322-ben, midőn *Antipatros* 2000 drachma tőke-értékhez kötötte az állampolgárságot, illetőleg a politikai jogok gyakorolhatását az athenei államban, csak 9000 athenei vált be ez alapon — 2000 drachma tőkeértékkel, vagy ennél nagyobb vagyonnal — állampolgárul: 21,000 állampolgár, mások szerint pedig 12,000 állampolgár kénytelen volt Athené-

*) Rühl, p. 458.

ből Thrakiába kivándorolni. Nem lehetetlen tehát, hogy a népszerűséget hajhászó demagogok 329—322 közt csakugyan keresztülvihettek egy oly indítványt, mely 9 drachmára emelte a *κωρία* után járó napidíjat, hogy segítsenek a hadjáratok folyamában nagyon elszegényedett tömegben. Kenyon (p. 155) obolost akar és nem drachmát a «*kilencz*» — *ἐννέα* — alatt érteni: de éppen-séggel nem tudja beigazolni e feltevést, sőt még csak meg sem kíséri azt komolyan.

Legyen bárhogy: akár 9 drachmáról, akár 9 obolosról, vagyis 1 1/2 drachmáról legyen is itt a szó, Aristoteles nem említ ehhez hasonló napidíjakat az *ἐκκλησία*-t látogató állampolgárok számára sehol a maga *Πολιτικῶν*-jában, pedig azt már csakugyan nem lehet föltenni, hogy ha lett volna tudomása Aristotelesnek erről, ne említette volna föl ezt a *Πολιτικῶν*-ban. Másfelől az is szembeszökő, hogy a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* szerzője a 41-dik fejezetben csak azon 3 obolost említi föl, a melyre az ekklesiastikont Aggyrrhios emelte volt. Ámde Aggyrrhios Kr. e. 378 körül virágzott, itt pedig a 329—325, illetőleg 329—322 közti időszakról van szó. Nem lehetetlen tehát, hogy mégis csakugyan 9 drachmát kell érteni a szövegben, a mely roppant napidíj azonban csakis szerfölött rövid ideig maradhatott érvényben.

Nem bizonyít Aristoteles szerzősége ellen az, a mit Rühl a logistákra vonatkozó helyből akar kiokoskodni: a szövegbe interpoláció csúszhatott be szintúgy, mint a Lexikon rhetoricumba (p. 676) és amúgy is nagyon bonyodalmas, sokkal bonyodalmasabb ezen egész érvelgetése Rühlnek, semhogy bárkit is meggyőzhetne.

Igen fontos azonban az, a mire Rühl a holdévre és a napévre vonatkozólag figyelmezteti a kritikát: *κατὰ σελήνην γὰρ ἄγουσιν τὸν ἐνιαυτὸν* mondja a szöveg, ott hol a prytaneiaák megtartásának idejéről beszél.*) «A hold járása szerint számítják az évet» — azaz *holdévet* használnak. Igen de hát mi szüksége volt a szerzőnek ezen megjegyzésre: ha meggondoljuk, hogy a holdév szerinti számítás volt akkor még mindig szokásban majdnem az egész görög világban? Csak akkor lett volna értelme az ily megjegyzésnek, ha a Meton-féle napévi időszámítás már erőt vett

*) *Ἀθηναίων πολιτεία*. Ed. Kenyon, p. 110. kv.

volna a holdévin a tényleges gyakorlatban; ez azonban aligha történt meg, legalább nem a βουλή-ra nézve. Ezt a megjegyzést tehát csak oly szerző tehetné, a ki közelebről ismerte az ægyptiek napévét és azon intézményeket, a melyek ezen ægypti napévnek görög földre átültetése következtében itt-ott az előrehaladottabb görög államok egynémelyikében keletkeztek. Helyesen mondja e tekintetben Rühl:¹⁾ «Also kann dieser Satz nicht von Aristoteles herrühren; er kann nur von Jemandem geschrieben sein, der in einem Lande oder zu einer Zeit lebte, wo ein freies Sonnenjahr gebräuchlich war.»

Tisztelt akadémia!

Hosszadalmasan foglalkoztam azon kifogásokkal a melyeket Rühl emelt Aristoteles szerzősége ellen: ámde azt hiszem, megérdemelte a fáradságot, miután *Rühl* königsbergi egyetemi rendes tanár előkelő állást foglal el a történelmi kritikát gyakorló réalphilologiai tudományosságban. Ha tehát egy ily jelentékeny szakember oly határozottan száll síkra Aristoteles szerzősége ellen: akkor lehetetlen tüzetesebben nem foglalkoznunk az ő érveivel. Ezen érvek — mint kimutattam — nem meggyőzők minden ponton, — különösen nem meggyőzők ott, hol az irány, az előadás, a szerkezet állítólagos gyarlóságaiból akarja kiokoskodni azt, hogy nem írhatta Aristoteles ezt a szöveget.

Rendkívül magasztalják ugyan Aristoteles irányát nem csak *Cicero*, a ki azt mondja felőle, hogy «*flumen orationis aureum fundens*» és ékesszólásának hihetetlen erejét és kellemét emlegeti,²⁾ de *Dionysios Halikarnassos*ból³⁾ szintén. Ámde helyesen jegyzi meg *Oncken*,⁴⁾ hogy ez a dicséret éppen nem vonatkozhatik *Aris-*

¹⁾ Rühl, p. 462.

²⁾ Cic. Acad. II, 119; Top. I. dicendi incredibili quadam cum copia tum etiam suavitate. Hsl. e. De orat I, 49.: Aristoteles eloquens et in dicendo suavis atque ornatus. Hsl. e. De invent. II, 2, Brut. 31.; Ad Attic. II, ep. 1. De finib. I, 5, 14.

³⁾ Dionys. Halicarn. Thucyd. jud. 24. De verb. cop. 24.: τοῦτων γὰρ ἑτέρους εὐρεῖν ἀμήχανον ἄμεινον κεράσαντας τοὺς λόγους. De cens. vet. script. 4.: δεινότητος καὶ τῆς σαφηνείας καὶ τοῦ ἡδέους.

⁴⁾ Oncken, Staatslehre des Aristoteles, I, p. 41.: «Auf unseren Aristoteles passen diese Lobsprüche nun und nimmer, und auf die ethischen und politischen Schriften am allerwenigsten.»

toteles azon műveire, a melyek korunkra szállottak; legfőlebb az ő elveszett *dialogjaira* vonatkozhatik, a melyeknek azonosságát *Bernays* és *Heitz**) annyi elmeéllé és szakavatottsággal igyekeztek megvilágítani. *Bonitz*,*) *Aristoteles* műveinek ezen érdeműs, elfogulatlan philologiai bűvára szintén megrovólag nyilatkozik a *Stageirita* ránk szállott irodalmi hagyatékának irányáról. «An zahlreichen Stellen der aristotelischen Schriften ist es schwer, die richtige Interpunction zu setzen, oder, was dasselbe ist, die grammatische Satzfügung sicher zu erkennen. — Der Grund hievon liegt einerseits in der Sache selbst. Die *stilistisch gewiss nicht zu rühmende* Manier des *Aristoteles*, in einem begründenden oder bedingenden Satz zu den Hauptgliedern des Beweisganges Erläuterungen oder untergeordnete Begründungen hinzufügen, macht es häufig zweifelhaft, wo denn der Nachsatz beginne, oder ob vielleicht über die zerstreuende Ausdehnung des Vordersatzes die grammatische Form, in welcher er begonnen, und somit das Erforderniss, ihn durch einen Nachsatz abzuschliessen, ganz in Vergessenheit gerathen sei.»**) Így ítéli meg *Bonitz* *Aristoteles* irányát, *Bonitz*, a kinek a tekintélyét ugyancsak ápolgatják és méltán a reálphilologia orthodox táborában is!

Mindezt tüzetesen is átérezzük, ha figyelmesen végig tanulmányozzuk *Aristoteles Πολιτικά*-ját. Nagyon téved *Rühl*, midőn abból a megdöbbenő föltevésből indul ki, mintha *Aristoteles* valami kimagasló mintaképét nyujtaná úgy a nyelvezetnek, mint a szerkezetnek és előadási tökélynek a maga fönmaradt politikai műveiben: pedig ha szemügyre vette volna *Rühl* úgy

*) *Bernays* *Dialoge* 73. és p. 47—95—114. *Oncken* I, 45. — *Heitz*, 179—189. idézve *Oncken* által is u. o.

**) *Bonitz*, *Aristotelische Studien* II. (*Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften*, Phil. histor. Classe 1863, Bd. 41, p. 379.) *Oncken* szintén idézi *Bonitz* ezen emlékezetre méltó kritikai megjegyzését főnnemlített nagy munkájában. (*Staatslehre des Aristoteles*, I. p. 50.) — Valóban csak csodálkozhatni, hogy napjainkban még annyi philolog rajong *Aristoteles* irányáért! Természetesen ezen rajongás legújabbban csakis azon alkalomból tört ki, mert a *Kenyon*-féle Ἀριστοτέλους πολιτικά oda került a könyvpiacra. *Rühl* épp ellenkező indokból vél támaszkodhatni *Aristoteles* irányának állítólag mesteri voltára. De hogy ő is téved, az bizonyos.

a nyelvezetnek, mint a szerkezetnek, az irálynak úgy mint az előadásnak azokat a nagyon is szembeszökő fogyatkozásait, a melyek Aristoteles Πολιτικά-ját, az államformák tanát, főleg pedig az ἀριστοκρατία-ra és az ὀλιγαρχία-ra vonatkozó fejtegetéseit annyira eltorzítják: bizonyára nem juthatott volna eszébe Rühlnek a Kenyon-féle szöveg nyelvezetének, szerkezetének gyarlságai-ból Aristoteles szerzősége ellen érvelni. Szintén nem meggyőzők a Rühl érvei, a mennyiben a szöveg által hirül adott események hitelességét véli megtámadhatni. Aristotelesel, a Πολιτικά szerző-jével szemben, a ki a ἱππᾶς-t teszi harmadik vagyonfoki osztálylyá és a ki mit sem tud a πρόκριτος-ok intézményéről, — mondom Aristotelesel szemben az ily érvelésnek csak akkor lehetne értelme, ha Rühl egyúttal azt is kimutatta volna, hogy Aristoteles-nél jobb, tüzetesebb, szabatosabb értesülést már senki nem is szerezhett volna magának az athenei alkotmánytörténelem oly időbeli mozzanatai felől sem, a melyeket Aristoteles mint szemtanu saját maga meg sem figyelhetett, s a melyek felől tüzetes értesülést, hiteles alakban, maga Aristoteles is csak azon esetben szerezhett volna meg magának, ha ő a makedonbarát, Nagy Sándor volt nevelője, egyszerű μέτοικος, tehát még csak nem is állampolgár Athenében, egész nyugodt kényelemmel tanulmányozhatta volna végig a régibb keletű athenei államokmányokat is az annyira féltékenyen őrzött Metroonban. Hogy azonban ez megtörténhetett, ezt Rühl épp oly kevésbé mutatta ki, mint azok, kik határozottan Aristotelest vallják a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzőjének. Mindezek daczára nyomatékos érveket hozott föl Rühl Aristoteles szerzősége ellen, sőt megingatta még azon hiedelmet is, mely szerint a Plutarchos által használt és Aristotelesnek tulajdonított Ἀθηναίων πολιτεία csakugyan azonos lenne azon Ἀθηναίων πολιτεία-val, mely Mr. Kenyon kiadásában pár hét előtt már második kiadásban jelenvén meg, mint valamely sensationális esemény foglalkoztatja Coimbrától Odes-sáig és Upsalától Palermóig a tudós világot!

Az eredmény tehát oda megy ki, hogy ma már hasonlíthatatlánul nyomatékosabb okok szólnak Aristoteles szerzősége ellen, mint a minőkkel az Aristoteles-legenda föltétlen hívei Aristoteles szerzőségét annyi nemes hévvel, sőt a rajongással határos lelkesedés ékesszóllásával támogatni bírják.

Azt hiszik ezen derék bajnokok, hogy midőn ezt cselekszik, csakis azon kegyelet adóját róják le, a melylyel Aristoteles emlékezetének tartozik az utókor!

Tévednek.

Aristoteles kétségbevonhatlan hitelességű művei sokkal nagyobb szolgálatot tettek az emberiségnek, semhogy az elfogulatlan kegyelet méltán meg ne ütközhetnék, midőn azt tapasztalja, hogy különben nagy érdemű philologok szemet hunynak a kritika legelemibb követelményei előtt és készek hadat izenni a legjobb hitelességű forrásaink tanúságtételének is, csakhogy erőszakos okoskodásaikkal az ő kedvencz föltevésöknek a valószínűség némi látszatát rövid időre megszerezhessék.

Valóban nem tesznek ez által szolgálatot sem a tudománynak, sem a hellen szellemvilág emlékezetének. Ez utóbbi azt követeli, hogy fölismerjük azon értelmi munka jelentőségét, melyet a hellen nép fiai, bárkik voltak is ők, úgy kortársaik, mint az utókor számára végeztek: amaz, a tudomány érdeke pedig arra int, hogy ne akarjunk erőszakot ejteni az emberi szellem fejlődésének történelmén, még akkor sem, ha egy világtörténelmileg nagy névnek emelhetnők is ez által a fényét, de beigazolhatatlan jögezímen.

Legyen azonban bárhogy, származzék a Kenyon által kiadott *Ἀθηναίων πολιτεία* akár Demetrios Phalereustól, akár bárki mástól Aristoteles vagy Theophrastos tanítványai közül: e szaktudomány művelőinek föladata szemben az előttünk fekvő szöveggel nyílt és félreismerhetlen. Foglalkozunk e szöveggel és annak tartalmával mentül behatóbban és a mi a legfőbb, méltassuk azt úgy részleteiben mint egészében oly kritikai áttanulmányozásra, hogy általa a tudomány érdekelt ágai, s ezek közt az államtudomány is az abban foglalt adatkészlet kincseihez képest ne csak mechanikailag gyarapodjék, de elméleti tanúságaiban is megtermékenyülhessen.

Márziusi értekezésemben tüzetesen csak a papyros tartalmának első felét, a korábbi alkotmánytörténelmi korszakokra vonatkozó mozzanatokat mutattam be; de már akkor voltam bátor kilátásba helyezni, hogy be fogom mutatni a t. Akadémiá-

nak a második részt is, a mely az athenei államszervezetet ecseteli az Eukleides archonsága alatt helyreállított demokratia alkotmányjogának alapján — körülbelül a Kr. e. 325-ig, sőt valószínűleg tán egész az Antipatros-féle katastropháig, a melynek időpontja 322-re esik, de mindenesetre már a 329-en innen eső valamely időpontig, miután ezen évnek az archonja a szövegben már jelezve van.

Legyen szabad már most, a t. Akadémia kegyes engedelmeivel, fölhínom a szaktudósok figyelmét a második résznek legalább egynémely fontosabb szakaszára, hogy így ezután alkalmadtán a még hátralevőkre nézve is beválthassan majd, ugyancsak a t. Akadémia kegyes engedelmeivel, tiszteletteljes ígéretemet.

A papyros tartalmának második része a Kenyon fölosztása szerint a 42-ik fejezettel kezdődik.

«A jelenleg érvényben levő államrend» *) — így kezdi a szöveg — «a következőket foglalja magában. Részt a politikai jogok gyakorlásában — πολιτείας — csak azok vehetnek, a kiknek már mind atyjok, mind anyjok birt (athenei) állampolgári joggal — ἀστῶν. — Beíratnak a közsegenkénti állampolgárok — δημότας — névjegyzékébe az atheneiek akkor, midőn tizennyolczadik életévököt betöltötték. A beíratás alkalmával az illető községbeli állampolgárok eskü alatt határoznak — διαφηρίζονται — fölöttök, hogy vajjon elérték-e már azt az életkort, melyet a törvény megszab? Ha nem, akkor visszautasíttatnak a kiskorúak korosztályába — ἡλικίαν. — Azután megállapítják, hogy az illető szabadember-e — ἐλεύθερον —? Ha a községbeli állampolgárok gyűlése azt mondja ki, hogy az illető nem született szabadembernek: akkor az illető netáni sérelmével az esküdtbirósághoz — δικαστήριον — folyamodhatik, a mely esetben azután a községbeli állampolgárok gyűlése — δημόται — őt közvádlót — κατηγορός — választ a saját kebeléből a vád föntartására. Ha az esküdtbiróság hozandott ítéletében azt mondja ki, hogy az illető csakugyan nem született szabadember-

*) A szövegben ez a kifejezés áll: ἡ νῦν κατὰστασις τῆς πολιτείας — a mely kifejezés csak megerősíti a Peisistratidák uralmával az első részben használt κατὰστασις kifejezés jelentményéről mondott nézetemet.

nek: akkor az állam az illetőt rabszolgaúl adja el. Ha azonban az ellenkezőt mondja ki az esküdtbíróság: úgy ez esetben az illetőt tartoznak beíratni a községbeli állampolgárok a névjegyzékbe. Ezután az államtanács — βουλή — tart fölülvizsgálatot — δοκιμάζει — és ha úgy találja, hogy tizenhatsz évesnél fiatalabbak lettek a névjegyzékbe fölvéve: ez esetben az államtanács megbírságolja azon közegeket, kik az ily törvényellenes beírást elkövették. Mihelyt a fölülvizsgálat — δοκιμασθῶσιν — megtörtént, a 18-dik évöket betöltött és beírt ifjaknak, kik ettől fogva ephebosoknak — ἑφηβος — neveztetnek, atyjai phylénként egybegyűlnek és eskü alatt három jelöltet választanak a phyléhez tartozó, legalább 40 éves állampolgárok közül, még pedig olyakat,*) a kiket a legderekabbaknak és az ifjúság gondozására is a legalkalmasabbaknak tartanak; — ἐπιτηδευστάτους — mondja a szöveg és nem ἐπιεικυστάτους — a souveraine népgyűlés — δῆμος **) — azután e három jelölt közül kézfölemeléssel — χειροτονεῖ — minden egyes phyle részéről egy sophronistát, vagyis fegyelmest — σωφρονιστήν — és a többi athenei állampolgárok közül egy főgondnokot — ἐπιμελητήν — választ az összes ephebok számára, tekintet nélkül arra, hogy melyik phyléhez tartoznak. Ezen tisztviselők azzal kezdik működésüket, hogy elsőben is elvezetik az ephebokokat az egyes hazai szentélyekhez és azután levonúlnak a Peiraieusbe; majd meg örségi szolgálatba osztatnak be, egy része Munychiában, a másik része pedig a tengerparthoz. Választ még ezen fölül a δῆμος, már t. i. az ἐκκλησία-ban kézfölemeléssel — χειροτονεῖ — az ephebok számára két tornatanítót — παιδοτρίβας, — továbbá tanítókat, a kik őket arra tanítják, hogyan kell a nehéz fegy-

*) Azaz, olyat is választhatnak a phyléhez tartozók közül, a kinek nincsen fia az ephebok közt, a mi a végből történhetett, nehogy az atyai szeretet igazságtalanul elnézővé tegye ezen közegeket a saját, ephebosi állományban szolgáló fiaik irányában, avagy igazságtalanul túlszigorúvá, fondorkodóvá a mások ephebosi állományban szolgáló fiainak rovására. A szöveg nem használ e részben félreismerhetlenül tiszta, világos kifejezéseket. Modern államjogi szerző vagy alkotmánytörténetíró bizonyára körülményesebben igyekezett volna ez ügyben a követelményeket kidomborítani.

**) A δῆμος alatt nem érthetni itt a községet, a mint ez az összefüggésből is kiderül.

verrel bánni, hogyan kell a nyilat meg a hajítódárdát kezelni és a katapultákat kilőni. Adnak pedig zsoldot és ugyan élelmezési költségre a sophronistáknak naponként egy drachmát, minden egyes sophronistának külön-külön, az ephebosoknak pedig négy-négy oboloszt naponként: mind ez összegeket a phyle sophronistája veszi kézhez az illető phyle ephebosainak számára; ő, a phyle sophronistája teszi az illető phyle ephebosai számára az összes bevásárlásokat: mert hát az ephebosok phylénként közösen étkeznek — *συσσιτοῦσι*, — valaminthogy a sophronista fedezi az ephebosok minden egyéb költségeit is azon összegből, mely, mint említettük, az ő kezéhez fizetik. Így telik el az ephebosok életében az első esztendő.

A második évben ekklesia tartatik a színházban, a mely alkalommal az ephebok bemutatják taktikai gyakorlataikat és ezután megkapván a pajzsot és a lándzsát az államtól, őrzárati szolgálatra vonulnak ki a vidékre, az őrházakban levén mint kaszárnyákba betelepítve. Ezen két évi őrzárati szolgálat alatt egyenruhát — *χλαμύς* — viselnek és ezen két év alatt semmiféle állami teherviselésre nem köteleztetnek; sem be nem perelhetők, sem pert nem indíthatnak, kivéve azon eseteket, ha örökési ügyekben van eligazítani valójuk, vagy valamely fiági örökséget nyerő lánynak ellátásáról van szó, vagy pedig ha valamely ephebosra, papi tisztt száll nemzetségi jogczímen. E két év lefolyta után belépnek a többi állampolgárok sorába.»

Kétség kívül nem egy új adatot tartalmaz az állampolgári névjegyzékbe való fölvétel alkalmából is az ephebok kiképzése körül követett eljárásnak ezen ecsetelése. Sem Karl Friedrich Hermann és Schömann, sem Gilbert nem birhatták e két kérdést ily részletesen megfejtetni; másfelől kiderül a szöveg előadásából az is, hogy nem egészen helyes irányban tapogatózott Lorenz von Stein sem, midőn a maga elméletét — a most napfényre került adatokra természetesen nem támaszkodhatván még — a korábbiakból fölállítani megkísérlette. Nevezetes az állampolgári teherviseléstől és egyéb tisztek betöltésétől való mentesség, melyet az ephebok az őrzárati két év folyamában élveznek: de még sokkal nevezetesebb, hogy az előttünk fekvő szövegből minden félreértést teljesen kizáró világossággal kiderül az is, a mit részemről már a *«Demokratie»* című munkám első

ötetében állítottam, hogy t. i. Athenében az állam, míg csak a demokratiai államforma főnállott, valamint az ezt megelőző időkben is, csakis a testi nevelésről, testi ügyességek kiképzéséről gondoskodott, és hogy szellemi tanfolyamokról és ennek folytán egy vagy más alakban műveltségi minősítvények beigazolásáról szó sem lehetett, még a Kr. e. 4-ik század végével sem Athenében. Sem az ἀνάγκη-nél, sem a δοκιμασία-nál nem vizsgálták az illető állami közegek, hogy vajjon az ephebiába belépő athenei ifjú tud-e írni-olvasni, ismeri-e az athenei állam törvényeit? Vagy hogy ismeri-e az athenei állam és a többi államok haderejének, állami háztartásának akár csak legfőbb mozanatait is, a mint pedig ezt Sokrates ugyancsak megkívánta volna Xenophonnál mindazoktól, kik politikai jogok gyakorlására, sőt a népuralom értelmében bármely magas állami hivatallal betöltésére is különben képesítve érezhették magukat, a mint ezt Xenophonnál a Glaukon siheder példája is mutatja? Mindezen követelmények kielégítéséről szó sem fordult elő sem az ἀνάγκη-nél, sem a δοκιμασία-nál az Aristoteles-féle papyroszövegének híradása szerint; ugyan ez okból szemben e híradással elesik mindama hypothesis, melyet a szellemi képesítvényekről Oncken és mások az athenei demokratia nagyobb dicsőségére oly szellemesen kieszelték volt. Föltűnik végre e híradásban még az is, hogy 4 obolos jutott az ephebosoknak mintegy napidíjúl, beleértve a közös étkezés — syssitia — költségeinek fedezését is. Ez, tekintve az athenei élet árszabását, meglehetősen magas összeg volt. Ámde erről majd alább fogok szólni, kapcsolatban a tisztviselők díjainak, valamint az ἐκκλησιαστικόν fölemelt összegének kérdésével.

A ephebosokról szóló vázlat után a szöveg a hivatalokra tér át. «A rendes közigazgatás — ἐγκύκλιον διοίκησιν — összes hivatali állomásait sorshúzás útján töltik be, kivéve a következőket: u. m. a hadi pénztárnok — ταμίης στρατιωτικῶν, — az ünnepélyekre szánt pénzek pénztárnoka — ἐπὶ τῶν θεωρικῶν — és a kutak gondnoka — τῶν κρητῶν ἐπιμελητοῦ — állomásait. Ez utóbbiakat kézfölemeléssel választják, s egyik Panathenától a másik Panathenáig maradnak hivatalban. Ugyanezen módon, t. i. kézfölemeléssel, választják a hadsereg összes tisztjeit is.»

«Az ötszázas államtanács tagjait sorshúzás útján helyezik be, még pedig akként, hogy minden egyes phylére ötven tag jusson. Az ügyeket mindig egy-egy phyle vezeti, még pedig azon sorrend szerint, melyet a sorshúzás állapít meg. Az első négy 36, a többi hat 35 napon át, miután az athenei év holdév — *κατὰ σελήνην γὰρ ἄρουντι τὸν ἐνιαυτὸν* — vagyis 354 napból áll, Állami költségen ebédelnek a tholosban az esetről-esetre ügyvezető phyle (tanácsbeli) tagjai, a kik prytanoknak nevezetnek; ők hívják össze úgy az államtanács teljes üléseit, mint az ekklesiát: és ugyan az államtanács naponként, kivéve az ünnepeket, az ekklesia pedig legalább négyszer tart ülést egy-egy prytaneia alatt. Hogy mely tárgyak kerüljenek az államtanács elé, és hogy melyik napon mely tárgyak? — valamint azt is, hogy mely tárgyak nem veendők föl tárgyalásra (vagy mint mi mondanók, a napirendre), ők, a prytanok állapítják meg előzetesen — *προγράφουσι*. — Szintígy állapítják meg már előzetesen az ekklesia üléseinek napirendjét is, különösen az úgynevezett felségjogot gyakorló — *κωρία* — ekklesiának a napirendjét is. Ezen *κωρία*-nak nevezett ekklesiának illetékességi körébe tartozik: szavazással dönteni a fölött, hogy vajjon a tisztviselők közmegelegedésre töltik-e be hivatalaikat? — *τὰς ἀρχὰς ἐπιχειροῦσιν εἰ δοκοῦσι καλῶς ἄρχειν*.*) Ugyancsak a *κωρία*-nak nevezett ekklesia illetékességi körébe tartoznak mindazon tárgyak, melyek a gabnakészletekre és az ország biztonságára vonatkoznak. Ugyan ide tartoznak a politikai vádak — *εἰσαγγελία* — és az államra visszaeső birtokokra vonatkozó ügyek, továbbá az örökségi ügyekben az archonhoz intézett beadványok, úgyszintén a fiági örökséget nyerő lányok ügyei, hogy mindenki azonnal értesülve lehessen, mihelyt valamely vagyon gazdátlanná válik. A hatodik prytaneia folyamában kerül — a fentebbieken kívül — az ekklesia elé azon kérdés is, vajjon forog-e fönn a szüksége annak, hogy valamely állampolgár ostrakismus alá vettessék? Szintígy ezen prytaneia folyamában kerülnek az ekklesia elé a

*) A politikai felelősség elvének ismeretes antik alakban való megtestesítése, a melyből azonban csak nagyon átszűrődve és így is csak kerülő utakon szivárgott át az olasz köztársaságokba az alapeszme, hogy innét azután részint Aragoniában, részint Angliában más alakban nyerjen újra életet.

sykophantáknak praëjudicialis értelemben eldöntendő ügyei — *προβολαί*, — legyenek ezen sykophanták akár állampolgárok, akár csak metoikok: de csakis 3—3-nak az ügye kerülhet ekkor napirendre mindkét kategoriából. Ugyancsak ekkor — a hatodik prytaneia folyamában — kerülhetnek napirendre azok ügyei is, a kik megszegték azon ígéretöket, melyet az államnak tettek (vagyis az állammal szemben elvállalt kötelezettségeknek eleget nem tettek).»

«A második ekklesiai gyűlés elé a folyamodványok (kérvények) tartoznak: ezen gyűléstől szabad bárkinek is kérelmezni, vonatkozzék az ő kérelme akár magánügyre, akár pedig közügyre. Joga van ekkor a kérvényezőnek a maga kérvényét a gyűlés előtt indokolni is.»

«A másik két gyűlés napirendjét azután egyéb ügyek képezik, csakhogy a törvények azt rendelik — *καλεούσιν, οἱ νόμοι*, — hogy három tárgynak az isteni tiszteletre, háromnak állami belügyekre,*) háromnak pedig hirnöki vagy követségi jelentésekre kell vonatkoznia. Néha az ekklesia oly tárgy fölött is vitatkozik és dönt, a mely fölött nem történt meg az előzetes kérdés föltevése — *προχειροτονία*. — A hirnökök és követek először is a prytanoknak tartoznak bemutatni magukat; szintígy a futárok a sürgönyöket a prytanoknak tartoznak kézbesíteni.»

«A prytanok közül sorshúzás útján egy az elnöki széket — *ἐπιστάτης* — foglalja el. Ezen elnök tartozik teljes huszonnégyszer órán át, éjjel-nappal az elnöki székben maradni, sem tovább mint huszonnégyszer óráig, sem pedig egyszernél többször nem szabad elnökölnie. Ezen elnök kapja kezeibe azon szentélyek kulesait, a melyekben a közpénzek és az állami okmányok — *γράμματα τῇ πόλει* — őriztetnek; ő nála van az állami pecsét is — *δημοσίαν σφραγίδα* — és folyton a Tholosban kell tartózkodnia, szintígy folyton vele kell a Tholosban maradniok a prytanok egyharmadrészének is. Hogy mely prytanok tartozzanak ezen harmadrészhez: azt az elnök állapítja meg saját belátása szerint. Valahányszor egybehívják a prytanok az államtanácsot — *βουλή* — vagy az ekklesiát, mindannyiszor sorshúzás

*) A *ὁσίων* egyházi vagyont jelentene ugyan; a kéziratban eredetileg *συρακοσίων* állt, a mi lehetetlenség!

útján kilencz tagú bizottságot szemelnek ki. Ezek az úgynevezett *πρόεδροι*, vagyis előülők. Minden egyes phyléből egy ily előülő sorsoltatik ki, kivéven azon phylét, a mely éppen a prytaneiat viszi. Ekkor a prytaneia elnöke — *ἐπιστάτης* — a már sorshúzás útján kiszemelt 9 proedros vagyis előülő közül elnököt — *ἐπιστάτης* — szemel ki, ugyancsak sorshúzás útján és azután átadja a már megállapított kész napirendet — *πρόγραμμα* — ezen kilencz tagú bizottságnak. Ezen bizottság tiszte azután a tanácskozások, valamint az egész eljárás szabályszerűségét — *ἐκκοσμία* — föntartani; ezen bizottság nyitja meg a vitát a szönyegre kerülő tárgyak fölött, ez mondja ki a szavazások eredményét, ez intézkedik — *διοικῶσιν* — minden tekintetben a gyűlés alatt és ez van jogosítva a vitát bezártnak kijelenteni. E bizottság elnöke senki sem lehet többször mint csakis egyetlen egyszer az év folyamában, tagja lehet azonban az illető egyszer minden egyes prytaneia alatt.»

«A strategok, hipparchok, valamint a hadsereg többi tisztjei — *τῶν πρὸς τῶν πόλεμον ἀρχῶν* — az ekklesiában választatnak és ugyan mindenkor azon határozat értelmében, melyet a nép — *δῆμος* — erre vonatkozólag hozott. Ezen határozat végrehajtása a hatodik prytaneiára következő azon prytanokat illeti meg, a kik alatt kedvező égi jelek — *εὐσημία* — mutatkoznak. De ez ügyben is csak államtanácsai javaslat — *προβούλευμα* — alapján történhetik intézkedés.»

«Régebben az államtanácsnak jogában állott esetről esetre megbírságotlani, béklyókba veretni, sőt ki is végeztetni az állampolgárokat. Ámde az államtanács ezen jogát azóta elvesztette. Történt pedig ez következőképen. Egy alkalommal a tanács (valamely) Lysimachos (nevű) állampolgárt (halálra ítélte s) már a bakóhoz huzdoltatta volt, midőn Eumeleides Alopekéből (odarahant a vesztőhelyre és) kiszabadította Lysimachost azt mondván, hogy nem szabad az esküdtbíróság ítélete nélkül — *ἄνευ δικαστηρίου γνώσεως* — (athenei) állampolgárnak kivégeztetnie. Föl is mentette az esküdtbíróság Lysimachost, a kit azután úgy hittak, hogy «Lysimachos a vérpadról» — *τυπάνου* —, az ekklesiában egybegyűlt nép pedig megfosztotta az államtanácsot azon jogtól, hogy bírsággal sújthasson, béklyóba verethessen vagy kivégeztethessen állampolgárt és ugyancsak a nép tör-

vényt alkotott — νόμον ἔθετο, — mely azt rendeli, hogy ha valakit az államtanács törvénysértés miatt elítél vagy birsággal sujt, a thesmotheták (hivatalból) tartozzanak az államtanács ezen ítélezését és birságolását az esküdtbirósághoz fölbbezní: és az az ítélet legyen azután jogerős, a melyet ez ügyben az esküdtbiróság fogott hozni.»

«Biráskodást gyakorol az államtanács a legtöbb állami hivatal fölött is, különösen azon hivatalnokok fölött, a kik pénzkezeléssel vannak megbízva. De az államtanácsnak ily ügyekben sem végérvényesen döntő — κυρία — az ítélezése, hanem fölbbevezethető az esküdtbirósághoz — ἐφέσιμος εἰς τὸ δικαστήριον. — *Magán állampolgárok is jogosítva vannak az államtanácshoz följelentést tenni bármely hatóság ellen törvénysértés miatt: de az államtanácsnak ily ügyekben hozott ítélete ellen is meg van adva a fölbbezési jog az esküdtbirósághoz.* — ἔστι δὲ καὶ τοῖς ἰδιώταις εἰσαγγέλλειν ἢ ἂν βούλωνται τῶν ἀρχῶν μὴ χρῆσθαι τοῖς νόμοις: ἔφεσις δὲ καὶ τούτοις ἐστὶν εἰς τὸ δικαστήριον ἐὰν αὐτῶν ἡ βουλὴ καταγνῶ.»

«Az államtanács tart fölülvizsgálatot — δοκιμάζει — azon állampolgárok fölött, a kik a következő évre lettek az államtanács tagjaivá kisorsolva, valamint a kilencz archon fölött is. Annak előtte jogában állott az államtanácsnak megsemmisíteni ily fölülvizsgálat folytán a történt kisorsolásokat — ἀποδοκιμασαι κυρία —, most azonban ez esetben fölbbezési joggal élhetni az esküdtbirósághoz — εἰς τὸ δικαστήριον. — Tehát ezen ügyekben az államtanács nem gyakorol többé souverain hatalmat — ἄκυρος. — Másfelől azonban az államtanács jelenleg is előkészíti az ő javaslatai által — προβουλεύει — az ekklesia hozandó határozatait és az ekklesia nem szavazhat le semmi tárgyban, a melyre vonatkozólag nem fekszik már előtte az államtanács javaslata — ἀπροβούλευτον — és a mit a prytanok nem terjesztettek megszavaztatás végett az ekklesia elé — μὴ προγράψωσιν. — A ki ezen (államjogi) szabványok daczára visz valamit keresztül az ekklesiában, az alkotmányellenes határozathozatal indítványozása miatt vonja magára a közvádat — ἔνοχος ἐστὶν νικῆσας γραφῇ παρανόμων.»

«Az államtanács viszi a fölügyeletet — ἐπιμελεῖται a haditengerészet háromevezős hajóinak építése, fölszerelése és hajó-

házaik fölött — νεωσοίκων, — az államtanács rendeli el a hajóépítőknél az új bárom- és négyvezős hajók — τετρήρεις — építését, fölszerelését és hajóházaikat is, azon határozatok alapján, a melyeket e részben az ekklesia kézfölemeléssel hozott — χειροτονήση. — A hajóépítőmestereket — ἀρχιτεκτόνας — is az ekklesia választja kézfölemeléssel. Ha az államtanács nem ad át mindent teljesen kész állapotban az ekként megrendelt hadi hajók, készleteik és hajóházaik dolgában a következő államtanácsnak. úgy ez esetben nem kapja meg a koszorút jutalmul, hanem csak a rákövetkező államtanács alatt kaphatja meg. A háromevezős hajók építése végett tíztagú hajóépítési bizottságot — τριηροποιοί — választ az összes állampolgárok közül — ἐξ ἀπάντων ἐλομένη. — Az összes államépítkezéseket — οικοδομήματα δημόσια — is fölügyelet alatt és ellenőrzés — ἐξετάζει — alatt tartja az államtanács és ha valami helytelenséget — ἀδικεῖν — vesz észre, az illetőt vizsgálat alá helyezi, följelentést — ἀποφαίνει: — tevén az ekklesiának és ha vétkesnek találja — átszolgáltatja az esküdtbírósnak.» «Az államtanács közreműködik a legtöbb hatóság eljárásában: így a sorshúzás által választott kincstárnokai Athenének is ezek közé tartoznak, a kik minden egyes phyléből egy-egy, a még most is érvényben levő soloni törvény alapján a pentakosiomedimnosok köréből helyezettnek be hivatalaikba — ἔτι γὰρ ὁ νόμος κύριός ἐστιν — de az, a kire a sors éppen esik, mégis elfoglalja és betölti hivatalát bármennyire szegény is — καὶν πάνυ πένης ἦ — Ezen kincstárnokok — ταμίαι — veszik át az államtanács ülésében (kilépett) hivatalbeli elődeiktől Athene díszszobrát — ἄγαλμα — a győzelem istennőjének szobrocskáit és a többi kincset valamint a szentély kincseit is. Azután jönnek a poleták — πωληταί — számra tizen, minden phyléből egy-egy levén sorshuzással behelyezve. Az ő tisztjökhöz tartozik szerződéseket kötni az állami bérletekre vonatkozólag; ők adják haszonbérbe a bányákat és az államjövedékeket — τέλη — a hadi zsold pénztárnokának és az ünnepélypénzek kezelésére választott hatóságnak közreműködésével, az államtanács valamelyik ülésében, a mikor is azután azzal kötnek üzletet, a ki mellett az államtanács kézfölemeléssel nyilatkozik. Különben a mi az államtanács valamelyik ülésében bérbeadott bányákat illeti, legyenek ezek

akár jelenleg is munkálat alatt, tehát olyanok, a melyek 3 évre, akár pedig kimerült és föl hagyott bányák, a melyek — évre szoktak bérbeadni, a szerződést úgyszintén az Areiopag által elítelt büntettek elkobzott vagyonára vonatkozólag is nem ők, hanem a kilencz archon ratificálja — κατακυροῦσιν. — Az állami jövedékeket, melyeket egy évre adnak bérbe, följegyzik a bérlok neveivel és a bérösszeggel együtt a poleták megfehérített — fehérre festett — λελευκωμένα γραμματεία — fatáblákra, a melyeket azután az államtanács elé terjesztenek. Azokat, a melyek tíz részletben esedékesek a lefizetésre — minden prytaneíában egy-egy — tíz külön iratban — γραμματεία — könyvelik el, az év végével esedékes összegeket pedig külön iratban, valahányszor fizetés történik; végül meg azon összegeket könyvelik el, a melyek fizetése a kilenczedik prytaneíában esedékes. Szintűgy könyvelik el — αναγράφουσι — az esküdtbíróság ülésében bérbeadott és eladott házakat és telkeket, mert ezek elárúsítása is az ő tisztjökhöz tartozik; a házak vételárának összege 5, a telkek vételárának összege pedig 10 évi részletben fizetendő le, a mely részletek a kilenczedik prytaneíában esedékesek. Ha meggondoljuk, hogy a templomjavak haszonbérleteiből — a melyekre vonatkozólag a szerződést a basileus-archon ratificálja, a ki is fehérített táblákon könyveli el azokat — befolyó összegeket, tíz évről tíz évre adatván e jószágok bérbe, szintén a kilenczedik prytaneia folyamában kell beszolgáltatni és meg fogjuk érteni, hogy különösen ezen határidőre minő nagy összegek szoktak befolyjni. A fizetési határnapokkal jelzett táblácskákat az államtanács helyiségébe szállítják át, a hol is az államtanács rovatnoka — ὁ δημόσιος — veszi azokat őrizet alá — τηρεῖ. — Valahányszor fizetési határnap van, ezen közeg, — rabszolga-írnok és nem tisztviselő az apodektáknak — τοῖς ἀποδέκταις — csakis az ezen határnapokra vonatkozó okmányokat adja át, csakis ezeket vonván elő az okmánytárból, hogy az ezen napon törlesztett összegek az illető okmányokon azonnal letöröltesse-nek — a többi okmány érintetlenül marad az okmánytárban mindaddig, míg az illető fizetési határnapok el nem érkeznek, nehogy törlés történjék a határnap előtt. Tizen vannak az apodekták, sorshuzás útján minden egyes phyléből egy-egy beállítva. Ők veszik át az okmányokat és a lefizetett összegeket az állam-

tanács helyiségében és az államtanács jelenlétében (azonnal) letörlik, hogy azután az államtanács rovatnokának — δημόσιος — visszaadják az okmányokat. Ha valaki hátralékban marad tartozásával: úgy ez följegyeztetik a hátralékban maradás okával együtt: a hátralék lefizetésének különbeni fogságbüntetés terhe alatt kell megtörténnie, miután az államtanácsnak jogában áll ezen hátralékokat bekövetelni és az adósokat fogságba helyezni, a törvények értelmében — κατὰ τοὺς νόμους. — Még azon a napon, a melyen a befizetett összegeket kézhöz vették, az egyes hatóságok pénztáraihoz utalványozzák ki azokat: a következő napon azután benyújtják mindezen kiutalványozásokat egyugyanazon táblára jegyezve és összegezve, fölolvassák az összegeket az államtanács helyiségében — βουλευτηρίῳ — és azon kérdést tesz föl az államtanács ülésében, hogy vajjon a jelenvalók közt van-e valaki akként értesülve, hogy szabálytalanság követtetett el egyik vagy másik kiutalványozásnál valamely hatóság, vagy valamely magánszállító által? — ἰδιώτην. — És ha van valaki, a ki ekként van értesülve, akkor szavazás által döntenek a kérdés fölött. Az államtanács tagjai továbbá saját kebelökből sorshuzás útján bizottságot alakítanak, tíz tagból állót, a kik logistáknak neveztetnek — λογισταί, és a kiknek kötelességök minden egyes prytaneia alatt fölállítani a számadásokat az egyes hatóságok számára — λογιστομένους — ταῖς ἀρχαῖς. — Sorshuzás útján alakítják meg az euthynos bizottságát is — εὐθύνους — egy-egy tagot minden egyes phyle részéről, két-két ülnököt — παρέδρους — rendelve minden egyes euthynos mellé, a kik ott tartoznak ülni a saját phyléjük nemtőjének — ἐπώνυμον — szobra mellett. Ha azután valaki egy-egy tisztviselőt, a ki már különben megtette a maga számadástételét az esküdtbiróság előtt — δικαστηρίῳ — még magánszámadástételre is akar szorítani az ő saját följelentése alapján: akkor az illető magánfél mint panaszos három nap alatt az állami fölmentvény megadása után az illetékes euthynosnak tartozik írásban benyújtani fehéritett táblácskán úgy a saját nevét, mint az illető tisztviselő nevét, nemkülönben jeleznie kell azon jogserelmet is, a melylyel ez utóbbit vádolja, odajegyezvén egyúttal azon birságösszeget — τίμημα — is, a melylyel a tettes tisztviselő az ő nézete szerint sujtandó. Ezen illetékes euthynos kéz-

hez veszi a följelentést, átvizsgálja, és ha az illető tisztviselő ő maga is vétkesnek tartja, a tisztán saját személyét (magánjogai-ban) ért sérelmet azon bírák elé viszi, a kiknek tisztében áll községenként — τοῖς κατὰ δῆμον — a peres ügyeket saját phylé-jében fölvenni — εἰσάγουσιν —, az állam érdekeire nézve sérel-mes ügyeket pedig — τὰ δὲ δημόσια — írásban jelenti föl a thesmothetáknak. A thesmotheták pedig, kézhez vevén a föl-jelentést, újból az esküdtbiróság — δικαστήριον — elé viszik az ügyet, hogy ez a számadástételre nézve — εἰθύναν — döntő-leg nyilatkozzék. A mit azután az esküdtbiróság a maga végzé-sében kimond, az azután végérvényes ítélet jogerejével bir.

«Az államtanács ellenőrzi a hippeusök — vagyis a második vagyonrangosztályba sorozott állampolgárok — szolgálati lovait is. Ha az államtanács úgy találja, hogy valaki, daczára az ő ked-vező anyagi helyzetének, nem részesíti kellőleg jó tartásban az ő lovát: akkor megvonja tőle a lótartási díjat bírsággép; ha pedig valaki egyáltalán nem képes, vagy nem akarja a lovat tisztessé-gesen megabrakolni: akkor egy kereket égetnek a ló czombjára, a mi azután azt jelenti, hogy ez a ló ki van mustálva — ἀδόκιμος —. Szintügy fölülvizsgálja — δοκιμάζει — az államtanács a lovasí-tott vadászokat — προδρομούς —, hogy vajjon alkalmasak-e ezen szolgálatra? Ha nem találja egyiket vagy másikat alkalmasnak — ἐπιτήδειοι — akkor az illetőt azonnal gyalogkatonává degradál-ják. Ugyanez történik a könnyű gyalogokkal — ἀνίππους, helye-sebben ἁμίππους — a kik a lovasok mellé vannak hadi szolgálatra rendelve; ha ezeket nem találja alkalmasnak e fegyver-nembeli szolgálatra az államtanács: akkor azonnal elvesztik a zsoldjokat. Magukat a lovas szolgálatra kiszemelt hippeusöket — lovagokat — egy tíz tagból álló újonczozási bizottság — καταλο-γεῖς — jelöli ki és sorozza be, a mely bizottság tagjait azonban az ἐκκλησίαι választja. Ezen bizottság szolgáltatja át az általa behi-vott hippeusök névjegyzékét a lovasság főparancsnokainak — ἐπαρχοῖς — és a lovasosztályparancsnokoknak — φυλάρχοις — a lovassági főparancsnokok és osztályparancsnokok azután az újonczok névjegyzékét az államtanács elé terjesztik; s egyúttal fölnyitván az összes hippeusök lepecsételt törzsnévjegyzékét — πῖνακα — legelőször is azok neveit törlik ki, a kik be voltak ugyan jegyezve lovasszolgálatra alkalmasakúl, de most esküt tesznek,

hogy testi fogyatkozásaik miatt nem képesek lovasszolgálatot teljesíteni; azután az újból behívottakat szállítják elő és ezek közül is szabadon bocsátják mindazokat, a kik esküvel erősítik, hogy sem testi fogyatkozásaik, sem vagyoni állapotaik nem engedik meg nekik a lovasszolgálatot. Azokat pedig, a kik erre esküt nem tesznek, vizsgálat alá veszik az államtanács tagjai, már t. i. a buleuták: nevezetesen azt vizsgálják rajtok, hogy vajjon lovasszolgálatra alkalmasak-e vagy sem? A kiket alkalmasaknak — ἐπιτήδειος — találnak, azokat beírják a törzskönyvbe — πίνακς — a kiket azonban nem találnak alkalmasaknak, ezeket nyomban hazabocsátják.»

«Volt idő, midőn az államtanács döntött a középítkezési tervek vagyis az építendő középületek tervrajzai — παραδειγματα — valamint az istennő — már t. i. Pallas Athene évenként megmegújítandó díszruházata — πέπλον — fölött is: jelenleg azonban nem többé az államtanács illetékes ebben a kérdésben, hanem az az esküdtbíróság, a melyre éppen a sors esik — τὸ δικαστήριον τὸ λαχόν — «És vajjon mért nem hagyták meg továbbra is ezeket az ügyeket az államtanácsnál? A szöveg erre azt feleli, hogy azért, «mert hát alapos gyanúok látszott arra nézve főnforogni, hogy az államtanács nem szokott eljárni a kellő részrehajlatlansággal a megbízások kiosztásában, hanem csakis a szerint dönt, a hogy ezt az előtte személyesen kedves pályázók, vagy ajánlkozók érdekei megkívánják — καταχαρίζεσθαι τὴν κρίσιν. Ugyancsak az államtanács tisztéhez tartozik a hadi pénztárnokkal — ταμείον τῶν στρατιωτικῶν — együttleg intézkedni arra nézve is, hogy a győzelem istennőjének szobrai elkészíttessenek és hogy a pályadíjak összegei vagy értékei a Panathenaiák alkalmából tartandó előadások megjutalmazására beszereztesse.» (Különben a ποιήσεως τῶν νικῶν καὶ τῶν ἁθλῶν egész átalánosságban is jelentheti az államtanács rendelkezési jogát, illetőleg kötelezettségét az előadások létrehozatalára vonatkozólag is.)

«Végül az államtanács minősíti és ellenőrzi a munkaképtelen állampolgárokat is — δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς ἄδονάτους ἢ βωλὴ — ; létezik ugyanis (az atheneiek államában) törvény, mely azt rendel, hogy két obolos napi díjat húzzon az állampénztárból mindazon állampolgár, a kire vonatkozólag az államtanács vizsgálat útján kideríti, hogy kevesebb tőkeértéke van három mínánál, és

ezenfelül még testi fogyatkozásainál vagy aggkoránál *fogva sem képes arra, hogy a saját munkájával magának (vagy családjának) valamit kereshessen. Külön pénztárnoki állomás van e célra rendszerezítve, a melyet sorshuzás útján töltenek be.*» — νόμος γάρ ἐστιν ὃς κελεύει τοὺς ἐντὸς τριῶν μῶν κεκτημένους καὶ τὸ σῶμα πεπηρωμένους ὥστε μὴ δύνασθαι μηδὲν ἔργον ἐργάζεσθαι δοκιμάζειν μὲν τὴν βουλήν, δεδῶναι δὲ δημοσίᾳ τροφὴν δύο ὀβολοὺς ἐκάστῃ τῆς ἡμέρας. καὶ ταμίας ἐστὶν αὐτοῖς κλυρωτός. *) — Egyébiránt más hatóságokkal is egyúttleg intézi el az államtanács a legtöbb ügyet, a mi köztudomáson is van. Mindezen ügyek odatartoznak tehát az államtanács illetékessége alá — τὰ μὲν οὖν ὅπο τῆς βουλῆς διοικούμενα ταῦτ' ἐστίν. **)

Ne hatoljunk ma tovább a szövegben ; állapodjunk meg itt, hol az államtanácsról szóló szakasz bevégeződik. A legkevésbbé fontosnak látszó adatok is bírnak e helyütt kisebb-nagyobb jelentőséggel : így még azon hiradás is, mely szerint a demokratia túltengésének korában elvett az államtanácstól és a sorshuzás útján alakított esküdtbíróóságokra, illetőleg ezek közül a szintén sorshuzással kiszemelt, vagyis egyszerűleg kisorsolt esküdtbíró-ságra ruházott át egy oly ügykört, a melynek czélszerű intézéséhez okvetlenül nagyobb szakértelem, vagy legalább magasabb fokú általános műveltség lett volna kívánatos, mint a minővel az összes 30 éven felüli állampolgárok közül kisorsolt esküdtbírák átlag bírhattak. Igaz, hogy az államtanács tagjaivá is szellemi képesítvény nélkül lettek behelyezve az állampolgárok : de viszont tagadhatatlan az is, hogy ezen ügykörben, a középületek tervrajzainak és a leiturgiai műszolgáltatások elbírálására vonatkozólag az esküdtbíróóság illetékességének behozatala sem jelenthetett semmi esetre sem haladást a művelődés szempontjából — ha csak azt nem akarjuk az orthodox rajongók kedvéért állítani, hogy az athenei nép vele született műérzékénél fogva az esküdtbírák már eo ipso jobban kellett hogy értsenek a művészeti szempontokhoz mint a buleuták.

Nagyon nevezetes az, a mit a szöveg a kevésbbé vagyonos munkaképtelen állampolgárok állami segélyezésére vonatkozólag

*) Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon, ch. 49, p. 124.

**) Hid. p. 124.

mond. Egyoldalú philolog rajongók és a nagy közönség számára író essayisták nagy zajt ütöttek a szövegnek ezen helyéből, úgy állítván oda a dolgot, mintha csak most, a Kenyon-féle kiadványból értesülne először a bámuló utókor a felől, hogy már az athenei állam segélyezte a munkaképtelen és vagyontalan vagy kevésbbé vagyonos állampolgárokat és hogy törvény is alkottatott e segélyezések kötelező voltáról. Azt a két oboloszt, a melyet napidíjúl fizetett e törvény alapján az athenei állampénztár a munkaképtelen szegényeknek, — ezt a két oboloszt úgy állították oda az Aristoteles-legenda legeslegújabb hírnökei mint valami bizonyítékát annak, hogy most már egészen más világításban látjuk az athenei államot mint a minőnek azt eddigi forrásaink alapján magunknak valaha elképzelni is merésztük.

Pedig éppen nem annyira meglepő újdonság az, a mit most a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-ból kiolvashatunk. Már Harpokration elmondja, habár kissé más szavakkal is, a munkaképtelenek ezen állami segélyezését, megjegyezvén, hogy a három minánál kisebb tökéértékkel bíró munkaképtelen — τὸ σῶμα πεπηρωμένον — állampolgárok az államtanács előterjesztése alapján az állampénztárból napidíjat húztak, még pedig két oboloszt Aischines, egy oboloszt Aristoteles 'Αθηναίων πολιτεία-ja és öt, illetőleg kilencz drachmát Philochoros szerint, ez utóbbit egyébiránt nem napidíjra, de havi díjra értvén Philochoros. Sőt már Lysiasnál is nyomát találjuk az egy obolosnyi napidíjnak oly munkaképtelen — ἀδύνατος — állampolgár számára, a ki különben nem a háborúban lett rokkanttá. (Harpokr. v. ἀδύνατοι. *) Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Τιμάρχον. οἱ ἐντὸς τριῶν μῶν κεκτημένοι τὸ σῶμα πεπηρωμένον (τὸ δὲ σῶμα πεπηρωμένοι Bekker) ἐλάμβανον δὲ οὗτοι δοκιμασθέντες ὑπὸ τῆς βουλῆς δύο ὀβολοὺς τῆς ἡμέρας ἐκάστης ἢ ὀβολὸν ὥς φησιν Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτεία; ὥς δὲ Φιλόχορος φησιν ἐννέα δραχμὰς κατὰ μῆνα. ἔστι δὲ καὶ λόγος τις ὡς Λυσίου περὶ τοῦ ἀδυνάτου, ἐν ᾧ ὡς ὀβολὸν λαμβάνοντοι.) Bekker Anekdotali szerint Lysias (24, 12, 26) egy obolosra, Aristoteles két obolosra, Philochoros pedig öt obolosra

*) Hsl. e. Suidas és Hesychios szótáraival i. h. és Böckh, Staats-haushalt der Athener I, 342. kvv.

teszi ezt a napidíjat. Sőt akadtak már modern buvárok is, kik mint Hullemann a «Quæstiones Græcæ»-ben ¹⁾ a munkaképtelenek ezen állami segélyezéséről már évek előtt értekeztek, jóval azelőtt, hogy napvilágot látott a Kenyon-féle Ὁλοσὶς ἀποδοῦναι. Hullemann azt hiszi, hogy Aristoteles koráig 2 obolosra rúghatott az állami napidíj, ezentúl azonban havidíj alakjában lett az állami segély kiszolgáltatva.

A tudósítás tehát nem mond teljesen új dolgot, csak megerősíti azt, a mit e részben Lysiasból, Harpokrationból, Suidasból, Hesychiosból amúgy is már megérthettünk.

Ámde azért mégis szerfölött érdekes ezen újabb tudósítás is: mert ellentétbe helyezi a Harpokrationnak Aristotelesre hivatkozó híradása a Kenyon-féle Ὁλοσὶς ἀποδοῦναι szerzőjének értesülését Aristoteles e részbeli értesülésével, azt mondván, hogy ez utóbbi csak egy obolosnyi állami napidíjról tud, holott Aischines két oboloszt emleget, a mint hogy másfelől két oboloszt és nem egyet emleget maga a Kenyon-féle Ὁλοσὶς ἀποδοῦναι szerzője is. Ebből tehát ismét az következik, hogy a mi szövegünk szerzője nem lehet azonos Aristotelessel, a kinek Harpokration ama másik, általa idézett Ὁλοσὶς ἀποδοῦναι-t tulajdonítja.

Megérdemli egyébiránt, hogy foglalkozzunk kissé még más tekintetben is ezen két obolossal. Diodoros ²⁾ 22,000-re, Plutarchos ³⁾ 12,000-nél többre teszi azon athenei állampolgárok számát, a kik az Antipatros alkotmányhozása következtében elvesztették az állampolgárjogot, csakis azért, mert nem volt meg az a tőkeérték — τίμησις — a melynek kimutatásához Antipatros az állampolgári képesítvényt kötötte volt. No és mekkora volt az a tőkeérték, a melyet Antipatros képesítvényül megkövetelt?

Kétezer drachma. Ezen tőkeértéknél csak 9000 atheneinek volt nagyobb tőkeértéke 322-ben: azt mondják forrásaink. Mi következik ebből? Az, hogy ezen időtájban vajmi nagy lehetett

¹⁾ Quæstiones Græcæ II, p. 1. köv. Hsl. e. Gilbert, Gr. Staatsalt. I, p. 329.

²⁾ Diod. Sicul. Hist. XVIII, 18.

³⁾ Plut. Phoc. 28.

már azon athénei állampolgárok száma, a kiknek összes tőkeértékek nem tett ki többet 3 mínánál. Es mert tudjuk, hogy 100 drachma tett egy mínát, és 6 obolos egy drachmát: megértjük azt is, hogy a 2 obolosnyi napidíj lényegesen lendíthetett a munkaképtelenek életsorsán. Már e két obolos elég lett volna arra, hogy megmentse őket az éhhaláltól; főzeléket és besózott kisebb fajta halat bőven kaphattak e két obolosért, sőt még bort is, meg kenyérfélét, ha nem is éppen a javából. Emberszerető politika volt tehát kétség kívül, a mely tovább ment a Peisistratos törvényénél: ez utóbbi csak a csaták rokantjait látta el kenyérrel, a Phokion és Demochares korabeli demokratia azonban fölkarolta a béke idején munkaképtelenné vált szegényeket is. Ez tehát olybá tekinthető, mint előrevetett árnyéka azon magasztos törekvéseknek, a melyek legújabbban némely európai törvényhozásban már tényleg érvényesültek: sokkal többre ment azonban azon összeg, melyet az állampolgárok az ekklesiában megjelenésökért és e mellett az esküdtbiróságokban való működésükért húztak az állampénztárból. Ha nem áll hibásan az *ἐννέα* a szövegben *ἐννέα ὀβολός* helyett, ott hol a *νομίσματα* napidíjairól van szó: akkor bátran el lehet mondani, hogy az athenei állam ebben az időben inkább hasonlított egy nagy *kényszer-részvénytársasághoz*, mint bármi más-hoz, a mihez eddigelé a réalphilologok hasonlították; de még ha 9 obolost, vagyis $1\frac{1}{2}$ drachmát kell is érteni az *ἐννέα* alatt, még akkor is bátran elmondhatni, hogy a hadjáratokra ki nem vonult athenei polgároknak jóval több mint fele sokkal nagyobb összeget húzott úgyis mint ekklesiasta, úgyis mint a theorikon részese, s esetleg úgyis mint esküdtbíró az állampénztártárból, mint a mennyi jövedelme lehetett a magán vagyona után. Nem volt ez egészséges állapot: mert az állampénztár nem birta volna fedezni ez iszonyú szükségleteket magának az athenei államnak, illetőleg magának az athenei társadalomnak a jövedelméből. Ez csak a frigyársak pénzeinek segélyével történhetett. Tönkre is jutott az athenei társadalom úgy mint az athenei állam azután, mihelyt elfordult a hadi szerencse Perikles városától. A frigyársak elszakadtak; az állampénztár leapadt nyomorúságosan: szerencse, hogy a hírnév, mely oly ragyogóvá tette Athent a szellemi életben, feléje fordította a Nagy Sándor

utódainak és a föld egyéb hatalmasainak adakozó kezét: mert különben rajta bizonyult volna be messze a világtörténelembe kihatólag a legfényesebben, hogy még a legtehetségesebb nép sem töltheti be hosszabb időközön át méltóan a maga hivatását, ha nem a *munka* cultusát helyezi úgy az államban, mint a társadalomban a legfőbb polezra.

és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben magyar szempontból. *Tóth Lőrincztől*. 40 kr. — IV. Szám. Emlékbeszéd hodosi és kizdiai br. Sina Simon felett. *Tóth Lőrincztől*. 20 kr. — V. Szám. Az országság jog és a particularis jogok közti viszony. *Wenzel Gusztávtól*. 60 kr. — VI. Szám. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. *Jakab Elek* lev. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. A telek-könyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. *Zlinszky Imre* lev. tagtól 40 kr. — VIII. Szám. Bertha Sándor emlékezete. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr.

Ötödik kötet. 1877.

I. Szám. A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Fényes Elek emlékezete. *Keleti Károly* r. tagtól. 20 kr. — III. Szám. A társadalom keletkezéséről. *Beöthy Leó* l. tagtól. 60 kr. — IV. Szám. A «Servitus fumi immitendi» hazai jogunk rendszerében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 20 kr. — V. Szám. Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. *Keleti Károly* r. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. Két legújabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből (A német perrend és az osztrák perrendtartási javaslat.) *Zlinszky Imre* l. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Emlékbeszéd alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. *Konek Sándor* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Magyar hölgyek leveleiről. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr.

Hatodik kötet. 1880.

I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedései mozgalma. *Dr. Konek Sándor* r. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Nagy férfiak szerepe a történelemben. *Zsilszky Mihály* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány *Jakab Elek* l. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Emlékbeszéd Urbázy György felett. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 10 kr. — V. Szám. Palaczky Ferencz emlékezete. *Zsilszky Mihály* lev. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. *Dr. Weisz Bélától*. 10 kr. — VII. Szám. A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökere javítására. *Irta Bakos Gábor*. 20 kr. — VIII. Szám. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. *Kautz Gyula* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. *Irta Láng Lajos*. 30 kr. — X. Szám. Gróf Teleki Domokos emlékezete. *Irta Deák Farkas*. 20 kr. — XI. Szám. Emlékezés Zlinszky Imre l. tagra. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 20 kr. — XII. Szám. A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés *Hajnik Imre* r. tagtól. 40 kr.

Hetedik kötet. 1882.

I. Szám. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. *Dr. Medveczky Frigyes*től. 20 kr. — II. Szám. A nemzetiségi viszonyok Magyarországbau az 1880. évi népszámlálás alapján. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 kr. — III. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1877—1879. *Konek Sándor* r. tagtól. 70 kr. — IV. Szám. A magyar felsőház reformja. *Irta Tóth Lőrincz* r. tag. 60 kr. — V. Szám. B. Eötvös József «A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra» czimű munkájáról. *Trefort Agoston* t. tagtól. 10 kr. — VI. Szám. A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. *Schwarz Gyula* l. tagtól. 20 kr. — VII. Szám. A vasuti ügy s a posta- és távirdui ügy közti összeköttetés Magyarorszában a közlekedési és névszerint a vasuti jog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma. *Schwarz Gyula* l. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. A Demokrácia eszméje és szervezete. *Dr. Kancz Ignác*z pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 40 kr. — X. Szám. Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben. Kovács Gyula lev. tagtól. 40 kr.

Nyolczadik kötet. 1885.

I. Szám. Montesquieu elmélete. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Fegyhazi tanulmányok. I. Illavai fegyház. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A szerzői jog-ól szóló törvény. (XVI. t. cz.) *Apáthy István* r. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. *Hajnik Imre* l. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. Melyik görög állam közelítette meg a képviseleti rendszer alapgon-dolatát. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. A népoktatás hazánkban 1869—1884. *Láng Lajos* l. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Emlékezések a nem-zetközi börtönügyi congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.) *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — IX. Szám. Gondolatszabadság és ódon tömeguralom. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr. — X. Szám. A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr.

Kilenczedik kötet. 1887.

I. Szám. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr. — II. Szám. Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kleis-tenestől Ephialtesig. (507—461—2-ig Kr. e.) *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A középoktatás hazánkban (1867—1886.) *Láng Lajos* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Szék-foglaló értekezés. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. Dante mint politikai író. *Domanovszky Endre* l. tagtól. 10 kr. — VI. Szám. Fegyhazi tanul-mányok. A rabmunka. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — VII. Szám. A jog- és állambölcsészet feladatai. Székfoglaló. *Dr. Pulszky Ágost* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. *Concha Győző* l. tagtól. Székfoglaló értekezés. 20 kr. — IX. Szám. Magyarország népmozgalma 1880—1885. *Láng Lajos* l. tagtól. 30 kr. — X. Szám. Tudomány és társadalom. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr.

Tizedik kötet. 1888.

I. szám. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Adalékok a magyar állampolgári társad-alom egységes természetének elméletéhez. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — III. Szám. Demologiai tanulmányok. *Kőrösi József* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. A visszaesés okairól s óvszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Sextus Cæcilius Africanus jogtudós. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 60 kr. — VII. Szám. Báró Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlekovits Sándor* l. tagtól. 50 kr. — VIII. Szám. Az 1839/40-diki országgyűlés viszhangja az irodalomban. *Ballagi Géza* l. tagtól. 90 kr. — IX. Szám. Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — X. Szám. A specificatio. *Hoffmann Pál* l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet. 1890.

I. Szám. Justinianus «Omnem reipublicæ» kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 60 kr. — II. Szám. A tudományos és irodalmi kitünőségek jozezime a felsőházi tagságra. *Schvarcz Gyula* r. tag-tól. 70 kr. — III. Szám. Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdoni-tanak. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 60 kr. — IV. Szám. A rövid tartamú szabadság-vesztés-büntetések s a föltételek elitlése. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 kr.